

Európa a národy — európsky národ alebo Európa národov?

INGMAR KARLSSON

Slovenský inštitút medzinárodných štúdií



Bratislava 1998

© Ingmar Karlsson 1996

© Preklad Margaréta Karlssonová 1998

ISBN 80-88880-22-X

Obsah

PREDHOVOR RIADITEĽA SLOVENSKEHO INŠTITÚTU MEDZINÁRODNÝCH ŠTÚDIÍ	5
PREDHOVOR K SLOVENSKEMU VYDANIU	7
ÚVOD	9
1. EURÓPA V ČASE A PRIESTORE	13
Etymológia a mytológia Európy	13
Európa antiky	14
Prvé rozdelenie Európy	15
Islam ako tvorca identity	17
Otec Európy — Karol Veľký	18
Napätie medzi cirkvou a štátom	19
Európa ako respublica christiana	21
Myšlienka Európy sa sekularizuje	22
Rovnováha moci — cieľ európskeho snaženia	23
Európa a civilizácia sa stávajú synonymami	24
Európsky súlad	24
Európa národných štátov a občianskych vojen	25
Európa v období studenej vojny	26
Európsky dom — projekt mnohých architektov	27
Európa po páde železnej opony	30
Kde sú hranice Európy?	31
2. STREDNÁ EURÓPA MEDZI SNOM A SKUTOČNOSŤOU	35
Predvojnová stredná Európa	35
Unesená západná Európa	36
Stredná Európa ako protest proti rozdeleniu Európy	38
Kde leží Stredná Európa dnes?	43
3. EURÓPA REGIÓNOV — LEN MÓDNA MYŠLIENKA ALEBO POLITICKÁ REALITA?	45
Návrat regiónov	45
Historické regióny	46
Európske makroregióny	47
Administratívne regióny	47
Funkčné regióny	48
Sociálne regióny	48
Frontové regióny	48
Chudobné a bohaté regióny	49
Európa miest	49
Nadhraničné regióny	49
Európska únia a Európa regiónov	51
Nemecko — prívrženec regionalizácie Európy	52
Maastricht a Európa regiónov	53
Švédsko a Európa regiónov	54

Pre jedného sen, pre druhého hrozba	55
4. NÁROD — MATERSKÉ ZNAMENKO ALEBO KAŽDODENNÉ LUDOVÉ HLASOVANIE	59
Počiatky národného uvedomenia	60
Vznik prvých národných štátov	62
Zrod moderného nacionalizmu	64
Národný ideál v období romantizmu	66
Stavebné kamene národných štátov	68
„Otvorený“ alebo „uzavretý“ národ?	71
Národný štát — stabilizačný faktor alebo neustály zdroj konfliktov?	73
5. NEMECKÝ ŠTÁT ROBOTNÍKOV A ROLNÍKOV A VELKOSRBSKO — DVE ŠTÚDIE O NOVOM VÝKLADE DEJÍN A O NÁRODNÝCH MÝTOCH AKO POLITICKÝCH NÁSTROJOCH	75
Nový výklad dejín v NDR	76
Dedičstvo a tradícia — nástroje nového komunistického výkladu dejín	77
Prusko a Bismarck kliesnia cestu nemeckému štátu robotníkov a roľníkov	78
Téza o existencii dvoch nemeckých národov	80
Zhanobený vlk — ponímanie seba ako obeť — alibi a hnacia sila srbskej agresie	83
Historické mýty	84
Otázka národnosti	88
Obetné mýty a veľkosrbská politika	89
Zdravý patriotizmus — liek proti národným mýtom	90
6. NOVÉ STRAŠIDLO — NACIONALIZMUS VO VÝCHODNEJ A ZÁPADNEJ EURÓPE	93
Nacionalizmus v západnej Európe	95
Nacionalizmus vo východnej Európe	96
Obdobie medzi „už nie a ešte nie“	100
Zvíťazí komunizmus post mortem?	101
Členstvo v Európskej únii — návnada i donucovací prostriedok	104
7. ČAKANIE NA BARBAROV — MYŠLIENKA ZJEDNOTENIA EURÓPY OD DANTEHO PO DELORSA	107
Stredoveké plány na zjednotenie Európy	107
Európa ako zväz kresťanských štátov	108
Myšlienka zjednotenia ako mierový a právny poriadok	110
Myšlienka európskej jednoty v medzivojnovom období	112
Cesta k Európskej únii	115
Potrebuje Európa nových barbarov?	117
8. EURÓPA A NÁRODY — DEFICIT DEMOKRACIE V EURÓPSKEJ ÚNII A EURÓPSKA IDENTITA	119
Nedôvera voči Európskej únii	121
Európska únia — projekt elity	124
Pokusy o vytvorenie európskej identity	127
Základy európskeho patriotizmu a identity	129
Rozmanitosť kultúr — prekážka európskej identity alebo jej predpoklad?	131
Európsky národný štát — projekt odsúdený k neúspechu	133
BIBLIOGRAFIA	139
REGISTER	143

Predhovor riaditeľa Slovenského inštitútu medzinárodných štúdií

Výmena myšlienok, objasňovanie historických javov a súvislostí, analýza a prognóza súčasného vývoja medzinárodných vzťahov všeobecne a s osobitým zreteľom na Európu a jej budúce postavenie sú nevyhnutné podmienky pre budovanie vzájomného porozumenia medzi štátmi, medzi národmi, ale aj medzi občanmi našej planéty. Výsledkom takéhoto prístupu k súčasnému vývoju medzinárodných vzťahov v Európe musí byť medzinárodná spolupráca, vzájomná výhodnosť a úcta k medzinárodným záväzkom. Obyvatelia súčasnej Európy očakávajú a podporujú takúto výmenu myšlienok. Patria medzi nich aj občania Slovenskej republiky.

Pôvodná práca diplomata a publicistu, ktorý je v súčasnosti veľvyslancom Švédska v Českej republike a v Slovenskej republike so sídlom v Prahe Jeho Excelencie Ingmara Karlssona *Európa a národy (Európsky národ alebo Európa národov?)* je práve takou výmenou myšlienok, objasňovaním historických javov a súvislostí i analýzou a prognózou súčasného vývoja medzinárodných vzťahov budúcej Európy. Toto dielo sa vecne a zrozumiteľne obracia na každého Európana, teda aj na Slováka. Preto sa Slovenský inštitút medzinárodných štúdií podujal vydať ho v slovenskom jazyku a oboznámiť občanov Slovenskej republiky s prístupmi zahraničného autora, odborníka medzinárodných vzťahov, ale aj priateľa Slovenskej republiky v budúcej Európe.

Radi konštatujeme, že k doterajšej plodnej slovensko-švédskej výmene krásnej literatúry vydávaná kniha Jeho Excelencie veľvyslanca Ingmara Karlssona *Európa a národy (Európsky národ alebo Európa národov?)* začína aj výmenu odbornej literatúry z oblasti medzinárodných vzťahov. Sme presvedčení, že náš čin podporí slovensko-švédsku spoluprácu a ocenia ho aj slovenskí čitatelia.

Bratislava, máj 1998

Prof. JUDr. Juraj Cúth, DrSc.

Predhovor k slovenskému vydaniu

Táto kniha vyšla vo švédčine v máji roku 1996. Bola napísaná ako reakcia na veľmi zjednodušené debaty, ktoré vo Švédsku predchádzali referendu o členstve Švédska v Európskej únii (ktoré sa konalo na jeseň roku 1994) a ktoré, bohužiaľ, pokračovali v rovnakom duchu i potom, ako sa Švédsko 1. januára 1995 stalo jej členom. Debaty sa i naďalej zameriavajú takmer výlučne na hospodárske dôsledky a i dnes sú vedené v termínoch biele — čierne alebo nebo — peklo.

Mojím zámerom bolo prispieť touto knihou k rozšíreniu debaty a načrtnúť historické pozadie dnešných európskych integračných snáh, ako i pokúsiť sa objasniť komplikovanú politickú skutočnosť, ktorá dnes tento proces riadi, a možnosti a ťažkosti, ktorým musí čeliť.

Dovoľujem si vyjadriť nádej, že kniha *Európa a národy — európsky národ alebo Európa národov?* bude môcť poslúžiť podobným spôsobom v nastávajúcej debate v súvislosti s členstvom Slovenska v Európskej únii.

Rád by som tiež využil túto príležitosť a poďakoval profesorovi Jurajovi Cúthovi a Slovenskému inštitútu medzinárodných štúdií, ktorí umožnili vydanie tejto knihy v slovenčine a mojej manželke Margarete, ktorá ju preložila z mojej materčiny do svojej.

V Bratislave 25. júla 1997

Ingmar Karlsson

Úvod

Generál de Gaulle pozdvihol svojho času pohár na prípitok za *Európu — od jej jedného konca až po druhý*. Počas kampane, ktorá predchádzala ľudovému hlasovaniu za, alebo proti švédskemu členstvu v Európskej únii, vyslovil sa Olof Johansson, predseda Strany stredú, za *celú Európu*.

Čo vlastne chceli títo politici svojimi slovami vyjadriť, zostalo zahalené tmou — čo bolo asi aj zámerom skrývajúcim sa za týmito štátnickými vyjadreniami. Otázka, kde Európa začína a kde končí, nebola doposiaľ s konečnou platnosťou zodpovedaná. Kniha začína popisom vývoja pojmu *Európa* — vývin a rast od doby antickej až po naše dni. Ďalej obsahuje debatu, ktorá v súčasnosti prebieha okolo budúceho architektonického riešenia *európskeho domu* a jeho najbližšieho okolia s pohľadom do budúceho storočia.

Ťažkosti spojené s čo i len približným stanovením hraníc Európy možno ilustrovať na problémoch, na ktoré sa naráža už pri pokuse o definíciu stredú Európy — strednej Európy. Jej pozícia sa v priebehu dejín menila a bola určovaná skôr politickými ako geografickými súradnicami. Možno povedať, že stredná Európa bola dlho pojmom len pre nostalgikov orientujúcich sa do budúcnosti a symbolom protestu proti rozdeleniu Európy. Akú úlohu môže zohrávať dnes, keď deľba Európy patrí minulosti?

Dôležitosť regionálnych a národných identít v neustále sa meniacom svete rastie. Ľudia čoraz častejšie pociťujú napätie medzi viacerými lojalitami: rodný kraj, štát, národ, Európa a svetové spoločenstvo, ako aj rastúce nároky na to, aby mysleli globálne, ale konali lokálne.

Po celej Európe vyrastajú staronové a nové regióny, a to v rámci existujúcich hraníc i mimo nich. Kniha sa zaoberá vývojom regiónov, ako aj jeho následkami pre celý európsky projekt.

V súčasnosti je však politický život na celom svete organizovaný v rámci národného štátu. Počet národných štátov za posledné roky podstatne vzrástol a väčšina z nich motivuje svoju existenciu tým, že sú stelesnením politických aspirácií jednotlivých národov. Národy sú preto často považované za prírodou dané javy, ak nie dokonca nejakým božstvom stvorené spoločenstvá, spájajúce ľud rovnakého historického pôvodu.

V skutočnosti sú však národné štáty, rovnako ako aj nacionalizmus, javy moderné. Postupný rast národných štátov a nacionalizmu a jeho dôsledky sú ilustrované dvoma príkladmi — NDR a Srbskom, ktoré ukazujú nebezpečnosť a dôsledky politiky, založenej na národnom mýte.

Rozpad komunizmu nezapríčinil zánik dejín. Parafrázovaním slov Karola Marxa *máta po Európe* iné strašidlo — nacionalizmus. Nepriateľstvo voči prisťahovalcom rastie. Sny a reči o novej spoločnej mnohokultúrnej európskej spoločnosti na oboch

stranách zrútenej železnej opony ustupujú pred pesimistickými debatami o nadchádzajúcom darwinistickom boji medzi jednotlivými kultúrami a národmi.

Vzrastajúci nacionalizmus v západnej Európe vyplýva zo všeobecných obáv z budúcnosti a z neustále rýchlejšie sa meniaceho sveta. V širokých vrstvách obyvateľstva vzrastá pocit odcudzenia voči existujúcej spoločnosti. Obavy o osud národného štátu v čoraz viac integrovanej Európe vedú k vzrastu nacionalizmu s rasistickými podtónmi. Preto sa spoločenstvo založené na národnom povedomí stalo útočiskom a ochranou pred anonymitou modernej spoločnosti, symbolom tradičných istôt, o ktoré sa možno pevne oprieť v meniacich sa časoch.

Vo východnej Európe má nacionalizmus a nepriateľstvo voči pristahovalcom iné pozadie: koniec studenej vojny a zmeny v medzinárodných vzťahoch, ideologické vákuum, ktoré nastalo po rozpade komunizmu, a ekonomická kríza, ktorá je jeho dedičstvom. V dôsledku tohto vývoja vstúpila do politickej arény nová *štvorka*: národ, história, náboženstvo, identita. Nádej na členstvo v Európskej únii je zárukou dodržiavania kurzu smerujúceho k demokracii a trhovému hospodárstvu. Táto vízia funguje ako návnada i ako donucovací prostriedok a vedie k uvedomovaniu si nutnosti prispôbovať zákony politických a ekonomických inštitúcií normám Európskej únie. Hospodársky rast, ako i rozvoj blahobytnej spoločnosti posilňujú pluralitnú spoločnosť, podporujú rast demokratických organizácií a inštitúcií a podryvajú dôveru v uzavretý etnický štát. Keď ľud začne dúfať v lepšiu budúcnosť, stratí každá nacionalistická alternatíva atraktivnosť.

Ak sa naopak členstvo v Európskej únii vytratí z politického horizontu, posilní to všetky nedemokratické a nacionalistické sily. Európska únia by sa dopustila veľkej chyby, keby zostavila akýsi poradovník štátov, a úplnou katastrofou pre vývoj Európy by bolo, ak by sa niektoré štáty označili ako *európske*, a tým privilegované, zatiaľ čo iné by boli odsúdené na večnú existenciu mimo európskeho spoločenstva.

Podľa Rímskej zmluvy je spoločenstvo otvorené pre všetky demokracie v Európe. Po páde diktatúr v južnej Európe vzalo Európske spoločenstvo (ES) na seba zodpovednosť za demokratický vývoj v týchto krajinách. Podobne môže teraz Európska únia pôsobiť na pozitívny ekonomický a politický vývoj v strednej a východnej Európe.

Pokiaľ ide o rozšírenie na východ, musí sa Európska únia vrátiť k svojmu pôvodnému cieľu: znemožniť vojny a konflikty medzi európskymi národmi. Preto sa musí Únia rozšíriť na východ takým spôsobom, aby nevznikli žiadne nové permanentné hranice. Ak Európa zostane rozdelená, bude stále vystavená účinkom nepokojov a konfliktov v jej východnej časti. Ak však bude integrácia nových demokracií prebiehať rýchlosťou zodpovedajúcou ich zrelosti pre členstvo, podarí sa Únii nielen upevniť demokraciu na východe, ale i posilniť vlastnú vnútornú jednotu.

Pápež Ján Pavol II. hovorí často o *Európe s dvoma plúcami*. Dnešnú Európu možno tiež opísať ako spojené nádoby: integrácia sa môže šíriť zo Západu na Východ, ale zároveň sa môže opačným smerom šíriť fragmentácia. Pre stabilitu v západnej Európe je jedným z hlavných predpokladov stabilita v strednej a východnej Európe. Preto sa i Balkán musí zeuropeizovať, aby nedošlo k balkanizácii Európy. Tieto aspekty, ktoré sa podrobne rozoberajú v debatách vo Švédsku, neboli dostatočne objasnené a Európska únia i celá európska myšlienka sa často prezentovala ako nejaký novodobý výmysel inšpiro-

vaný čisto ekonomickými hybnými silami. No už v 15. storočí bol prednesený návrh na spoločnú európsku zahraničnú politiku a spoločnú armádu. Kniha oboznamuje čitateľov s dvoma hlavnými líniami, ktoré možno rozoznať v rade plánov na európske zjednotenie od stredoveku až po obdobie po druhej svetovej vojne. Na jednej strane sa vždy objavujú zástancovia európskeho jednotného riadenia a na strane druhej výrazní federalisti. Obe skupiny však mali rovnaký cieľ: mier medzi národmi Európy, jednotu proti ohrozeniu zvonka a boj proti vzniku jedinej veľmoci v Európe.

Pre naše storočie je charakteristická duchovná príbuznosť najkrajnejšej ľavice s najkrajnejšou pravnicou v prístupe k akýmkoľvek plánom na vytvorenie Únie. Spoločné pre všetky pokusy o vytvorenie európskej jednoty od bitky pri Poitiers pred viac ako 1250 rokmi až po Maastricht je, že táto myšlienka bola najsilnejšou, keď Európa stála pred spoločným ohrozením zvonka, čo v povojnových rokoch predstavovala sovietska vojenská sila, ako aj japonská a americká hospodárska moc.

Posledná kapitola popisuje pozadie šíriaceho sa skeptického postoja voči myšlienke európskej jednoty. Záver môže byť len jeden: základ demokratickej Európy možno dosiahnuť len dlhodobým trpezlivým zrastaním. Európske spoločenstvo bolo počas desaťročí úžitkovým spoločenstvom, a teraz sme ešte len na začiatku cesty vedúcej k spoločenstvu, ktoré bude založené na spoločných skúsenostiach a osudoch. Ak sme sa mohli niečo naučiť z doterajšej európskej histórie, tak je to poznatok, že európsku jednotu možno dosiahnuť len s podporou jej národov, a nie proti ich vôli a proti tomu, čo považujú za svoje legitímne záujmy.

Tak ako proces, ktorý viedol k vytvoreniu európskych národnostných štátov, bude i zjednocovanie Európy na dlhý čas elitárnym projektom a európska identita bude elitným fenoménom.

Preto je nadštátna spolupráca v rozličných formách a rôznych stupňoch prehlbenia i naďalej nielen nevyhnutná pre riešenie mnohých problémov, ktoré národnostné štáty jednotlivo nezvládnu, ale treba ju ďalej rozvinúť. Časy, kedy bol národnostný štát sám zodpovedný za všetko, čo sa týkalo blahobytu jeho občanov, patria minulosti, i keď to neznamená, že všetky jeho funkcie treba previesť na vyššiu úroveň. Čoraz viaceré sa dajú riešiť regionálne.

Záverom možno povedať, že Európska únia zostane na dlhý čas spoločenstvom štátov, pre konštrukciu ktorého nejestvuje žiadna predloha alebo plán. Bude to *nedokonálny spolkový štát* — niečo viac než voľný zväz štátov, ale žiaden spolkový štát v klasickom zmysle. Nebude to však len torzo, v čo dúfajú protivníci Únie. Bude to predovšetkým určitá forma medzištátnej spolupráce, ktorá pri rešpektovaní suverenity jednotlivých štátov vytvorí podmienky pre ich spoločné konanie zodpovedajúce úlohe Európy v 21. storočí.

Prognóza pre Európu a národné štáty, ktorú predniesol francúzsky historik Ernest Renan vo svojom klasickom prejave na Sorbonnskej univerzite 11. marca 1882 nazvanom *Čo je národ*, platí i po 114 rokoch: „*Národy nie sú ničím večným. Majú svoj začiatok a budú mať tiež svoj koniec. Je pravdepodobné, že po nich príde nejaká európska konfederácia, no nie je povedané, že sa tak musí stať v našom storočí. V súčasnosti je existencia národných štátov niečím dobrým, ba i nevyhnutným. Ich existencia je zárukou slobody, ktorá by sa stratila, keby bol svet spravovaný jedným zákonom a poslúchal jediného pána.*“

1. Európa v čase a priestore

Etymológia a mytológia Európy

Pôvod slova *Európa* má viacero etymologických, ale aj mytologických vysvetlení. Podľa jednej teórie by malo byť semitského pôvodu. Ereb — *tmavý* — nazývali Feničania, obývajúci východné stredomorské pobrežie tie oblasti na západe, kde zapadalo slnko. Tento pohľad je uchovaný v nemeckom názve Západu — das Abendland.

Už od antického obdobia sa snažili iní jazykovedci odvodiť toto slovo z gréčtiny. Okrem iného sa považovalo slovo Európa za zloženinu pozostávajúcu z *eury* (široký) a *op* (vidieť), čo by malo znamenať *širokooký* alebo *širokozraký*.

Taktiež slovo *Ázia* dostalo etymologické vysvetlenie, a malo by pochádzať z asýrskeho slova *acu* — východ, vzostup.

Európa je v gréckej mytológii osobné meno, ktoré sa po prvý raz objavuje približne v roku 700 pred našim letopočtom v Hesiodovej básni o pôvode gréckych božstiev, *Theogonis*. Podľa neho je Európa dcérou Okeana, boha morí. Jedna z jej sestier sa volá Ázia, druhá Líbya. V mytologickej verzii, ktorá je viac rozšírená, je však dcérou Agenora, kráľa Tyrosu — mesta Saida v dnešnom Libanone. Zamiloval sa do nej Zeus a, premenený na býka, odviezol Európu na Krétu. Túto udalosť zvečnil známy švédsky sochár Carl Milles — súsošie je umiestnené na námestí mesta Halmstad vo Švédsku.

Bola to teda jedna mýtická princezná, ktorá dala meno nášmu kontinentu? Už v 5. storočí pred našim letopočtom rozmýšľal Herodotos nad odpoveďou a bol skeptický: „Neviem pochopiť, prečo by sa boli dali tri mená, a ešte k tomu ženské, Európa, Ázia a Líbya, územiu, ktoré je v skutočnosti jedno jediné.... Čo sa týka Európy, nevie nikto, odkiaľ získala svoje meno, alebo kto ju takto prvý raz nazval, ak nechceme povedať, že dostala svoje meno po Európe z Tyru. Toto je však dosť nepravdepodobné, keďže Európa bola z Ázie a nikdy ani neprišla do krajov, ktoré dnes Heléňania nazývajú Európa, ale len z Fenície na Krétu...“

Pôvod slova Európa vysvetľuje aj biblická mytológia. Podľa deviatej a desiatej kapitoly Prvej knihy Mojžišovej rozoslal Noe svojich synov, aby vytvorili, zjednotili a rozmnožili národy sveta. Sem, najstarší syn, dostal Áziu ako svoje dedičstvo. Cham získal Afriku, zatiaľ čo tretiemu, najmladšiemu synovi, Jafetovi, bolo pridelené územie, ktoré dnes tvorí Európu a on sa tak stal praotcom Európanov. Hranica medzi Semovým a Jafetovým územím viedla pozdĺž pohoria Taurus, takže dnešná Malá Ázia bola považovaná za súčasť Európy.

Až do 9. a 10. storočia zohrávala legenda o Jafetovi v kresťanskej kultúre veľkú úlohu. Rôzne politické dynastie a vznešené rodiny si nechávali zostavovať rodokmene počínajúce Jafetom. Touto legendou bol poznačený celkový svetonázor a v modernom veku sa dokonca používala ako *kresťanský* argument podporujúci politiku apartheidu. Chamovým údelom bolo byť otrokom svojich bratov, zatiaľ čo *Boh sa uchýlil v príbytkoch Sema a rozšíril územie Jafeta*. Osudom Európy bola teda expanzia, čo dalo kolonizačnej politike biblické právo.

Európa antiky

Európa ako geografický termín sa vyskytuje po prvý raz v hymnách tradovaných pod Homérovým menom a venovaných Apolónovi z Delf (800-600 pred n. l.). Tu sa meno vzťahuje na stredné Grécko (alebo azda na celú pevninu) ako protiklad k Peloponézu a ostrovom.

Pri niekoľkých príležitostiach vystupuje Európa v politickom rúchu. Na konci perzských vojen popisuje napríklad lekár Hippokrates (460-374 pred n. l.) rozdiel medzi ľuďmi obývajúcimi západnú časť Hellespontu (helénskeho polostrova) a tými, čo bývajú na druhom pobreží. Územie ležiace na východ nazýva Áziou a to, ležiace na západ, Európou. Ľudí z východu popisuje ako pomalých a apatických, žijúcich vo veľkých ríšach ovládaných despotickými panovníkmi. V Európe naopak prekvitá veľa malých štátov. Vládne tam sloboda a občania sa zúčastňujú verejného života. Keď potom neskôr filozof Isokrates (436-338 pred n. l.) hľadá spoločný názov, pod ktorým by zjednotil Grékov a Macedónčanov do boja proti barbarskej Perzii, použije názov Európa.

Pre historika Herodota, ktorý žil v Aténach v polovici 4. storočia pred n. l., bol názov Európa pomenovaním gréckej pevniny, ktorá spolu s Peloponézskym polostrovom a archipelagom tvorila domovinu Grékov, Heladu.

Podľa Herodota perzský kráľ Xerxes I. údajne prehlásil: „*Slnko nebude svietiť nad žiadnou krajinou, ktorá hraničí s nami, ja ich všetky zjednotím do jednej jedinej a to tým, že potiahnem cez celú Európu.*“ Keď potom Xerxes I. prekročil Hellespont, vraj sa pomodlil k slnku, aby ho nepostihlo žiadne nešťastie a neprekazilo mu jeho dobovateľné ťaženie po Európe.

Ako je známe, jeho modlitba sa nevyplnila. Po bitke pri Salamis vysvetľoval Themistokles: „*Nie my sme boli víťazmi, ale bohovia a hrdinovia, ktorí nedopriali jednému jedinému mužovi, aby bol sám panovníkom nad Áziou i Európou.*“

Politický rozdiel medzi Áziou a Európou bol teda takto stanovený a pre Herodota sa stal stredobodom jeho historických diel, pričom Európa znamenala Grécko.

O sto rokov neskôr rozlišuje Aristoteles vo svojej *Politike* Grékov od Ázijcov a Európanov. Zdá sa, že pod Európanmi má na mysli predovšetkým Skýtov.

Znalosti o dnešnej Európe sa obmedzovali na oblasti gréckej kolonizácie v Stredomorí a okolo Čierneho mora a tú časť Európy, ktorá neskôr v priebehu dejín dostala názov podľa tureckého mena pre vrch - Balkán. Stredná a severná Európa sa stali súčasťou geografického obrazu sveta u Grékov až v treťom storočí pred našim letopočtom.

Pre Grékov v období antiky bola Európa totožná s ich pevninou, ktorá sa ako geograficky, tak i normatívne ohraničovala proti územiať barbarov. Následkom vojenských výbojov a objavných ciest sa geografické hranice postupne posunuli a s nimi i hranice duchovné a normatívne. Na západe viedla hranica popri Gibraltári, zatiaľ čo východná hranica zostala nejasná. Územie medzi Čiernym a Kaspickým morom bolo považované za pohraničné. Európa nemala žiadny koniec na východe ani na severe, kde sa civilizácia rozplývala do tmy na Balkáne.

Keď sa v roku 197 pred n. l. Macedónia stala korisťou Rimanov, presunulo sa ťažisko gréckej civilizácie z východného do západného Stredomorja. Podobne ako Gréci, ani Rimania nepocítovali žiadnu európsku identitu. Srdce impéria sa nachádzalo i naďalej vo východnom Stredomorí. Rímska ríša bola rovnako orientálna ako helénska a jej obyvateľstvo bolo rôznorodé. Stretnutie obyvateľov Rímskej ríše s Orientom nebolo ani zďaleka takým kultúrnym šokom, ako ich neskoršie stretnutie s národmi žijúcimi na sever od Álp. Pre ľudí doby antickej bola hranica medzi severom a juhom oveľa ostrejšia než medzi východom a západom. Alpy takto tvorili zemepisnú bariéru úplne inej kategórie než Stredozemné more, ktoré bolo spájajúcim článkom už dlho predtým, ako sa stalo *mare nostrum* pre Rimanov. Stredozemné more nie že by národy a civilizácie oddeľovalo, ale naopak, spájalo ich.

Rimania vytvorili politické inštitúcie, armádu, právny systém, ale aj politickú organizáciu s fungujúcim daňovým systémom a peňažnou ekonomikou. V dôsledku Caesarových ťažení proti Galom sa posunuli hranice Rímskej ríše až k Atlantickému oceánu, Severnému moru a Rýnu. Tak sa územia strednej a severnej Európy dostali do rímskeho obzoru: „*Oblasti a kmene, o ktorých sme doteraz nič nevedeli ani z literárnych diel, ani zo správ alebo počutia, poprechodil náš vojvodca, naša armáda a naše jednotky všetkými smermi*“, píše Cicero. Územie rozkladajúce sa od Temže až po Eufrat bolo pospájané sieťou pozemných a vodných ciest.

Prvým, kto spomína územie Švédska, je Plínius senior (zomrel v roku 79 n. l.). Vo svojom diele *Naturalis Historia* píše o ostrove Scandinavia v Severnom mori, neďaleko Germánie, kde podľa Plínia žije národ Hillevonov, ktorí sú rozdelení do päťsto okresov. V inej súvislosti píše o troch ostrovoch v Severnom mori: Scania, Nerigon (Nórsko) a Thule (severné Nórsko). Názov Scania alebo Scandinavia označoval pravdepodobne južnú časť polostrova a nachádzame ho i dnes v slove Skáne (názov južnej časti Švédska).

Dobyťie severných provincií Caesarom a Augustínom sa čoskoro odrazilo i v literárnom obraze Európy. Sallustius spomína Európu len jediný raz. V Cicerových zobrazených spisoch sa už objavuje niekoľkokrát a v dejinách písaných Líviom sa pojem Európa vyskytuje na 47 miestach.

Prvé rozdelenie Európy

Rozdelenie Rímskej ríše cisárom Diokleciánom v roku 286 na časť Východnú a časť Západnú sa stalo historickým rozhraním. Je dôležité mať na pamäti, že severná Afrika s výnimkou Egypta patrila do Západnej časti, zatiaľ čo Grécko a veľká časť Balkánu sa ocitla vo Východnej, s Apeninským polostrovom ako prirodzenou hranicou vôd.

Už od polovice 4. storočia bola ríša de facto rozdelená na Východnú a Západnú. Vo Východnej časti bola dorozumievacou rečou gréčtina, v Západnej z väčšej časti latinčina.

Rozdiel medzi Západnou a Východnou ríšou, medzi Orientom a Occidentom vzrastal najmä potom, keď sa Západná ríša v roku 476 dostala s konečnou platnosťou pod nadvládu Germánov.

Centrom Východorímskej ríše bol Konštantinopol, ktorý sa do roku 330 (kedy tam cisár Konštantín preniesol svoje sídlo) volal Byzancia. Byzantská ríša pozostávala z krajín okolo východného Stredomoria. Bola kozmopolitická a otvorená voči Orientu. Tiež preto sa tam nemohla uchytiť myšlienka o zjednotenej Európe. Táto byzantská tradícia ovplyvňovala vzťahy medzi východnou a západnou Európou počas celej histórie.

Severnú časť Rímskej ríše dobyli a ovplyvnili Vandali, Góti a Huni. Po zničení Západnej rímskej ríše v roku 476 začala z jej ruín vyrastať nová Európa: zmes stredomorských kultúr a tvorivých síl divých národov a kmeňov doliehajúcich zo severu.

Pomalým procesom sa vyvinulo latinské kresťanstvo ako protiklad byzantského. Pápež so sídlom v Ríme nadobudol svoju ústrednú úlohu ako zástupca Svätého Petra, zatiaľ čo vo Východorímskej ríši bol cisár i najvyššou cirkevnou autoritou (caesaropapizmus). Vo Východorímskej ríši preto nikdy nejestvovala nadnárodná a hierarchická cirkevná organizácia. Ortodoxné (pravoslávne) cirkvi boli organizované podľa národnosti. Cirkev a národnosť boli úzko späté — tento vývoj sa ešte posilnil pozíciou národného jazyka, keďže východné cirkvi podporovali svätenie bohoslužieb v národných jazykoch: v sýrskom, georgijskom, arménskom, koptskom a pod. Toto umožnilo príslušníkom grécko-ortodoxného kresťanstva, pozostávajúcim z rôznych národností, udržať si svoje charakteristické osobitosti a svoje jazyky.

V 9. storočí vytvorili dvaja grécki mnísi, bratia Cyril a Metod, prvý slovanský spisovný jazyk, aby tak Sväté písmo bolo možné šíriť i medzi slovanskými národmi. Ich preklady Biblie mali predovšetkým slúžiť misionárskej činnosti medzi Slovanmi na Morave, no katolícki franskí biskupi považovali územie Moravy za svoje teritórium a znemožnili Cyrilovi a Metodovi ich činnosť. Ich nasledovníci mali o to väčšie úspechy v Srbsku a Bulharsku v druhej polovici 9. storočia a obe tieto ríše prijali kresťanstvo v jeho východorímskej forme.

Na Západe však boli národné jazyky úplne vylúčené z cirkevného života. V 4. storočí bola latinčina povýšená na liturgický jazyk a tým sa vlastne stala zjednocovacím faktorom. Rím bol centrom, kam cestovali biskupi i z takých vzdialených krajov ako bolo Anglicko a Írsko.

Následky prijatia kresťanstva preto záviseli od toho, či bolo inšpirované Rímom alebo Konštantinopolom. V oboch prípadoch išlo o dôsledky trvalé. V roku 998 sa aj Rusko stalo oficiálnym členom kresťanského spoločenstva. Tým, že si za svoj liturgický a písomný jazyk zvolilo cirkevný jazyk slovanský, izolovalo sa od výmeny myšlienok a názorov, ktorá prebiehala v západnej Európe, pretože tá ako dorozumievací prostriedok používala latinčinu. Žiadny katolícky národ neprestúpil na pravoslávne náboženstvo a opak sa tiež neudial. Celým kontinentom sa od konca 10. storočia tiahla kresťanská demarkačná línia, ktorá s len nepodstatnými zmenami vyzerá dnes rovnako ako v rannom stredoveku.

Európu vtedy reprezentovalo latinské kresťanstvo. Európska identita sa vyvíjala paralelne s identitou rímsko-katolíckou. Bez cirkvi ako jednotiacej sily a spomienok na Rímsku ríšu by sa Európa rozpadla na množstvo primitívnych kmeňov: Frankov, Bajuvarov, západných Gótv, Longobardov, Anglo-Sasov a ďalších. Bez Rímskej ríše ako nositeľky kultúry a budovateľky inštitúcií si Európu nemožno predstaviť, no Rím zostal tiež naveky symbolom štátnej moci s hegemonistickými nárokmi. Nie náhodou oslavovali všetky národné štáty v revolučných rokoch 19. storočia rôznych polomýtických národných hrdinov, ktorí symbolizovali vzopretie sa moci Ríma. Germánsky hrdina Herman Cheruski má svoju obdobu v takmer každom európskom štáte, od Gala Vercingetorixa po Dáka Decebala.

Gregor I. Veľký bol prvým pápežom, ktorý hovoril o Európe. Stalo sa tak v liste cisárovi Maurikiosovi v roku 595. Gregor sa v ňom sťažoval, že si konštantinopolský biskup Ján prisvojil titul *patriarch universalis*. Keďže ani cisár, ani patriarcha v Konštantinopoli neuspeli vo svojej povinnosti ochrániť Itáliu a Rím pred útokmi barbarov, považoval sa za jedinú autoritu, ktorá môže hovoriť za celé kresťanstvo. Európa bola v tom čase identická s tými oblasťami nachádzajúcimi sa severne od Stredomoria, ktoré uznali pápeža za svojho cirkevného vládcu. Išlo teda predovšetkým o Apeninský polostrov a Galiu.

„Svet je rozdelený na tri časti, z ktorých prvá sa nazýva Ázia, druhá Európa a tretia Afrika“, mohol sa človek v období stredoveku dočítať v encyklopedickom diele *Etymológia*, ktorej autorom bol španielsky biskup Izidor zo Seville (561-636). V tomto popise sveta, pozostávajúceho z troch častí, sa odzrkadľuje už spomínaná židovsko-kresťanská verzia o troch Noemových synoch, z ktorých každý dostal svoj diel sveta.

Izidorov podľad na Európu vychádzal zo západogótskeho Španielska. Najďalej na severe sa nachádzala krajina Skýtov, ktorá viedla až k Dunaju. Ďalej na západe ležala Germánia ohraničená Dunajom, Rýnom a Severným morom. Potom nasledovali bývalé rímske provincie v dunajských a rýnskych údoliach a nakoniec jadro Rímskej ríše — Grécko, Apeninský a Iberský polostrov a Galia. Izidorova geografia bola základom všetkých popisov Európy v 7. storočí. „Zo Škandinávie prišli Góti do Európy“, píše Izidor. Tadiaľto teda viedla línia deliaca kultúry: cez Severné a Východné more. Európa bola totožná s európskym kontinentom bez Škandinávie.

O sto rokov neskôr kreslil mních Beda Venerabilis celkom nový obraz Európy. Jeho východiskovým bodom bolo Anglicko a Európa pozostávala z Germánie, Galie a Iberského polostrova — o Apeninskom sa nezmieňuje. Ani Škandinávia nie je súčasťou Európy. Tú stotožňuje predovšetkým s pokresťančenými germánskymi oblasťami, ktoré síce nemali žiadne centrum, ale mali spoločné náboženstvo a latinský jazyk ako nositeľa kultúry.

Islam ako tvorca identity

Rozšírenie islamu v Oriente a severnej Afrike výrazne prispelo k tomu, že sa Európa a latinské kresťanstvo čoraz viac považovali za synonymá. Islam svojím spôsobom Európu vytvoril tým, že v nej od 7. storočia kresťanstvo uzavrel (až na výnimku ortodoxných orientálnych menšinových cirkví).

Stredozemné more, ktoré bolo tisíc rokov spájajúcim článkom medzi štátmi na jeho pobreží, sa tak stalo „plávajúcou bariérou, ktorá vrhla Európu späť na jej kontinentálnu pozemnú masu“, ako píše belgický historik Henri Pirenne. Prirodzená jednota medzi Európou, severnou Afrikou, Stredným východom a Stredozemným morom *mare nostrum* ako spojivom sa stratila.

Názov Európa sa začal používať ako politický pojem pre oblasť čeliacu spoločnému nepriateľovi, ktorého kultúra bola považovaná za úplne cudziu. V roku 711 prekračili moslimovia Gibraltár a prenikli ďalej na sever. Roku 732 napadol arabský vodca Abd al-Rahmán územie hlboko v Galii. Jeho protivníkom bol Karol Martel, ktorého armáda pozostávala z pestrej zmesi galsko-rímskych a germánskych kmeňov. Neznámy kronikár popisujúci bitku pri Poitiers pochopil, že sa tu vytvorilo nové spoločenstvo, ktoré sa postavilo na odpor, a dal mu názov *europenses*.

Títo Európania však boli zjednotení len na bojisku. „*Europenses se recipiunt in patrias*“, píše kronikár. Európania sa po víťazstve vrátili do svojich krajín a ich spoločenstvo zaniklo.

Otec Európy — Karol Veľký

V polovici 8. storočia sa stala ríša Frankov opäť mocenským centrom. Pápež Štefan II. sa obrátil na Frankov so žiadosťou o pomoc proti hrozbe, ktorú pre Rím predstavovali germánski Longobardi. Urobil tým jednoznačné a ďalekosiahle rozhodnutie. Byzantský cisár už nebol považovaný za schopného plniť svoju úlohu ako ochranca celého kresťanstva.

Syn Karola Martela, Pipin III. Krátky, podporoval pápežov boj proti Longobardom, ktorí ovládali veľkú časť severného Talianska. Prinútil ich vzdať sa svojich výdobytkov, ktoré boli navrátené pápežovi. Najvyšším panovníkom cirkevného štátu, ktorý existoval až do roku 1870, sa stal pápež. Frankovia garantovali nie len pápežovu moc nad cirkevným štátom a Rómom, ale podporovali aj kresťanov v ich boji proti moslimom v Španielsku.

V období panovania Karola I. Veľkého (768-814) sa ríša Karolovcov rozšírila, čím sa posunula nielen Európa, ale aj centrum moci na sever. Karol Veľký zvíťazil nad Sasmí, prenikol hlbšie do germánskych a slovanských území a podrobil si Longobardov v severnom Taliansku. Frízi prijali kresťanstvo a pohanský svet na severe bol zatlačený k hraniciam Jutska.

Na Štedrý večer roku 800 korunoval samotný pápež Karola Veľkého za cisára Svätej ríše rímskej. Franský panovník bol teraz považovaný za následníka rímskych cisárov na Západe a za znovutvorcu rímskeho cisárstva. Bol oslavovaný ako *Rex, pater Europae*, kráľ a otec Európy. Karolova pečať niesla nápis *Renovatio Romani Imperii* (obnovenie Rímskej ríše).

Kresťanstvo, pôvodne maloázijský kult v Prednej Ázii, sa stalo ideológiou impéria. Pozemský vládca spojil svoju moc s mocou pápeža a spolu použili katolícke kresťanstvo na definíciu Európy. Rím sa stal južným centrom tohto impéria a zo svojho rezidenčného mesta Aachen na severe urobil Karol Veľký kultúrnu metropolu Európy, ktorá sa stala hodným protipólom Konštantinopolu. V Aachene sa budovali paláce a chrámy, bola založená akadémia vied, kde sa oživila a ďalej rozvíjali antické vedy.

Medzi množstvom jazykov a dialektov mala však latinčina stále prvoradé postavenie. Bola samozrejým prostriedkom komunikácie v náboženstve, politike i vo vede. V kláštoroch po celej ríši sedeli mnísi zahľbení do latinských klasikov. V roku 794 zaviedol Karol Veľký dokonca jednotnú valutu pre celú svoju ríšu. Vtedajší *euro* sa nazýval denár.

Podobne ako Európska únia o tisícročie neskôr, mala Karolovská ríša svoje centrum na hranici medzi franskou a germánskou Európou. Veľká časť Germánov, Škandinávci, Slovania a Balti nepatrili do ríše. Ani latinské kresťanstvo tohto obdobia tam nepatrilo celé, keďže tam nepatrili ani kresťanské časti Španielska, ani Anglicko, Škótsko a Írsko.

Európa Karola Veľkého sa definovala negáciou. Tie národy, ktoré sa hlásili ku grécko-ortodoxnému kresťanstvu, boli postavené mimo Európy. Moslimovia boli považovaní za kacírov. Ani tí, čo žili v Španielsku, nemohli byť Európanmi. Pohania žijúci na severe mali pôsobením misionárov prijať kresťanstvo. Vikingovia rozhodne neboli považovaní za Európanov.

Ríša Karolovcov však ani zďaleka nebola jednotná. Pod povrchom vreli neustále etnické a jazykové spory, ktoré neskôr viedli k politickému rozkladu ríše. Ilustráciou ťažkostí, ako udržať ríšu pospolu, môže byť údaj, že priama odpoveď na list z Aachenu do Ríma trvala štyri mesiace.

Ďalším problémom bolo, že rímske impérium a germánske kráľovstvá nemali rovnaké právne tradície. U Germánov platilo, že kniežací synovia mali právo rozdeliť si ríšu, ktorú zdedili, čo sa úplne rozchádzalo s myšlienkou impéria.

Ríša Karola Veľkého sa skutočne rozdelila medzi jeho vnukov v roku 843. Týmto sa začal proces, ktorý neskôr viedol k vzniku troch národov s odlišnými jazykmi a tradíciami: Nemecka, Francúzska a Talianska. Namiesto *regnum europea* (kráľovstvo Európa) vznikli *regna europae* (kráľovstvá Európy).

Keď saský kráľ Otto I. zvíťazil nad staromaďarskými nomádmi v bitke pri rieke Lech v roku 955, získal síce prezývku *osloboditeľ Európy*, ale Európa už nepredstavovala sféru jednej určitej moci. Tá niekdajšia jednoliata latinská oblasť sa teraz skôr podobala pestrej deke pozostávajúcej z území rôznej veľkosti a neustále sa meniacich vládnucich štruktúr. Či sa jednotlivé časti zjednotili, alebo zostali samostatné, záviselo často od náhody alebo od stratégie jednotlivých dynastií, ktoré neraz stáli v otvorenom konflikte proti sebe. Po celom území Európy prebiehali menšie lokálne vojny. Nemecké impérium sa postupne viac-menej rozpadlo a fragmentácia pokračovala aj v Itálii. Súčasne začala storočná vojna medzi Francúzskom a Anglickom, a hordy potulujúcich sa vojakov zničili veľkú časť vidieckeho hospodárstva v strednej Európe.

Napätie medzi cirkvou a štátom

Zápas o moc medzi pápežom a svetskými vladármi ovládal pomerne pravidelne medzinárodnú scénu. Na začiatku 14. storočia presunul pápež Klement V., predtým arcibiskup v Bordeaux, svoje sídlo do Avignonu vo Francúzsku. Po ňom nasledovali ďalší francúzski pápeži, ktorých tiež ochraňoval, či dokonca strážil, francúzsky kráľ.

V roku 1378 mal takto Svätý Peter dvoch nasledovníkov: jedného v Avignone a druhého v Ríme — táto schizma ďalej oslabil cirkev a trvala celých 40 rokov. Predovšetkým francúzski učenci obhajovali Avignon ako pápežovo sídlo, keďže pápež mal pôsobiť v centre kresťanstva, ktoré sa v tom čase rozprestieralo tak, že Rím sa nachádzal pri jeho východnej hranici. Ďalším argumentom bolo, že Avignon sa nachádzal bližšie k Parížskej univerzite, ktorá bola založená v 12. storočí.

V napätých vzťahoch medzi štátom a cirkvou (*imperium et sacerdotium*) vystupovali vyvíjajúce sa národy ako tretia moc. Mníšske rády, ktoré boli v katolíckej cirkvi jednotiacim faktorom, sa začali organizovať regionálne. Kacírstvo Johna Wyclifa v Anglicku a agitácia Jana Husa v Čechách na začiatku 15. storočia otriasli samotnými základmi cirkvi.

Počas 14. a 15. storočia sa presunulo ťažisko Európy viac na západ a sever, kde vyrástla sieť miest, ktorá zostala vo svojich kontúrach nezmenená až do priemyselnej revolúcie. Viedla od miest Brugy a Gent vo Flámsku, s Londýnom a ďalšími anglickými mestami na druhom brehu kanála, Porýním, južným Nemeckom, Švajčiarskom, okolo talianskych jazier po Janov, Florenciu a Benátky. Mestá v Porýní boli východiskovým bodom pre ďalšie rozvetvenie: jedno smerovalo na sever k hansovým mestám Hamburg, Brémy, Lübeck, Gdaňsk, Visby a norské Bergen, druhé na juh cez Paríž, Dijon a údolie rieky Rhône do Marseille, Barcelony a Valencie a tretie na východ do Prahy, Krakova, Viedne a Budína.

I katolícka Európa rozšírila svoje hranice. Na juhozápade Španielska boli moslimovia zatlačovaní späť až po pád Granadského emirátu v roku 1492. Na severovýchode Prusko prijalo pod tlakom Nemeckého rádu kresťanstvo a v 13. storočí sa v Litovsku dali pokrstiť poslední pohania.

Od prelomu prvého tisícročia rástol počet biskupských škôl v západnej Európe a katedrály čoraz častejšie preberali úlohu, ktorú mali dovtedy kláštory ako opatrovatelia klerikálnej kultúry. Mestá sa stávali sídlami vzdelanosti a ich dôležitosť vzrastala. Niektoré biskupské školy sa neskôr premenili na univerzity, kde sa schádzali študenti z rôznych častí Európy. Počas svojich štúdií často menili univerzity, aj ich učitelia pochádzali z rozličných častí Európy. Univerzity v mestách ako Paríž, Bologna, Montpellier, Oxford, Padua, Salamanca, Praha, Krakov, Heidelberg a iné vychovávali európsku elitu, ktorá čítala rovnaké knihy a mala rovnaké intelektuálne pozadie.

Vynález kníhtlače prispel k rastu európskej vzdelanosti, no zároveň rastúci počet diel písaných lokálnymi jazykmi zosilnil národnostné rozdiely. I naďalej sa však tieto učené publikácie obracali len k malej časti obyvateľstva, ktorá však so zvyšujúcim sa počtom škôl a univerzít rástla. I keď vytlačené knihy boli drahé, boli predsa podstatne lacnejšie než ručne písané rukopisy.

Od začiatku druhého tisícročia sa podľa historika Friedricha Heera datuje existencia *prvej vrstvy európskeho proletariátu*, reprezentovaná potulnými robotníkmi, ktorí nachádzali zamestnanie pri budovaní katedrál.

Títo *Európania* však tvorili len minimálnu časť obyvateľstva. Vo svete, v ktorom väčšina ľudí žila na vidieku, predstavovalo mestské obyvateľstvo celkovo len niekoľko percent a medzi nimi tvorili vzdelanci len nepatrnú menšinu. I v krajinách, kde kresťanstvo už jestvovalo takmer tisíc rokov, bol život na vidieku stále poznačený pohan-

skými zvykmi a vierou a ich obraz sveta zostal ohraničený ich vlastným horizontom, čo platilo i o mestskom proletariáte.

V každom národe existovalo popri sebe viacero kultúr: malá elita, ktorá sa pohybovala medzi rastúcou európskou identitou a vznikajúcou národnou, meštianska kultúra, ktorá, hoci obmedzená na určité mesto, sa otvárala voči svetu, a nakoniec roľnícka, ktorá bola jednoznačne lokálna.

Európa ako *respublica christiana*

Chrámy boli miestom spoločného stretávania. Odtiaľ sa širil svetonázor podľa rímskej cirkvi, i keď sa potom porozpadával na množstvo miestnych zvyklostí a obyčajov. V bohoslužbách sa kňazi snažili prispôbovať svoje kázne nielen jazykovo, ale aj obsahovo svojmu publiku, no súčasne sa tiež pokúšali vyvolávať u všetkých pocit spolupatričnosti ku katolíckemu spoločenstvu. Takto, ako i prostredníctvom rozprávania pútnikov, pocestných obchodníkov, žobrajúcich mníchov alebo jednoduchých tulákov, dochádzalo k postupnému rozširovaniu pohľadu na svet a k uvedomovaniu si, že latinské kresťanstvo pozostáva z množstva etnických a jazykových jednotiek.

Keď v deväťdesiatych rokoch 8. storočia Karol Veľký zatlačil Avarov za Dunaj, keď Otto I. roku 955 zvíťazil nad Maďarmi v bitke pri rieke Lech, a keď pápež Urban II. roku 1095 vyzýval k boju za kresťanstvo, proti nevercom, išlo vždy o obranu ohrozeného územia. Vtedy sa spájali kmene a ríše proti útočníkom zvonku, ktorí nielenže predstavovali vojenské ohrozenie, ale sa i zásadne odlišovali svojou kultúrou a náboženstvom od toho, čo sa považovalo za normy kresťanského spoločenstva.

Križiacke výpravy boli prvými spoločnými európskymi podujatiami, do ktorých sa zapojil i Iberský polostrov a Škandinávia (Sigurd Jorsalafarare). Počas krátkeho obdobia boli Európania zjednotení rovnakým politickým a náboženským cieľom. Nešlo tu však o nejaký prejav európanstva, ale o podujatie, za ktorým stálo celé západné kresťanstvo.

Byzantský cisár Alexios Komenos a rímsky pápež Urban II. chceli pomocou spoločnej križiackej výpravy oslobodiť Jeruzalem z nadvlády moslimov. No nájazd francúzskych a nemeckých križiackych armád viedol k tomu, že aj cisár v Konštantinopoli sa cítil byť ohrozený. Jeho obavy boli odôvodnené. Štvrtá križiacka výprava skončila tým, že západní Európania spustošili Konštantinopol a nasledujúca okupácia Byzantskej ríše trvala pol storočia. Križiacke výpravy prehĺbili priepasť medzi gréckym a latinským kresťanstvom a zvýšili nedôveru moslimov voči Európanom. Počas križiackych výprav boli Židia vyhnaní z Anglicka, Francúzska a Nemecka.

Keď Turci zaútočili a dobyli Konštantinopol v roku 1453, vyvolalo to v Európe veľké ohromenie. Roku 1458 zvolal pápež Pius II. kniežatá západných krajín na medzinárodné stretnutie v Mantue so slovami: „*Teraz nás napádajú a bijú vo vlastnej Európe, našej domovine, našom dome*“, a vyzýval do boja proti moslimským Turkom. Predpokladom pre tento boj však bolo aspoň dočasné zastavenie rivality medzi novými európskymi národnými štátmi. Pápežovým úmyslom bolo zorganizovať ešte jednu európsku križiacku výpravu na oslobodenie Konštantinopola a na jej propagá-

ciu bola oživená myšlienka zjednotenej Európy. Pre pápeža Pia II. boli *respublica christiana* a Európa synonymá a na pomenovanie obyvateľa Európy používal adjektívum *europæus*. Avšak namiesto k zjednoteniu viedli pápežove nároky na vodcovstvo k novým konfliktom medzi Rómom a svetskými kniežatami.

Konštantinopol sa nepodarilo dobyť späť. Namiesto toho sa roku 1472 oženil Ivan II., ruské veľkoknieža, s neterou posledného byzantského cisára. Dvojité orol pozerajúci na východ i na západ bol ako štátny znak prevzatý z Byzancie a veľkoknieža prijalo cisársky titul Caesar, ktorý sa v ruštine premenil na *cár*. Moskva sa nazývala *tretím Rómom*. Ruskí cári sa stali ochrancami pravoslávnej cirkvi. V roku 1551 však zasadnutie ruskej cirkvi konštatovalo, že ruské náboženské tradície mali vyššiu hodnotu než tradície grécke.

Ruskí cári dávali čoraz viac prednosť ázijskej, nie byzantskej, identite a mali tiež čoraz väčší záujem o rozširovanie svojich území smerom na východ, na územia ovládané chánmi Zlatej hordy, než by sa snažili o prinavrátanie Konštantinopola. Veľký počet ázijských národov sa stal ruskými poddanými, a tak sa Rusko stalo štátom rozprestierajúcim sa na dvoch kontinentoch. Rovnako ako Byzancia odmietla stať sa súčasťou rímsko-katolíckej cirkvi, odmietala teraz Svätá Rus integráciu do Európy. Nedôvera voči Západu bola svojím spôsobom byzantským dedičstvom. Prežila reformátora Petra Veľkého, ovplyvnila nie len Lenina a Stalina, no i veľkú časť dnešnej ruskej elity.

Myšlienka Európy sa sekularizuje

Stredoveké európske hospodárske jadro sa rozprestieralo od obchodných centier vo Flámsku cez Burgundsko, Porýnie, južné Nemecko a alpské priesmyky smerom k Milánu, Janovu, Florencii a Benátkam. Hanzové mestá obchodovali s vonkajšími oblasťami na severe a talianske mestá ovládali obchod s Východom počas konfliktov, ale aj za obmedzenej spolupráce s byzantským impériom a arabským svetom.

Počas 16. storočia silnejú národné štáty. Nové objavy, reformácia, nepodarený pokus Karola V. založiť novú ríšu — toto všetko prispelo k tomu, aby myšlienka o zjednotenej Európe zanikla. Objavenie Nového sveta a nové obchodné cesty preniesli ťažisko zo Stredomoria na Atlantické pobrežie: najskôr do Španielska a Portugalska, potom do Anglicka a Nizozemska.

Spolu s novými objavmi rástol i pocit nadradenosti vlastnej civilizácie, ktorý položil základy európskeho imperializmu. Starý protiklad medzi islamom a kresťanstvom bol nahradený protikladom — civilizovaní Európania a necivilizovaní barbari. *Ti iní*, ktorí v minulosti pomohli definovať Európu, teraz neboli len v Malej Ázii, západnej Ázii alebo severnej Afrike, ale v Amerike, čiernej Afrike a Ázii.

Možno konštatovať, že prvým a dlhý čas platným základom pre pojem Európy bola viera a predstava Európy ako *respublica christiana*. Tento faktor celkom nezmizol, ale udržal sa až do 18. storočia, kedy sa k nemu pridali nové súčasti. Jedným z faktorov, ktoré pôsobili oslabujúco, bolo rozštiepenie kresťanstva, ktoré začalo rozporom medzi Rómom a Byzanciou, pokračovalo v neskorom stredoveku pápežovým exilom v Avignone a vyvrcholilo v 16. storočí reformáciou.

Uzavretím náboženského mieru v Augsburgu a uplatňovaním princípu *cuius regio, eius religio*, tridsaťročnou vojnou a Vestfálskym mierom z roku 1648 sa stali náboženské a politické konflikty nerozlučne späté s európskou a nemeckou históriou. K jestvujúcemu rozdeleniu Východ — Západ (Byzancia — Rím) sa pridalo rozdelenie Juh — Sever, o ktorom sa dá povedať, že spočívalo na starom rozdieli medzi latinským a germánskym svetom z čias antiky. Hranica viedla zhruba pozdĺž *limes*, ktoré ohraničovali rímske územia od barbarských. Európska jednota bez vnútorných hraníc založená na rovnakej viere, liturgii, svätení rovnakých sviatkov a s Rímom ako hlavným mestom, už neexistovala.

Súčasne prešla Európa i procesom sekularizácie. Počas renesancie stratila Biblia svoju úlohu absolútnej autority. Florentský štátnik Niccoló Machiavelli sa vo svojom diele *Vladár*, vydanom roku 1532, vyslovil za politiku bez normatívnych hodnôt. V tom istom storočí poľský astronóm Mikuláš Koperník urobil zo zemegule planétu — jednu z mnohých. Vojny a spojenectvá, ako aj boj o územia, sa stali dominantnými aspektami európskej politiky. Dynastie sa snažili vydoberať si hegemoniu.

Rovnováha moci — cieľ európskeho snaženia

S výnimkou Osmanskej ríše, Anglicka a Ruska sa všetky dôležité štáty zúčastnili na rokovaníach v Osnabrúcku a Múnsteri. Viedli k uzavretiu Vestfálskeho mieru, ktorým v roku 1648 skončila tridsaťročná vojna. Rovnováha moci sa stala kľúčovým pojmom v európskej politike. Táto rovnováha mala zaručiť existenciu celému radu malých a stredne veľkých európskych štátov.

Táto teória o rovnováhe sa stala akousi európskou konštitúciou. Švédsko ako európska veľmoc bolo tiež jedným z jej garantov. Žiadny štát sa nemal stať takým silným, aby mohol vládnuť nad druhými. Pojem Európa znova nadobudol politický obsah. V Anglicku ho vo svojich pamfletoch začali používať whigovia, ktorí videli vo francúzskom a katolíckom expanzionizme počas vlády Ludovíta XIV. ohrozenie britských a holandských záujmov. Vplyvná skupina whigských politikov preto podporovala holandského miestodržiteľa Viliama III. Oranžského v jeho pokuse o zamedzenie francúzskej expanzie. Viliam považoval udržanie rovnováhy moci v Európe za nevyhnutné. Preto nebol splnený testament španielskeho kráľa Karola II., v ktorom odovzdal všetky španielske územia vnukovi Ludovíta XIV. Namiesto toho sa v dôsledku vojny o následníctvo a mieru v Utrechte španielska moc rozdelila a rovnováha moci v Európe bola zachovaná.

V propagande rozširovanej whigmi bol Viliam označovaný ako *záchranca európskej slobody*, a keď Dolná snemovňa v roku 1701 diskutovala o podpore jeho intervencie proti francúzskej invázii do Nizozemska, hovorilo sa o *záujmoch a bezpečnosti Anglicka, o zachovaní protestantského náboženstva a mieru v Európe*.

Európa a civilizácia sa stávajú synonymami

V 18. storočí kresťanstvo ešte stále zohrávalo úlohu v sebareflexii Európanov, ale jeho dominancia sa znižovala. Na konci storočia už Európa a kresťanstvo neboli synonymami, ale vzrastala predstava Európy ako kultúrneho spoločenstva. Pocit európskej nadradenosti spočívajúci na myšlienkach osvietenstva sa rozšíril, čím sa Európa a civilizácia stali novými synonymami. Vo svojom diele *O duchu zákonov* písal v roku 1748 francúzsky spisovateľ a filozof Montesquieu o Európe ako o kontinente oslobodenom od despotizmu. Montesquieu nespájal Európu s kresťanstvom, ale s myšlienkou slobody.

Za protiklerikálnu Európu sa zasadzoval aj Voltaire. Podľa neho bolo dominujúce postavenie Európy spôsobené rozvojom umenia a vedy, vďaka čomu sa národy Európy vždy mohli po nešťastiach a vojnách vzchopiť. Európa teraz nahradila národné štáty: „*Dnes už neexistujú Francúzi, Nemci, Španieli, ani Angličania; nezávisle na tom, čo ľudia hovoria, existujú len Európania - všetci majú rovnaký vkus, rovnaké pocity, rovnaké zvyky, pretože nikto nemá nejaké zvláštne skúsenosti, ktoré by patrili lenu jednému národu*“.

Jean-Jacques Rousseau s radosťou očakával čas, *kedy už nebude existovať žiadne Francúzsko, Nemecko, Španielsko, ani Anglicko, len Európania. Všetci budú mať rovnaké záujmy, vášne, rovnaký štýl života*.

Výraz *la civilisation européenne* prvý raz použil francúzsky fyziokrat abbé Baudouin vo svojom diele o amerických kolóniách. Amerických Indiánov bolo potrebné nielen obrátiť na kresťanstvo, ale aj poeurópsťiť, aby sa tak mohli stať ozajstnými Francúzmi. Kresťanstvo a európska civilizácia teda neboli synonymami, ale Francúzsko a civilizácia áno. Francúzština prebrala úlohu latinčiny ako jazyk diplomacie i hovorový jazyk vyšších spoločenských vrstiev. Byť Európanom bolo pre európsku kozmopolitnú elitu spojené s francúzskym jazykom a francúzskymi zvykmi.

Edmund Burke, britský konzervatívny filozof, napísal v roku 1796: „*Žiadny Európan nemôže byť v ozajstnom vyhnanstve v žiadnej časti Európy*“.

Vo svojej podstate boli náboženstvo, zákony a zvyky rovnaké v celej Európe, no Burke hovoril o Európe v čase minulom. Francúzska revolúcia totiž prerušila toto jednotné dedičstvo. Jej myšlienky o bratstve, rovnosti a slobode otriasli Európou, následkom čoho o Európe najviac hovorili tí, ktorí boli zástancami starého poriadku.

Európsky súlad

Francúzska revolúcia sa rýchlo premenila na francúzsky imperialistický program. Namiesto lojality s politickými ideálmi z roku 1789 sa vyžadovala lojalita s Francúzskom.

Európu postihla občianska vojna medzi tými, opäť citát Burkeho, ktorí podporovali „*európsky starý občiansky, morálny a politický poriadok proti sekte fanatických a slávychtivých ateistov... To nebolo Francúzsko, čo chcelo získať moc nad celou Európou, ale táto jakobínska sekta, ktorá najskôr dobyla centrum Európy a teraz sa snažila ovládnuť jej zvyšok*“.

Roku 1804 prijal Napoleon I. Bonaparte titul cisára ako znak toho, že prostredníctvom jeho francúzskeho impéria sa vrátilo impérium rímske. Napoleonova Európa bola románska a Rýn tvoril jej východnú hranicu. Nemecká Svätá ríša rímska, o ktorej sa hovorilo, že nebola ani rímska, ani nemecká, ani svätá, bola zrušená v roku 1806. Rýnsky zväz, ktorý po nej nasledoval, tvoril nárazníkovú zónu medzi Západom a Východom, pričom jeho východná hranica viedla pozdĺž starej hranice medzi Germánmi a Slovanmi. Napoleon sa pokúsil vytvoriť Európu podľa francúzskych predstáv, no bezúspešne.

Reštaurácia, obnovenie európskej rovnováhy a rozloženia moci, ktoré Napoleon narušil, boli hlavnými cieľmi Metternicha, Castlereagha a Talleyranda, hlavných aktérov v *tancujúcom kongrese* vo Viedni v rokoch 1814-1815. Jadrom problému bola francúzska revolúcia a jej dedičstvo. Pre Európu bolo dôležité zabudnúť na myšlienku politickej demokracie v národných štátoch. Za ideálnu formu bola považovaná konštitučná monarchia — *l'ancien régime*. Pomocou *európskeho súladu* bolo možné vytvoriť stabilnú rovnováhu medzi štyrmi európskymi veľmocami: Rakúskom, Pruskom, Veľkou Britániou a Ruskom. Tento kruh sa po určitom karenčnom období rozšíril a zahŕňal i Francúzsko. Ani jeden z týchto štátov nemal predpoklady na ovládnutie Európy, ktorá v tom čase pozostávala približne z päťdesiatich štátov medzi Atlantikom a Uralom. Bolo to práve v čase tohto európskeho súladu, kedy sa začala formovať švédka politika neutrality.

V tomto období videli európske veľmoci i v pravoslávnom Rusku rovnocenného partnera. Rovnako ako v období antiky, kedy bol svet rozdelený na Orient a Occident a Európa bola chápaná ako protiklad najskôr k arabským dobyvateľom a potom k Osmanskej ríši, mali i vzťahy medzi Európou a Ruskom tento dualistický a identifikačný charakter. V 17. storočí bolo použité Rusko, podobne ako predtým islam, za hrozbu zvonku pre upevnenie európskeho poriadku. V 18. storočí sa Rusko ocitlo v akejsi európskej čakárni, keďže napriek úsiliu Petra Veľkého o reformy v duchu osvietenstva nebolo považované za dostatočne civilizované k tomu, aby mohlo tvoriť súčasť európskeho kultúrneho okruhu. Po napoleonských vojnách bolo Rusko pokladané za jedného zo záchrancov kresťanskej civilizácie, ktorý sa však ocitol v duchovnom a morálnom úpadku. Niektorí politickí komentátori písali dokonca o možnosti obrodzenia germánsko-protestantskej a latinsko-katolíckej Európy slovansko-pravoslávnyimi národmi.

Tento pohľad však nemal dlhé trvanie. Alexis de Tocqueville, francúzsky politický filozof, videl napríklad už v roku 1840 blížiaci sa rozpor medzi USA a Ruskom, a poukazoval na nutnosť, aby si Európa našla svoje miesto medzi oboma budúcimi veľmocami.

Európa národných štátov a občianskych vojen

Revolučný rok 1848 otriasol týmto systémom rovnováhy a vlny šoku sa rozniesli po celej Európe. I keď ho staré režimy prežili, ocitala sa Európa viac a viac v zovretí nacionalizmu. Zjednotenie Talianska a Nemecka, rivalita medzi národnými štátmi vo vnútri Európy, ako aj v boji o kolónie spôsobili, že myšlienka o zjednotenej

Európe a pocit európskej spolupatričnosti ustúpili do pozadia. Pre nemeckého ríšskeho kancelára Otta von Bismarcka bola Európa iba geografickým pojmom bez akéhokoľvek politického obsahu. „*Qui parle Europe a tort. Notion géographique*“. (Ten, kto hovorí o Európe, sa mylí. Geografický pojem.) Keď raz potom, ako informoval anglického veľvyslanca o svojich zahraničnopolitických úmysloch, obdržal odpoveď, že *Európa by to nepripustila*, odpovedal krátko a rázne: „*Kto je Európa?*“ Po vojne medzi Francúzskom a Nemeckom v rokoch 1870-1871 prehlásil, že *Európa vôbec nezodpovedala záujmom Pruska: „Vždy som našiel slovo Európa na perách tých štátnikov, ktorí požadovali od cudzej moci to, o čo by sa neodvážili požiadať v mene vlastnom.“*

Toto obdobie nacionalizmu však bolo i dobou, ktorá sa vyznačovala presvedčením o nadradenosti európskej civilizácie. Predstava, že to, čo mali európske národy spoločné, bola ich nadradenosť nad všetkými ostatnými, položila základ pre ich expanziu za hranice Európy. Dejiny sveta dosiahli najvyšší bod svojho rozvoja v európskej civilizácii a teraz bolo jej úlohou obšťaťniť ňou ostatné národy.

Na začiatku 20. storočia bola Európa nesporne stredobodom sveta, avšak prvá svetová vojna znemožnila položenie znamienka rovnosti medzi Európou a civilizáciou. Po ukončení vojny nadobudla myšlienka o mieri a spolupráci opäť aktuálnosť, i keď tentokrát v globálnom rozmere, cez Spoločnosť národov. V medzivojnových rokoch nenastalo výraznejšie znovuzrodenie myšlienky o zjednotenej Európe, i keď napríklad zakladateľ pan-európskeho hnutia, rakúsko-japonský gróf a utopista Richard Coudenhove-Kalergi, na to vynaložil určité úsilie.

Hitler chcel vytvoriť „*das neue Europa*“. Joseph Goebbels, šéf propagandy, zhrnul jeho ambície slovami: „*Zmyslom tejto vojny je Európa*“. Hitlerov boj za Európu zodpovedajúcu jeho chorobným predstavám bol vedený smerom na východ proti novému variantu *východného barbarstva* — sovietskemu komunizmu, na západ proti dekadencii, ktorú videl v zoslabnutej Veľkej Británii, proti Parížu, vyznačujúcemu sa rasovou a kultúrnou zmiešanosťou a proti skomercializovaným Spojeným štátom americkým. Nacistická Európa bola *Festung Europa*, zmilitarizovaná, uzavretá, etnicky exkluzívna a nepriateľská i voči tým kultúrnym elementom, ktoré po stáročia prispievali k jej rozmanitosti. Myšlienka o jednote sa stala tiež perverzným snom o čistote, za ktorý zaplatili Židia hroznú cenu.

Na začiatku 20. storočia bola Európa nepochybným stredobodom sveta, uprostred storočia bola rozdelená a vytlačená na perifériu svetového politického diania.

Európa v období studenej vojny

Európu rozdelila od začiatku studenej vojny nová hranica. („*Ázia začína pri Labe*“, povedal Konrád Adenauer.) Hospodárska komisia pre Európu (ECE), ktorá podľa plánov OSN mala podporovať spoluprácu a rekonštrukciu vojnou zničenej Európy, sa rýchlo ukázala byť len prázdny obalom. V dôsledku Marshallovho plánu bola v roku 1947 vytvorená Organizácia pre hospodársku spoluprácu a rozvoj (OECD). V roku 1949 bola vytvorená Európska rada a v roku 1951 založením Európskeho spoločenstva pre uhlie a oceľ (Montánna únia) boli položené základy pre Rímsku dohodu,

uzavretú v roku 1957. Z nej sa po počiatočnom vývoji smerujúcom ku Európe karolínskej vyvinulo Európske spoločenstvo. Prostredníctvom organizácie EFTA (Európske združenie voľného obchodu) získala nekomunistická Európa spoločný ekonomický rámec. Tým, že atlantický bezpečnostný pakt — NATO — vytvorený v roku 1949, mal tiež európskych účastníkov, existovala aj vojenská Európa. Odpoveďou Sovietskeho zväzu bolo vytvorenie Rady vzájomnej hospodárskej pomoci v roku 1949 a Varšavského paktu v roku 1955, čo rozdelenie Európy len upevnilo.

Počet členov v západných organizáciách sa v priebehu nasledujúcich rokov zväčšil a pojem Európa sa postupne stal synonymom Európskeho spoločenstva. Podľa článku 23 Rímskej dohody mal *každý európsky štát* možnosť požiadať o členstvo v Európskom spoločenstve. Preto sa tiež vlády Grécka, Španielska a Portugalska po páde diktatúr ihneď snažili nechať si potvrdiť svoju demokratickú líniu a európsku príslušnosť tým, že sa stali členmi Európskeho spoločenstva. Európsky orientovaní politici v krajinách stojacich mimo Európskeho spoločenstva vyzývali svoje vlády, aby sa *pripojili k Európe* a tí, ktorí z rôznych dôvodov boli proti členstvu v Spoločenstve, dostali epitetum *antieurópski*.

Obdobie medzinárodného uvoľnenia v 70-tych rokoch, ktoré nasledovalo po Konferencii o európskej bezpečnosti a spolupráci konanej v roku 1975 v Helsinkách, rozšírilo, ale zároveň aj zúžilo pojem Európa. Členmi konferencie boli nielen USA a Kanada, ale i miništáty ako Lichtenštajnsko, San Marino a Vatikán, a tým, že sa táto Európa geograficky rozprestierala od Vancouveru po Vladivostok, zosilnela tendencia považovať za *ozajstnú* Európu Európske spoločenstvo.

Európsky dom — projekt mnohých architektov

Koncom 80-tych rokov sa v európskej politickej rétorike začal čoraz častejšie objavovať pojem *spoločný európsky dom*. Za autora bol považovaný Michail Gorbačov — no v skutočnosti bol tento termín o niečo starší. Už 7. marca 1936 hovoril Hitler vo svojom prejave k nemeckému parlamentu o európskom dome a o v ňom bývajúccej európskej rodine, ktorá, ako s poľutovaním konštatoval, nemala žiadny spoločný domový poriadok. *Európske národy patria do jednej rodiny na tomto svete a i keď sa často hašteria, sú predsa len navzájom príbuzné... K tomu, aby táto európska rodina, pozostávajúca z rôznych národov, mohla i naďalej existovať, je v takomto ohraničenom dome, akým je Európa, potrebný nejaký nadštátny právny poriadok.*

Gorbačov nebol ani prvým sovietskym politikom, ktorý použil tento pojem. Leonid Brežnev hovoril o spoločnom európskom dome počas svojej návštevy v Bonne v novembri 1981 a v tom istom meste konštatoval Andrej Gromyko v roku 1983: „*Ako Spolková republika, tak aj Sovietsky zväz žije v spoločnom európskom dome pod jednou strechou*“. Pre Brežneva a Gromyka bol tento pojem expanzívny a naznačoval, že USA by bolo treba vytlačiť z Európy, a tým by strechu európskeho domu, tak ako strechu Kremľa, zdobili typické kupole cibulového tvaru.

Ešte pred svojím prevzatím moci hovoril Gorbačov v decembri 1984 v inej budove — v britskej Dolnej snemovni — o Európe ako o *našom spoločnom dome*. V dôsledku rastúcej vnútornej kritiky Brežnevovej zahraničnej politiky získala táto budova

nové, ale nepresné obrysy. Toto vyvolávanie akejsi spolupatričnosti — v roku 1987 hovoril napríklad Gorbačov v Prahe o *určitej nedeliteľnosti*, pokiaľ ide o Európu — a snahu odhliadať od zásadných rozdielov medzi západo- a východoeurópskymi krajinami bolo možné interpretovať ako pokusy o ovládanie Európy zmenenou taktikou — priateľskými objatiami namiesto, ako dovtedy, hrozbami. Európsky dom videný ruskými očami vyzeral ako veľký nájomný dom so spoločným domovým poriadkom, ktorý ustanovil najväčší nájomník. A i keď ostatní nájomníci dostali právo zariadiť si svoje byty do určitej miery podľa vlastného vkusu, nesmeli si púšťať rádio ani TV tak hlasno, aby to rušilo obyvateľov v tom najväčšom byte.

Mocenské aspirácie existovali i naďalej a jedným z ich prejavov bolo napríklad obmedzenie spolupráce takmer výlučne na oblasti, ktoré neohrozovali status quo vo východnej Európe - ekológiu, záruku mieru, rokovania o odzbrojení a predovšetkým akúkoľvek spoluprácu v oblasti ekonomiky. Ekonomická spolupráca slúžila ako nástroj prenosu kapitálu a technológie zo Západu na Východ bez toho, že by ohrozovala existujúci socializmus. Európsky dom mal mať jedno kapitalistické i jedno socialistické krídlo, kde to kapitalistické malo podporovať to socialistické a tým i nepriamo oprávňovať jeho existenciu.

Gorbačov sa tým, že predstavoval Sovietsky zväz ako európsku veľmoc, snažil aj o udržanie kontroly nad vlastnými národnostnými problémami. Tak ako sa pred 300 rokmi cár Peter Veľký pokúšal zamedziť rozpad zaostalého heterogénneho ruského impéria jeho europeizovaním, pochopil Gorbačov, že sa mu podarí udržať multinárodný štát s dominanciou Rusov pospolu len vtedy, ak sa mu podarí zeuropeizovať Sovietsky zväz.

Gorbačovovi predchodcovia hodnotili dynamiku v procese európskej integrácie mylne a príliš dlho dôverovali pôsobeniu *rozporov vlastných kapitalizmu*. Pravdaže, v polovici 80-tych rokov sa Sovietske impérium nachádzalo na vrchole svojej moci (*riša zla*, ako ho nazval Reagan), ale Moskva začínala chápať, že zostup je nevyhnutný, i keď vtedy ešte nikto nemohol predvídať, že vývoj bude postupovať takou rýchlosťou.

V tejto situácii bola šikovná diplomacia s konkrétnymi politickými i s rýdzo propagandistickými iniciatívami nevyhnutná pre získanie západoeurópskeho kapitálu a expertízy, ako aj pre oslabenie západnej obranyschopnosti. Táto politika bola pravdepodobne považovaná za celkom úspešnú, keďže demokracie sú ochotné viac sa zaoberať svojou obranyschopnosťou len v časoch veľkého nebezpečenstva.

Zintenzívnenie kontaktov so Západom bolo teda absolútne nevyhnutné, ak sa Sovietsky zväz a jeho spojenci nemali ocitnúť ešte viac pozadu. Kampane vedené desiatky rokov však zanechali hlboké stopy. Heslo *spoločný európsky dom* malo preto pripraviť pôdu pre intímnejšie styky s tými, ktorí sa počas dlhoročných kampaní nazývali *revanšistické a militaristické kruhy*. Očakávalo sa tiež, že bude východoeurópskym spojencom Sovietskeho zväzu signalizovať, že Moskva má v úmysle povoliť uzdu, pokiaľ išlo o ich kontakty so Západom. Potreba hospodárskej a technickej spolupráce so západnou Európou bola tak nevyhnutná, že Moskva bola pripravená prijať jej následky, ktoré sa dali očakávať hlavne pokiaľ išlo o spoluprácu a súdržnosť medzi okrajovými štátmi východnej Európy, i keď nikto nemohol predvídať vývoj, ktorý nasledoval.

Mnohí politickí architekti západnej Európy začali pracovať na nákresoch pre európsky dom, nakoľko, ako je známe, toho, kto sa oneskorí, potrestá život. Rozličné mienky sa však prejavili už pri otázke pôdorysu. Už tisíc rokov stará otázka, či Rusko je súčasťou Európy, alebo nie, nadobudla novú aktuálnosť. Bolo tu vôbec dosť miesta pre Sovietsky zväz? A ak áno, nepatrili potom i USA a Kanada k nájomníkom? Alebo pozostával celý dom len z *koncentrických kruhov* s Bruselom ako svojim stredobodom, ako sa to javilo predsedovi Európskej komisie Jacquesovi Delorovi?

Trochu zjednodušene možno povedať, že Paríž videl konštrukciu európskeho domu ako možnosť, kde pri použití ťažko definovateľných konfederatívnych štruktúr možno uchovať *la grandeur de la France* a posilniť vedúcu úlohu Francúzska v Európe podľa vízie generála de Gaulla. Pre Veľkú Britániu, hlavne za vlády Margaret Thatcherovej, predstavoval európsky dom spoluprácu medzi samostatnými a suverénnymi štátmi na slobodnom európskom trhu, ale bez toho, aby to narušovalo špeciálne vzťahy jestvujúce medzi Veľkou Britániou a USA.

Pre Nemeckú spolkovú republiku sa európsky dom stal najskôr inštrumentom pre politiku zameranú na zjednotenie oboch nemeckých štátov, v ktoré temer nikto neveril. Európsky dom nemohol mať múr a ostnatý drôt vo svojej záhrade, ani zákopy vedúce jednou z obývačiek, ani ostrostrelcov a policajných psov v pivnici, podotýkal nemecký spolkový prezident Richard von Weizsäcker pri stretnutí s Gorbačovom v roku 1987. Po zjednotení sa zdôrazňovala nemecká spolupatričnosť v európskom dome, aby sa rozptýlili obavy susedov na Východe i na Západe zo sily zjednoteného Nemcka, aby sa zastavili špekulácie o novom nemeckom *Sonderweg* medzi Východom a Západom.

Baltské národy, ako aj štáty vo východnej a strednej Európe, ktoré zhodili zo seba komunistické jarmo, videli v európskom dome záruku svojej vlastnej politickej a kultúrnej identity a záruku bezpečnosti pred svojim samozvaným starším bratom.

Srbskí komunisti v ňom naopak videli osobitný juhoslovanský pavilón, v ktorom, odvolávajú sa na akúsi brežnevovskú doktrínu, by mohli nanútiť tým bratom a sestram, ktorí chceli ísť vlastnou cestou, srbskú dominanciu.

I vo Švédsku boli a naďalej jestvujú rôzne perspektívy. S menšou nadsádzkou možno povedať, že európsky dom sociálnych demokratov má červené ruže v debničkách, je osvietený severským svetlom a vyznačuje sa plnou zamestnanosťou a bojom proti *dvojtretinovej spoločnosti*, no zároveň mnohí chcú, aby jedna izba zostala unikátna. Pre našich vlastných komunistov a členov Strany zelených, ako aj pre veľkú časť členstva Strany stredu je to však len jedno veľké betónové geto obývané nebezpečnými cudzincami, ktorí len čakajú na príležitosť zmocniť sa pohodlných červených viliek v našej *Idýlii*, zatiaľ čo pre príslušníkov konzervatívnej strany Moderátov ide o možnosť uskutočňovania konzervatívnej politiky vo Švédsku.

Tak ako aj v prípade iných politických pojmov, nepopisoval spoločný európsky dom určitú skutočnosť, ale bol metaforou pre celý rad vzájomne značne odlišných predstáv.

Možno ho teda nazvať zábavným domom celej Európy, ktorý mení formu podľa toho, cez aké zrkadlo sa naň pozeráme, ako i podľa východiskového bodu pozorovateľa.

Európa po páde železnej opony

Podľa názoru poľsko-francúzskeho historika Krzysztofa Pomiana znamenali udalosti v lete roku 1914 viac než to, čo sa udialo v rokoch 1939 a 1945. Mali za následok, že sa spoločenstvo, ktoré existovalo po stáročia, rozpadlo. Už vtedy totiž vznikla Európa bez pocitu spolupatričnosti medzi jej národmi, bez uvedomovania si spoločného pôvodu a bez snahy o spoločnú budúcnosť. Rok 1989 preto predstavoval viac než pád železnej opony a koniec rozdelenia Nemecka: ponúkal i možnosť revízie politickej katastrofy z leta 1914 so všetkými jej následkami, medzi ktoré patrí i víťazstvo boľševizmu v Rusku.

Európa zrazu prestala byť kontinentom udržiavaným v akom-takom klude oboma veľmocami. Stredná a východná Európa sa nielen vynorili z hmly histórie, ale rozdelenie Európy sa zrazu začalo považovať za urážku i v jej západnej časti, i tam sa rozšírilo vedomie o tom, že spoločné dejiny a kultúru nie je možné vymazať ani napriek štyridsaťročnému úsiliu totalitného systému.

Až do jesene roku 1989 bola *Európa* vo väčšine politických debát synonymom pre Európske Spoločenstvo. Európa teraz zasa vystúpila na scénu ako geografický pojem - i keď jej definície sú značne rozdielne. Rozprestiera sa od Brestu po Brest (Litovsk), t. j. od Atlantiku po poľsko-bieloruskú hranicu k Uralu, či až po Vladivostok? Francúzsko, ktoré sa považovalo za centrum Európy, je na ceste do európskej geografickej periférie. Porovnanie Pražskej jari 1968 s Pražskou jeseňou 1989 zviditeľňuje kontúry novej Európy. Už sa nehovorí o hľadaní socializmu s ľudskou tvárou, ale o hľadaní kapitalizmu, presnejšie trhového hospodárstva, s týmto výzorom. V celej Európe sa vyžaduje uplatňovanie právnych princípov a pluralizmu, čím je tiež vyjadrená ideologická základňa nového európskeho poriadku.

Pád múru a zrútenie komunizmu viedlo k vzniku viacerých nových európskych organizácií, ako je napríklad Severoatlantická rada pre spoluprácu (NACC), Európska banka pre obnovu a rozvoj (EBRD) a Severská rada. Zároveň sa rozšírili už existujúce organizácie, predovšetkým Konferencia o bezpečnosti a spolupráci v Európe, teraz premenovaná na Organizáciu pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe, ktorá ihneď prijala za členov nielen nové štáty, ktoré vznikli na území Juhoslávie, ale i zakaukazské a tie, ešte menšie európske a stredoázijské štáty, ktoré sa osamostatnili zo sovietskeho impéria. Rada Európy otvorila svoju bránu pre tie štáty východného bloku, ktoré spĺňajú jej demokratické vstupné podmienky.

Pravidlá pre spolunažívanie v európskom dome sú dané už v zásadách prijatých Organizáciou pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe a jej mechanizmoch, ktoré však zlyhali pri svojej prvej skúške v bývalej Juhoslávii. Základ pre tento povestný dom však jestvuje v podobe Európskej únie. Táto má pevnú bázu a solídny hospodársky základ, ktorý je pre takú veľkú stavbu potrebný. V zjednotenom Nemecku jestvuje navyše nosný múr pre jej rozšírenie smerom na Východ.

Kde sú hranice Európy?

Znovu sa aktualizuje otázka o hraniciach pozemku pre európsky dom, teraz ale konkrétnejšie, než keď sa Gorbačov pokúšal hrať úlohu architekta. Tak ako svojho času Grécko, Portugalsko a Španielsko vidia teraz potenciálni nájomníci, ktorí klopú na jeho východnú bránu, členstvo v Európskej únii ako potvrdenie svojej demokratickosti a príslušnosti k Európe.

Zároveň sa snažia určovať hranice Európy podľa vlastných predstáv a záujmov. Maďari, Rumuni, Česi, Slováci, Poliaci a Balti nepovažujú Rusov za príslušníkov Európy. Pre Slovincov je hranicou Chorvátsko, zatiaľ čo Chorváti sa považujú za samozrejmu súčasť Európy, do ktorej však podľa nich nepatria Srbi. Títo zase chcú, spolu s pravoslávnyimi Bulharmi, aby hranica viedla tak, aby oddeľovala kresťanstvo od islamu. Turecko poukazuje na svoj sekularizovaný politický systém, ktorý považuje za dôkaz svojej európskosti.

Pochybnosti o politickej príslušnosti Ruska k Európe sa stretávajú s pochopením v širokých kruhoch Európskej únie. Ak patrí Rusko k Európe, prečo nie USA, Kanada, Austrália a Nový Zéland? Víťazné myšlienky v dnešnej Európe sú predsa trhové hospodárstvo a demokracia. Pri takejto definícii sú tiež USA, Kanada, Austrália a Nový Zéland európske mocnosti.

Pád múru a rozpad Sovietskeho zväzu umiestnili Európu do akéhosi stroja času, ktorý ju nielenže preniesol do obdobia pred rokom 1945, no ešte ďalej — cez rok 1918 do nacionalistických prúdov 18. storočia a v niektorých prípadoch, ako napr. v bývalej Juhoslávii, pokračoval až do stredoveku. Pred našimi očami sa zrazu opäť vynára stará náboženská a kultúrna hranica. Východná a stredná Európa sú čoraz kontrastnejšie voči juhovýchodnej Európe, ktorej hranicu tvorí tá stará hranica medzi Habsburskou a Osmanskou ríšou, a medzi katolíckym a pravoslávnyim kresťanstvom.

Táto kultúrna hranica sa datuje od čias rozdelenia Rímskej ríše v roku 395 na byzantský Východný Rím a latinský Západný Rím, čo bolo zavŕšené formálnym rozdelením cirkvi na pravoslávnu a katolícku v roku 1054. Keď Litovci ako posledný európsky národ prijali kresťanstvo v roku 1387, a to katolicizmus, a nie pravoslávie, upevnilo to náboženskú a kultúrnu hranicu, ktorá tak existuje až do doby modernej, a ktorá tiež vo vojnách medzi Srbmi, Chorvátmi a moslimami v bývalej Juhoslávii tvorila bojovú hranicu.

Podobne ako bývalá Juhoslávia, i Rumunsko je rozdelené hranicou medzi kultúrou latinskou a pravoslávnu, ktorá aj tu sleduje hranice etnické. Na západ od Karpát žijú latinčinou ovplyvnené menšiny - maďarská a nemecká - i keď sú značne zdecimované a na ceste k zániku. Hranica medzi latinčinou a pravoslávím vedie i cez západnú Ukrajinu, ktorá sa považuje za súčasť Západu, vzhľadom na to, že má na rozdiel od Moskvy odlišné historické skúsenosti, iné kontakty s európskou kultúrou, a preto pevnú vôľu vrátiť sa do Európy.

Niektorí považujú túto hranicu medzi latinskou a pravoslávnu Európou za večnú a neprekonateľnú, k čomu prispel i harvardský profesor Samuel Huntington so svojimi tézami o nastávajúcom boji medzi civilizáciami uverejnenými v roku 1993.

Vojny v bývalej Juhoslávii síce viedli pozdĺž kultúrnej hranice medzi Východným a Západným Rímom a dospeli až do boja medzi pravoslávím a katolicizmom, ako aj

medzi nimi a islamom, ale v prvom rade sú dôsledkom srbského nacionalizmu kombinovaného s pevným rozhodnutím ich komunistických vodcov udržať sa pri moci za každú cenu. V Bosne sú to moslimovia, ktorí reprezentujú sekulárne, civilizované myslenie, zatiaľ čo katolícki Chorváti a pravoslávni Srbi vystupujú ako autistickí nacionalisti a dokazujú svoju ohraničenosť a obmedzenosť, ktorá sa nedá porovnať ani s najhoršími protagonistami islamského fundamentalizmu.

Nejaký slovansko-pravoslávny blok, ako o ňom hovorí Huntington, neexistuje. Západoslávski neortodoxní Poliaci, Česi, Slováci a Slováci nikdy necítili afinitu s Moskvou. Počas obdobia komunizmu sa považovali, podľa slov Milana Kunderu za *unesených Západoeurópanov*. Za paradox možno považovať fakt, že pravoslávne dedičstvo sa teraz silno zdôrazňuje v Grécku, ktoré sa v balkánskej kríze, napriek svojmu členstvu v EÚ, zaraďuje skôr do pravoslávneho bloku, i keď Atény majú otvorený konflikt s taktiež pravoslávnym Macedónskom. Kam patrí Grécko, kolíska západnej civilizácie? Vzhľadom na svoju príslušnosť k pravoslávniu a dlhodobej islamskej osmanskej okupácii neputovalo Grécko po tej istej ceste ako kruhy západnej civilizácie, ktoré sa považujú za Gréckom vytvorené.

Áké ťažké je načrtnúť rôzne línie, ktoré navzájom oddeľujú civilizácie, možno tiež ilustrovať na príklade arabského sveta a islamských učencov, ktorí uchovali a Európe sprostredkovali antické dedičstvo, ktoré je základom západnej civilizácie.

Huntington identifikuje Európu podľa jej latinských a protestantských častí, a tým nielenže viazne v koordinátoch konfliktu medzi Východom a Západom, ale protirečí aj sám sebe, keďže ešte v roku 1991 napísal v článku *Náboženstvo a tretia vlna* (Religion and the Third Wave): „*Na rozdiel od protestantizmu bol katolicizmus spájaný s neprítomnosťou demokracie, alebo s ohraničeným, respektíve oneskoreným vývojom k demokracii*“. Podľa Seymora Martina Lipseta zdal sa byť *katolicizmus antitézou demokracie v predvojnovnej Európe a Latinskej Amerike*.

Len dva roky pred uverejnením svojich téz o nevyhnutnom boji medzi civilizáciami Huntington tvrdí: „*Argument, že určité kultúry tvoria stálu prekážku pre vývoj v určitom smere, treba brať s určitými pochybnosťami.... Každý väčší kultúrny okruh, dokonca i konfucianizmus, má isté prvky, ktoré sa zhodujú s demokraciou, a tak ako protestantizmus, i katolicizmus má prvky, ktoré sú jasne nedemokratické*“.

Huntington tu sám ponúka najlepšie argumenty proti svojim teóriám. Kultúry, tak ako práve platné vyznania, sú neustále v stave pohybu. Mnohé prejavy určitej kultúry zostávajú, iné sa menia v priebehu jednej- dvoch generácií. Jedným z hlavných faktorov v tomto procese je hospodársky vývoj. V 50-tych rokoch bola napríklad španielska kultúra považovaná za príliš viazanú tradíciami, autoritatívnu, hierarchickú a výrazne ovplyvnenú náboženstvom. Dnes už nikto takto Španielsko necharakterizuje.

Identita Európy spočíva v jej mnohotvárnosti a v rôznorodosti jej kultúrnych kruhov. Byzancia rovnako ako islam ovplyvňovali Európu v priebehu storočí a dnes je v Európe, v dôsledku prisťahovalectva a vzhľadom na *domáce* moslimské obyvateľstvo na Balkáne, väčší počet moslimov ako protestantských severanov.

Na západe a severe rozhodla o hraniciach Európy geografia, na východe a na juhu sa pohybovali podľa výsledkov vojen.

I dnes je východná hranica Európy pohyblivá. *Západ, tam leží Západ*, písal rusko-židovský spisovateľ Isaak Babel vo svojom denníku, keď dorazil do vtedy ešte Poliak-

mi a boľševikmi okupovaného pohraničného mesta Brody. Keď sa potom blížil k Lvovu, zaznamenal, že sa nadýchol vône Európy, ktorá tam zavanula s vetrom zo západu. V centre Lvova majú budovy, i keď ošumelý, predsa len jasne rakúsky charakter a pripomínajú Viedeň alebo Graz — no sú len potemkinovskými kulisami mŕtvej minulosti. V Černoviciach, ktoré boli do roku 1918 hlavným mestom rakúskej korunnej državy Bukoviny, potom patrili do Rumunska a po roku 1945 do Sovietskeho zväzu, vyrastali okrem iných aj náboženský filozof Martin Buber a básnik Paul Celan. Podľa historika Erica Hobsbawma vyžarovalo mesto za Rakúska takú intelektuálnu silu, že by sa bolo dalo len rodákmi z Černovic zaplniť viacero fakúlt. Pred prvou svetovou vojnou sa tu vydávalo päťsto denníkov v nemčine a v lepších kaviarniach si mohli hostia vyberať zo stovky novín a časopisov v rôznych jazykoch. Na univerzite sa prednášalo a skúšalo v nemčine, s výnimkou teologickej fakulty, ktorej jazykmi boli rumunčina, ukrajinčina a slovanská liturgia. Z kozmopolitického európskeho centra na východe sa Černovice premenili na ukrajinské provinčné mesto Černovisij.

Pri každom rozšírení Európskej únie smerom na východ príde na pretras otázka jej východných hraníc. Jasné je len to, že jej dnešná hranica nie je posledná a jej zajtrajšia závisí na splnení základných princípov demokracie. Štát, ktorý chce byť považovaný za európsky, musí mať vládu, ktorá má svoj základ v parlamente zvolenom v slobodných voľbách pri všeobecnom hlasovanom práve, a ktorá rešpektuje slobodu prejavu a tlače, poskytuje ochranu národnostným menšinám a plní svoje záväzky podľa medzinárodného práva.

Rusko, ani iné štáty, ktoré majú korene v bývalom Sovietskom zväze, ako napr. Ukrajina, nemôžu byť raz a navždy vylúčené z Európy na základe definície jeho hraníc.

V prípade, že by *zapadníci* zvíťazili vo svojom prastarom boji so slavianofilmi, ktorí zdôrazňujú svojráznosť a odtrhnutosť Ruska, neznamenalo by to automaticky vstupný lístok do Európskej únie. Vzťahy medzi demokratickým Ruskom s trhovým hospodárstvom a Európskou úniou by sa azda najvhodnejšie dali prirovnať k tým, ktoré panovali medzi Pruskom a Rakúskom v Nemeckom spolku, alebo medzi Rakúskom a Maďarskom za Rakúsko-Uhorska. Dve veľmoci boli priveľa pre takúto politickú konštrukciu. Podobne je a zostane Rusko priveľké a priveľmi *sui generis* pre Európsku úniu. Demokratické Rusko bude samozrejme považované za európsku krajinu, ale cieľom musí byť dosiahnutie takých vzťahov medzi Európskou úniou a Ruskom, ktoré by sa podobali vzťahom medzi Európskou úniou a USA.

2. Stredná Európa medzi snom a skutočnosťou

Problém s určovaním čo i len približných hraníc Európy možno ilustrovať okrem iného faktom, že aj definícia strednej Európy — strednej Európy — sa v priebehu času menila a závisela viac od politických než geografických okolností.

I dnes, po páde berlínskeho múru a návrate sovietskych satelitných štátov do Európy, platí pravidlo *Povedz mi, ako definuješ strednú Európu a ja ti poviem, kto si.*

Predvojnová stredná Európa

Uprostred 18. storočia sa spájal tento pojem zväčša s plánovanou hospodárskou úniou založenou na Prusku a štátoch Rakúska, ale geograficky sa rozprestierajúcou od Kodane až po Terst. Potom, ako Bismarck *krvou a železom* vybudoval svoju nemeckú ríšu, presunulo sa vojenské a hospodárske centrum Európy na východ a stredná Európa sa definovala zhruba ako územie medzi Nemeckom a Ruskom so stredobodom vo Viedni.

S pádom cára a rozpadom Rakúsko-Uhorska a Osmanského impéria po prvej svetovej vojne sa perspektíva opäť zmenila. Bolo obnovené Poľsko, vytvorilo sa Československo a Juhoslávia, a Maďarsko a Rakúsko boli zredukované na malé štáty. Čo patrilo teraz do strednej Európy? Čo bol Východ a čo Západ na území, kde sa v období jedného ľudského veku zmenili politické hranice na nepoznanie?

Podľa jednej definície bola stredná Európa územie, ktoré nepatrilo ani do ríše Karola Veľkého, ani nebolo pravoslávne. Tiež nemalo nikdy pevné hranice, čo prispievalo k jeho osobitosti. Pozostávalo z periférnych území: Čechy, Morava, Istria, Vojvodina, Banát, Chorvátsko, Slovinsko, Slovensko a Galícia.

Stredná Európa alebo *Mittleuropa* bola oblasť, kde sa križovali a miešali kultúry, kde panovala zmätená jazyková a etnická rozmanitosť, ale kde bolo napriek tomu možné kultúrne spolunažívanie.

V Nemecku mal tento pojem iný obsah. *Mittleuropa* bol totiž názov knihy z pera nemeckého politika a evanjelického teológa Friedricha Naumanna. Vyšla v roku 1915 a mala byť príspevkom do diskusie o cieľoch prebiehajúcej vojny. Naumann rozumel pod pojmom *Mittleuropa* sféru nemeckého vplyvu v strednej Európe, kde mali Nemci a nemeckí Rakúšania okolo seba zoskupiť Maďarov a Slovanov do jednej politickej jednotky, ktorá by potom mohla brániť svoje záujmy nielen proti Západu, ale aj proti Východu. *Okolo „nemectva“ vyrastá stredoeurópska kultúra, vyrastá typ človeka zosobňujúceho stred medzi Francúzmi, Talianmi, Turkami, Rusmi, Škandinávami a Angličanmi. Dajme sa do hľadania tohto stred.*

V štátoch susediacich s Nemeckom sa, pochopiteľne, podávala iná definícia. Tomáš Garrigue Masaryk, prvý československý prezident, definoval napríklad strednú Euró-

pu ako *svojráznu oblasť obývanú malými národmi, rozprestierajúcu sa od Severného pólu až po najjužnejší bod Grécka, do ktorej patria Laponci, Švédi, Nóri a Dáni, Fíni, Estónci, Lotyšci a Litovci, Poliaci, Lužickí Srbi, Česi, Slováci, Maďari, Srbi a Chorváti, Slovinci, Rumuni, Bulhari, Albánci, Turci a Gréci, ale nepatria sem ani Rusi ani Rakúšania.*

Podľa jednej francúzskej štúdie z roku 1931 patrí do strednej Európy Rakúsko, Maďarsko, Československo, Poľsko, Rumunsko. Juhoslávia a Taliansko. Ani tu sa z jasných politických dôvodov nespomína Weimarská republika. Okrem toho boli vnechané pobaltské štáty, hoci predovšetkým mesto Vilnius má jednoznačne stredoeurópsky charakter.

Nemecká interpretácia pojmu *Mittleeuropa* bola navyše zdiskreditovaná Hitlerom. Nacistická expanzívna politika a územné požiadavky *životného priestoru* boli namierené predovšetkým do tejto oblasti. Rakúsko, Poľsko a Československo boli obsadené, Maďarsko sa stalo prvým fašistickým satelitným štátom a Chorvátsko a Slovensko sa najskôr oddelili a potom zohrali rovnakú úlohu.

Unesená západná Európa

V období studenej vojny pojem *Mittleeuropa* úplne zmizol. Boj, ktorý nastal medzi vyznávačmi dvoch protikladných politických systémov v povojnovej Európe neprípúšťal žiadnu tretiu cestu alebo nejakú geografickú nárazníkovú zónu. Naopak, vytvorila sa úplne nová geopolitická štruktúra. Západná Európa sa nikdy predtým nerozprestierala až k rieke Labe a do východnej Európy nikdy nepatrielo Maďarsko, Čechy, Morava a Slovensko. Podľa českého spisovateľa, žijúceho v exile, Milana Kunderu, sa jedného pekného dňa zobudili národy, ktoré sa vždy pokladali za západoeurópske, a zistili, že sa ocitli na Východe. Spoločné dejiny, geografické a kultúrne spoločenstvo prestali hrať úlohu a mali byť nahradené vyjadrovaním lojality k Washingtonu alebo k Moskve. Srdcia Mníchovčanov mali biť v rytme Newyorčanov, zatiaľ čo Nemci vo Weimare a Wismare, mestách geograficky ležiacich ďalej na západ, mali hovoriť rovnakým hlasom ako Moskovčania. Koľajnice električky spájajúce Bratislavu s Viedňou boli odstránené. Rodiny, ktoré sa dovtedy cez víkendy navštevovali, boli zrazu rozštiepené a oddelené hranicou, ktorá bola taká nepreniknuteľná, ako aj neprirodzená. To, čo predtým bolo stredom Európy, sa stalo jej pohraničím. Namiesto susedmi stali sa stredoeurópske metropoly koncovými stanicami, hraničnými, niekedy i frontovými, mestami.

Mittleeuropa sa stala pojmom, ktorý sa už vyskytoval len v predpovediach počasia, ako M v časovom údaji MEZ *Mittleeuropäische Zeit* a v zkratke *Mitropa* na jedálnych a lôžkových vagónoch NDR. V Rakúsku sa podľa slov bývalého kancelára Sinowatza nesmelo toto slovo ani spomenúť. V Nemeckej spolkovej republike bolo tiež politicky stigmatizované a z historických dôvodov dlho tabu.

Až takmer štyridsať rokov po rozdelení Európy nadobudol pojem *Mittleeuropa*, alebo stredná Európa, znovu aktuálnosť. Debatu začali intelektuáli práve z tých štátov, ktoré rozdelením Európy najviac utrpeli. Intenzitu nadobudla po publikovaní eseje Milana Kunderu *Unesený Západ* v roku 1983 v Paríži. Rovnakou tematikou sa

zaoberal Maďar György Konrád, Juhoslovan Milovan Djilas a Poliak Czeslaw Milosz spolu s mnohými ďalšími východoeurópskymi intelektuálmi: všetci hovorili o spoločnom východo- a stredoeurópskom priestore, ktorý neprestal byť súčasťou starej Európy a ktorý teraz, zotročený Ruskom, bol na ceste k zániku bez toho, že by si to v západnej Európe niekto všimol.

Bolo to hlavne v prostredí maďarských a českých disidentov na začiatku 80-tych rokov, kde sa pojem stredná Európa staval do protikladu nielen voči sovietskemu gigantovi na východe, no i voči obom nemeckým štátom. Podľa nich sa intelektuálny stred Európy nachádzal ďalej na východe, vyznačený silnými mestskými kultúrnymi centrami ako Budapešť, Viedeň, Praha, Krakov a Varšava. Tento zabudnutý svet bolo treba zachrániť. Vytvoriť Európu bez obnovenia jej strateného stredu bolo nemysliteľné. Stredná Európa sa tak stala akousi intelektuálnou Atlantídou, utópiou pre všetkých tých, ktorí sa vo svojom socialistickom svete necítili doma.

Pre Györgyho Konráda bol tento pojem *svetonázorom a nie štátnou príslušnosťou*. On definoval strednú Európu ako „...sen, ktorý bol zatienený konfliktom medzi Východom a Západom, znetvorený strážnymi vežami a hraničnými závorami a sfarbený kriklavou ideológiou, suchým materializmom, pozlátkom zuniformovanej civilizácie a stučným konzumenstvom“.

Milan Kundera videl v strednej Európe časť nášho kontinentu, ktorá *sa nachádza geograficky v jeho strede, kultúrne na Západe a politicky na Východe*. Z Berlína nemala stredná Európa očakávať nič dobré: „*Vtlačené medzi Nemcov na jednej a Rusov na druhej strane boli tieto národy nútené venovať svoje sily boju za prežitie, svoje i svojich jazykov. Neschopné vzbudiť dostatočný záujem v európskom povedomí zostali pre Západ najmenej známou a zraniteľnou časťou, na dovŕšenie ešte skryté za záclonou podivných a ťažkodostupných jazykov*“. Stredná Európa bola podľa Kunderu „*kultúra a osud*“ a nie otázka štátnosti. *Jej hranice sú imaginárne a musia sa prispôsobovať a znovu ustanovovať v každej novej historickej situácii*.

Tak ako György Konrád, aj Milan Kundera a Václav Havel používali pojem východná Európa, keď popisovali negatívne javy, zatiaľ čo názov stredná Európa alebo *Mittleuropa* mal pozitívny a často sentimentálny podtón. Stredná Európa reprezentovala demokratické, racionálne a západniarske tendencie v ich krajinách, zatiaľ čo východná Európa sa spájala s negatívnymi javmi, ktoré sa tam vyskytovali. Všetci *Dichter und Denker* (básnici a myslitelia) boli doma v strednej Európe, zatiaľ čo *Richter und Henker* (sudcovia a popravcovia) povojnového obdobia boli umiestnení do východnej Európy.

Vo svojej zbierke esejí o strednej Európe *The Uses of Adversity* konštatuje súčasný britský historik Timothy Garton Ash, že ani Adam Michnik, ani mnoho iných poľských intelektuálov nikdy nepoužíva pojem stredná Európa. Podľa ich názoru si tie malé štáty situované medzi Nemeckom a Sovietskym zväzom sami prispeli k svojim ťažkostiam vzhľadom na národnostné rivality v medzivojnovom období, a preto musia spolupracovať, ak sa im má podariť získať ozajstnú nezávislosť. Nielen emocionálne a kultúrne, ale i geopoliticky pozerá však i naďalej väčšina Poliakov smerom na Východ, na územia, ktoré počas stáročí boli súčasťou historického Poľska. Czeslaw Milosz píše vo svojej lyrike i próze o stratenej polomytickej Litve, a keď pápež Ján Pavol II. hovorí o Európe, nehľadí len ponad syntetické hranice Európskej únie sme-

rom k Prahe, Budapešti a svojmu milovanému Krakovu, ale ešte ďalej, za Pripjatovské bažiny, k Ukrajine, Bielorusku a cibuľovým kupoliam Zagorska.

Stredná Európa ako protest proti rozdeleniu Európy

S niekoľkoročným oneskorením získal pojem *Mittleuropa* značný priestor aj v západonemeckých diskusiách. Bolo ho síce možno nájsť už koncom 50-tych rokov v sociálnodemokratických dokumentoch a Willy Brandt ho použil, keď z pozície spolkového kancelára začal v roku 1973 svoju novú *východnú politiku*. O dva roky neskôr prehlásil jeho nástupca Helmuth Schmidt, že *NDR ako stredoeurópsky štát musí prispievať k zníženiu napätia v Európe*.

Pojem *Mittleuropa* sa však začal používať v širších kruhoch až po vydaní knihy Rudolfa Schlöglä *Die Mitte liegt ostwärts. Die Deutschen, der verlorene Osten und Mittleuropa* (*Stred leží na východe. Nemci, stratený Východ a stredná Európa*) v Berlíne roku 1986. V nej autor nadväzuje na Kunderovu tézu o spoločnom stredoeurópskom kultúrnom priestore, v ktorom vždy jestvoval pocit spolupatričnosti namierený tak proti pruskému Nemecku, ako aj, a predovšetkým, proti východnej veľmoci s jej najskôr cudzím byzantským kresťanstvom a potom jej komunistickým učením.

I v Západnom Nemecku viedla renesancia pojmu *Mittleuropa* k debate o tom, ako by sa mal tento priestor správne definovať. Bola napríklad jej západná hranica identická s hranicou NSR alebo viedla krížom cez ňu? Bavorsko so svojimi vzťahmi k Rakúsku a Čechám a ako sused Československa patrí nepochybne k strednej Európe, ale počíta sa k nej i Šlezvicko-Holštajnsko a hanzové mestá, alebo Dolné Sasko a Hesensko? Je možné považovať Adenauera a Kohla za *stredoeurópanov*? Bola to len náhoda, že to bol práve jeden Porýnčan (Adenauer), ktorý presadzoval po roku 1949 členstvo NSR v Západoeurópskej aliancii, a že to boli Berlínčania, Sasi a severní Nemci, ktorí presadili novú politiku voči Východu a potom ju aj konsolidovali? Alebo ešte platilo, že katolíci z ľavého brehu Rýna naďalej považovali Aachen za skutočné hlavné mesto Európy ako za čias Karola Veľkého a jej východnú hranicu pre nich predstavovala rieka Labe?

I keď sa názory v diskusiách o *Mittleurope* rozchádzali, v Západnom Nemecku prevládalo presvedčenie, že oba nemecké štáty predstavujú stred Európy: „*Spolková republika sa stala východom Západu a NDR naopak západom Východu. Napriek tejto dvojnásobnej periférnej pozícii bude však Nemecko i naďalej ovplyvnené podmienkami vyplývajúcimi z jeho pozície v strede Európy. Jej stred je síce rozdelený, no i tak zostáva stredom*“. Takto sa vyjadril prezident Nemeckej spolkovej republiky von Weizsäcker vo svojom už klasickom prejave (*Die Rede*) v roku 1985 a možno povedať, že táto definícia sa stala východiskovým bodom pre väčšinu nemeckých príspevkov do debaty na tému *Mittleuropa*.

V Rakúsku prebiehala debata na tú istú tému pozdĺž úplne iných geografických súradníc. Nebolo možné si nepovšimnúť časté nostalgické snenie *spät do c. k. monarchie*, pričom Rakúsko-Uhorsko už nebolo prezentované ako väznica národov (*Völkerkerker*), ale skôr ako príklad, podľa ktorého by bolo možné znovu zorganizovať spoluprácu ponad múr, ktorý Európu rozdeľuje. V týchto konkrétnych návrhoch na rôzne

projekty spolupráce, o ktorých sa v Rakúsku diskutovalo, sa zdala byť stredná Európa identická s územím pozdĺž toku rieky Dunaja a s tou časťou Talianska, ktorá kedysi patrila do monarchie. Debata, do ktorej boli zapojené zväčša len kruhy intelektuálov vo Viedni a východnom Rakúsku, nevyvolala väčší záujem ani v Tirolsku, ani vo Vorarlbergu a u mnohých, hlavne tých, čo zdôrazňovali miesto moderného Rakúska v západnej Európe a pracovali na vstupe do Európskej únie, vyvolávala skôr nechuf. Podľa nich mohlo prílišné zdôrazňovanie stredoeurópskej spolupatričnosti viesť k tomu, že by boli považovaní za príslušníkov rovnako Balkánu ako západnej Európy.

Pre početných Slovincov a Chorvátov, ktorí sa necítili byť doma v mnohonárodnostnej Juhoslovanskej federácii, do ktorej patrili tiež národy, ktoré dovedy nikdy nepatrili do žiadneho európskeho impéria, existovala otázka, do ktorej periférie patria: do Juhoslávie s dominanciou Srbov alebo do tej časti strednej Európy, ktorú tvorilo bývalé Rakúsko-Uhorsko. Výbušná sila týchto prúdov o niečo neskôr prekvapila západnú Európu svojou intenzitou.

Tiež v častiach Talianska, ktoré kedysi patrili do Rakúsko-Uhorska, vo Friuli a Terste, kde sa vytvorila *civiltà mitteleuropea*, bolo možné zaregistrovať určitú nostalgiiu, ako i protest proti novodobej *rímskej mocnosti* — nálady, ktoré okrem iného viedli k vytvoreniu regionálnej politickej strany Lega Nord.

Pre mnohých však, a to na oboch stranách železnej opony, pojem *Mitteleuropa* vyjadroval skôr svojráznu kultúru a spôsob života so spoločnými zvykmi a obyčajmi, územie, kde sa rajčiny nazývali *rajskými jablkami*, kde čašníci boli i v jednoduchých podnikoch oblečení do smokingu, i keď nie veľmi čistého, a servírky nosili biele ortopedické topánky s otvorenou pätou, kde ešte jestvujú ozajstné kaviarne, barokové kostoly s cibulovitými vežami, a kde budovy železničných staníc a škôl majú všade rovnakú žltastú farbu, stručne povedané prostredie, v ktorom by sa napríklad i Mníchovčan, ak by ho napadlo navštíviť mesto Sibiu v Rumunsku, cítil doma, rovnako ako Slovinec z Lubľany pri návšteve Krakova alebo Vilniusu.

Iní zase videli najdôležitejšieho nositeľa prvkov, ktoré vytvárali *Mitteleuropu*, v európskom židovstve. No z tejto perspektívy videný pojem zmizol definitívne z mapy v dôsledku holokaustu. V týchto kruhoch sa viedli debaty, ktoré boli predovšetkým súčasťou snahy o vysporiadanie sa s minulosťou, ponad národné hranice a ako pokus o rekonštrukciu duchovnej a kultúrno-historickej zóny, výrazne poznačenej nemecko-židovským kultúrnym dedičstvom, ktorá bola domovinou osôb, považovaných českým spisovateľom Johannesom Urzidilom za *hinternational* t.j. osôb žijúcich na „pozadí národa“. Ako príklad uvádza Franza Kafku, ktorý sám seba považoval za *Pražana, ale nie Čecha, Žida, ale nie člena židovskej obce a spisovateľa píšúceho v nemčine, ale rozhodne nie Nemca*.

Pre ďalšiu kategóriu bola *Mitteleuropa* synonymom pre národnostný a etnický útlak. Všetky reči o stredoeurópskej spolupatričnosti boli podľa nich len klišé. V skutočnosti bolo toto územie už v 17. storočí hlavným bojiskom šovinistických antagonizmov, kde každý jeden národ predstavoval v boji za emancipáciu prekážku pre druhý. V medzivojnových rokoch mali intelektuáli v Maďarsku, v Poľsku i v Československu len veľmi málo spoločného. Ak vôbec pozdvihli svoje zraky, nezamierili svoj pohľad smerom k Vltave, Visle alebo Dunaju, ale ponad Viedeň smerom k Berlínu, Londýnu a Parížu.

V tomto prostredí, ktoré je teraz považované za také tolerantné, utláčali — ak uvedieme Galíciu ako príklad — nemeckí Rakúšania Poliakov, títo zase Rusínov, ktorí sa potom obracali proti Židom a Rómom.

Osud Československa po roku 1938 ukázal, podľa názoru skeptikov voči *Mittleeuropa*, že všetky reči o priestore, ktorý sa považoval za akúsi tretiu možnosť a spoločnú odpoveď silným susedom na Východe i Západe, boli len mýtom: potom, ako si Hitler zobral svoj podiel z Československa, sa prihlásili s požiadavkami prevyšujúc jeden druhého aj všetci susedia. Tešín pripadol Poľsku, územia na juh od Bratislavy Maďarsku a zvyšok Slovenska bol vyhlásený za samostatnú republiku. Podkarpatská Rus sa chcela stať autonómnou oblasťou, no namiesto toho bola včlenená do Maďarska.

Kritici hovoria, že ani pri najlepšej vôli nemožno hovoriť o pocite spolupatričnosti medzi obyvateľmi nemeckých *ostrovov* vo východnej Európe s ich slovanskými, maďarskými alebo rumunskými susedmi, alebo že by bol jestvoval nejaký pocit *my*, ktorý by spájal Nemcov, Poliakov, Čechov, Slovákov, Maďarov a Rumunov proti Rusom.

Naopak, nemecké centrá ako Bydhošť (Bromberg), Riga, Toruň (Thorn), Brašov (Kronstadt), Pécs (Fünfkirchen), Lvov (Lemberg), Černivcy (Tjernovisij) atď. sa skôr vyznačovali akousi šovinistickou novousadlickou atmosférou a i vo vzdialených východoeurópskych nemeckých osadách prekvitalo *nemectvo* s osobitnou silou. Hostince s názvami *Zum deutschen Haus* (Nemecký dom) alebo *Zum preussischen Adler* (U pruského orla) tam boli oveľa bežnejšie než v Nemecku alebo v Rakúsku.

Podľa tvrdenia skeptikov nebolo preto správne privedmi sa oddávať nostalgii a zvalovať všetku vinu na obe veľmoci a Jaltskú konferenciu. Nakoniec, táto oblasť zažila štyridsať mierových rokov, čo bolo v jej histórii v podstate unikátne. A nebola to azda práve Varšavská zmluva, ktorá tu pôsobila stabilizačne a ktorej sa podarilo zmraziť celý rad konfliktov, ktoré by sa boli znovu rozmrazili rovnakým tempom, akým by sa celoeurópske politické ovzdušie zlepšovalo a disciplína vo Varšavskom pakte znižovala? Možno by rôzne etnické spory a šovinistické konflikty našli rovnaký výraz ako v predvojnových rokoch a stredná Európa by sa tak znovu zmenila na územie s vysokým napätím. Možno, že cesta preč od komunizmu nevedie do európskeho domu, ale, naopak, späť do vlastných dejín so všetkým dobrým i zlým, čo to prináša pre vzťahy medzi stredoeurópskymi národmi. Spory o maďarskú menšinu medzi Bukurešťou a Budapešťou boli možno len predzvesťou toho, čo ešte môže prísť, ako aj ukázkou rozporov, ktoré boli počas dlhých rokov len konzervované.

Súhrnne by sa dalo renesanciu pojmu *Mittleeuropa* vysvetliť ako protest proti rozdeleniu Európy, ktorý je založený na vzrastajúcom uvedomovaní si, že náš svetadiel je niečo oveľa väčšie než tých dvanásť štátov, ktoré sú členmi Európskeho spoločenstva a má tiež potenciálne hlbší význam než vnútorný trh, ktorý bol prezentovaný ako európska únia. „*Stredoeurópanom je každý, kto sa cíti zranený, dotknutý, ochromený, uzavretý a znekludnený rozdelením Európy*“, píše György Konrád vo svojej eseji *Sen o strednej Európe*. Gorbačovova perestrojka s nádejami, ktoré vyvolala nielen na reformáciu politického systému na Východe, ale aj na väčšiu otvorenosť smerom na Západ, preto ešte pridala na intenzite diskusiám na tému stredná Európa.

Mierové hnutie v Nemeckej spolkovej republike videlo v uskutočňovaní európskeho spoločenstva možnosť vyhnúť sa nukleárnemu Damoklovmu meču, ktorý nad touto oblasťou držali oba vojenské bloky. Verili, že po oslobodení sa, na jednej strane

z boľševického jarma a na druhej strane z pozície amerického vazala, dospeje oblasť k jasnej budúcnosti. Tieto nálady sa snažili využiť predovšetkým členovia a prívrženci Strany zelených a navrhovali vytvorenie akejkoľvek *stredoeurópskej mierovej únie*, ktorá by mala viesť k postupnému rozpusteniu oboch vojenských blokov a oba nemecké štáty by mali počas procesu neutralizácie slúžiť ako most medzi Východom a Západom.

Návrhy sociálnych demokratov sa pohybovali tým istým smerom, i keď nezachádzali až tak ďaleko. Napríklad počas prvého Nemecko-nemeckého kongresu historikov, organizovaného sociálnymi demokratmi v Bonne v marci 1987, sa vyslovil vtedajší tajomník SPD Peter Glotz za to, aby sa pojem stredná Európa stal nástrojom druhej fázy politiky znižovania napätia.

Podľa Glotza mali byť východiskovým bodom spoločné záujmy, ktoré spájali národy v tejto oblasti. Zároveň sa tu nachádzalo najväčšie množstvo ničiacich zbraní. Územie bolo vysoko industrializované a malo nielen spoločné hospodárske a obchodné záujmy, ale i závažné ekologické problémy, ktoré bolo možné riešiť len nadhraničnou spoluprácou. Konkrétne navrhol Glotz vytvorenie zóny bez chemických zbraní, do ktorej by patrila NDR, NSR a ČSFR, alebo vytvorenie koridoru bez nukleárných zbraní, do ktorého by patrili oba nemecké štáty. Podobný projekt bol predložený Palmeho komisiou.

Energeticko-hospodárske dohody by na hospodárskej úrovni opäť tesnejšie spojili teraz porozdeľované časti tohto európskeho regiónu. Intenzívnejšia výmena tovarov by mohla prispieť k zmene prostredníctvom vzájomného obchodovania (*Wandel durch Handel*) a vytvorenie stredoeurópskej organizácie podobnej UNESCO, ktorá by sa zaoberala reštauráciou kostolov, verejných budov a iných pamätihodností, by mohlo prispieť k znovuvytvoreniu siete kontaktov, ktorá bola kedysi pre túto *rodinu malých národov* charakteristická.

Karsten Voigt, bezpečnostný poradca SPD, hovoril o *odblokovani Európy* (Entblockung Europas) a o *odstránení nepriateľského myslenia* (Entfeindung des Denkens). Zároveň sociálno-demokratický publicista a spisovateľ Peter Bender písal o *núdzovom spoločenstve národov poznačených rozdelením*.

Konzervatívne nemecké kruhy videli v pojme *Mitteleuropa* cestu k zjednoteniu Nemecka. Pri potenciálnom vypuknutí ozbrojeného konfliktu medzi oboma blokmi by boli oba nemecké štáty vopred určeným bojiskom. V roku 1987 napísal Bernhard Friedman, člen parlamentu za CDU, knihu *Jednota namiesto rakiet. Tězy o zjednotení ako koncept bezpečnosti*, ktorú jeho spolustranník, spolkový kancelár Helmut Kohl, odbil ako *samé hlúposti*. Iní konzervatívni nemeckí publicisti sa vyslovovali za nejaký druh stredoeurópskej federácie medzi oboma nemeckými štátmi, Československom a Rakúskom so spoločnou ústavou, hospodárskym systémom a obrannou politikou.

Návšteva Ericha Honneckera v Bonne na jeseň 1987 pridala na popularite myšlienke osobitosti stredoeurópskeho spoločenstva. Otázka znovuzjednotenia Nemecka bola odsunutá do nejakej utopistickej budúcnosti, v ktorej už nebudú existovať v Európe žiadne vojenské bloky a Gorbačovov európsky dom sa stane skutočnosťou. Na ceste do tejto budúcnosti bolo dôležité budovať kontakty nielen s NDR, ale s celou východnou Európou a vo všetkých oblastiach. Samozrejme, že pri postupe podľa toh-

to scenára mali myšlienky o svojráznej strednej Európe, ktorá prežila štyridsaťročné rozdelenie, popredné miesto. V rámci vzkriesenia *Mitteleuropy* by bolo zjednotenie Nemecka samozrejmosťou. Tá Európa, ktorá bola už raz zvonku rozdelená, by teraz znovu zrastala od stredu procesom, ktorý by tiež znamenal vyriešenie nemeckej otázky, i keď nikto nemohol povedať akou formou: znovuzjednotením, vytvorením konfederácie alebo existenciou dvoch štátov, ktoré by už neboli oddelené nepreniknuteľným múrom?

Pojem *stredná Európa* tak prispel k vytvoreniu akéhosi spoločenstva záujmu o tie časti predvojnovnej Európy, ktoré boli najviac postihnuté rozdelením kontinentu a získal popularitu i v kruhoch s odlišnými a niekedy nevelmi jasnými politickými ambíciami a predstavami. Z nemeckej strany to bola značne heterogénna zmes, ktorá sa hlásila k *Mitteleurope*: nacionalisti s víziou Veľkonemecka, pacifisti a neutráli, prívrženci nemeckej „osobitej cesty“ (Sonderweg), osoby s romantickou túžbou uniknúť požiadavkám stavaným racionálnou priemyselnou spoločnosťou späť do spôsobu života ako v uplynulých dobách cisárstva, ako i tí, ktorí chceli uniknúť spomienkam na najtemnejšie stránky nemeckých dejín a preto si vzali pojem *Mitteleuropa* za východiskový bod na splnenie svojich viac alebo menej premyslených politických snov. Pojem *stredná Európa* tak riskoval, že sa stane metaforou pre najrôznejšie a často i protichodné politické ciele, o ktorých sa často diskutovalo za veľmi nezmieriteľnej argumentácie.

To, čo mali tieto rôznorodé príspevky do debaty o *Mitteleurope* spoločné, bolo, že sa vyslovovali za neutralizáciu celej oblasti, nezávisle na tom, ktoré územia do nej mali spadať, a tým aj za vytvorenie nového medzinárodného bezpečnostného systému, v ktorom by stredná Európa bola akousi nárazníkovou zónou medzi oboma veľmocami.

Zatiaľ čo prihlásenie sa k strednej Európe v Budapešti, Prahe a Krakove znamenalo prihlásenie sa k Európe, v Nemecku to skôr znamenalo vzdalovanie sa od Západu, ako aj výraz pokusu o zohrávanie novej úlohy na Východe. Na mnohých miestach bola diskusia na túto tému odmietaná ako číry nonsens a „geopolitický tam-tam“, ako sa vyjadril jeden z jej popredných kritikov, filozof Jürgen Habermas. Pri spätnom pohľade treba priznať, že tieto diskusie boli pre mnohé kruhy užitočným pripomenutím faktu, že Európa je niečo viac než dvanásť členských štátov Európskeho spoločenstva, že pocit spolupatričnosti a spoločnej kultúrnej identity je vo vysokej miere živý i po štyridsiatich rokoch rozdelenia.

V priebehu dramatického vývoja, ktorý kulminoval v novembri 1989, zohral pojem *Mitteleuropa* nepochybne úlohu — práve ako konkrétna pripomienka ešte nedávnych čias a skutočnosti, že Sibír nezačína pri Checkpoint Charlie, ale že východný Berlín, Praha, Varšava a Budapešť majú odlišnú geografickú polohu než Kyjev a Minsk. Aj keď diskusie o *Mitteleurope* boli dosť nejasné a ich motívy rozličné, mali svoju hodnotu.

V už spomínanej knihe *Stred leží na východe* vyjadril Karl Schlögel nádej, že pojem *Mitteleuropa* bude fungovať ako *provokácia voči múru v našich hlavách* a možno povedať, že sa mu splnila. Berlínsky múr sa zrútil, oba nemecké štáty sú zjednotené a štáty, ktoré boli nútené nazývať sa *východný blok* sa snažia vrátiť sa čo najskôr do Európy a stať sa členmi západných inštitúcií.

Kde leží Stredná Európa dnes?

Stredná Európa bola dlho považovaná za pojem obľúbený len do budúcnosti orientovanými nostalgikmi. Akú úlohu môže zohrávať teraz, keď rozdelenie Európy patrí minulosti? Záujem o nejakú nárazníkovú zónu alebo *cordon sanitaire* vedúci stredom kontinentu už nejestvuje a každá forma nejakej sivej zóny by len predstavovala prekážku na ceste k zjednocovaniu Európy. Jasne vyjadrený politický cieľ na oboch stranách bývalej železnej opony je teraz integrácia, nie separácia.

Nastala nová geopolitická situácia. Čo však majú tieto krajiny spoločné teraz, keď sovietske tanky zmizli?

15. februára 1991 sa stretli prezidenti a predsedovia vlád z Poľska, Československa a Maďarska v maďarskom meste Visegrád na Dunaji a dohodli sa na úzkej spolupráci pri urýchlovaní procesu reintegrácie do Európy. Václav Havel vo svojom prejave zdôraznil, že *naše najlepšie možnosti skrátiť cestu do Európy a dosiahnuť západnú Európu spočívajú vo vzájomnej pomoci*.

Mnohí komentátori videli toto stretnutie ako dôkaz, že myšlienka stredoeurópskeho spoločenstva začína nadobúdať konkrétnu podobu. V záverečnom vyhlásení sa tiež hovorí, že *situácia, ktorá vznikla vo všetkých troch štátoch za posledné desaťročia, je podobná a núti k úsiliu o splnenie cieľov, ktoré sú vo svojej podstate spoločné*.

Politici ako Havel taktiež dúfali, že stredná Európa bude môcť pôsobiť ako protiváha vzrastajúcemu nacionalizmu, a že regionálna solidarita sa ukáže byť silnejšou ako rivalita medzi národmi. V skutočnosti sa však ukázalo, že stredná Európa je víziou len pre nemnohých. Rozpadla sa nielen Juhoslávia, ale i Československo.

Jestvuje riziko, že návrat do Európy sa premení na hru, pri ktorej možno buď všetko vyhrať, alebo všetko stratíť a rozšíri sa predstava, že k Západu sa možno približovať len na náklady svojich susedov. Môže sa však ukázať, že takýto prístup je nebezpečne kontraproduktívny. Ak nové demokratické štáty nebudú vystupovať ako jeden blok so spoločnými záujmami, posilní to sily v Európskej únii, ktoré sú proti jej rozšíreniu.

Česi si ako prví uvedomili negatívne účinky pojmu *stredná Európa*. Predseda vlády Václav Klaus sa obával, že sa použije ako akési parkovisko alebo čakáreň pre štáty, ktoré sa chcú stať členmi EÚ, ale z rôznych dôvodov tam nemôžu získať miesto. Podľa jeho vyjadrenia by bol ochotný pojem akceptovať, ale len ak by zahŕňal i Rakúsko a Nemecko. Po vzniknutí samostatného Slovenska sa podľa Klauza úplne stratila určitá optická ilúzia a teraz už jestvuje jeden nárazníkový štát medzi Českou republikou a strednou a východnou Európou, čím sa Čechy a Morava opäť stali samozrejmi súčasťami Západu a Česká republika západoeurópskym štátom. Pre Českú republiku samozrejme zohráva určitú úlohu jej vzťah k Viedni, no záujmy spočívajú predovšetkým na druhom brehu Labe, v Nemecku a predovšetkým Bavorsku. Z pražskej perspektívy je stredná Európa krajina nikoho, *Medzieurópa* (Zwischeneuropa) — medzi Západom a Východom.

Slovinci sa tiež pozerajú na svoj únik z Juhoslávie ako na návrat do Európy. V Čechoch vidia bližších spojencov ako v Chorvátoch — pohľad, ktorý sa stretáva s uznávaním v Prahe, kde sa položartovne hovorí o Československu. Zo slovinskej perspektívy patrí Záhreb k Balkánu, zatiaľ čo tam sa považuje za vonkajšiu hranicu strednej Európy hranica medzi Chorvátskom a Srbskom.

Samostatnosť predstavuje pre Slovensko skutočnosť, že sa stalo rovnocenným partnerom, štátom s príslušnosťou k strednej Európe, ale aj k širšiemu európskemu spoločenstvu. Slovensko vzhľadom na geografickú pozíciu Bratislavy leží síce bližšie k západnej Európe než Maďarsko, ale v dôsledku zemepisu a politických realít musí sledovať vývoj tak v Budapešti, ako aj v Kyjeve.

Poľsko musí deliť svoju pozornosť na všetky štyri strany: Nemecko, južní susedia, nové štáty na východe, predovšetkým Ukrajina a za ňou sa nachádzajúce Rusko, ako i Škandinávia.

Maďarsko vidí svoje miesto v Európe ako samozrejmosť aj vďaka úlohe, ktorú zohrala vláda v Budapešti pri vyvolaní revolúcií v roku 1989. Maďarskí nacionalisti zároveň vidia v pojme *stredná Európa* určitú možnosť na obnovenie svojej bývalej nadvlády v oblasti Dunajskej panvy. Teraz sú však maďarskí politici viac zaujatí situáciou v bývalej Juhoslávii a maďarskými menšinami v Rumunsku a na Slovensku, ako svojimi vzťahmi k Rakúsku.

Pojem *stredná Európa* má preto rozličný obsah nielen pre jej potenciálne štáty. Aj po páde komunizmu sú jej kontúry nejasné, čo vidieť z nasledujúcich troch príkladov.

V roku 1978 bolo vytvorené združenie Alpen-Adria, ktorého cieľom bola spolupráca v oblasti ekológie, prepravy, telekomunikácií, turistiky, kultúry, ako aj cezhraničná spolupráca medzi Maďarskom, Rakúskom, Juhosláviou a Talianskom. V roku 1989 sa premenila na regionálne združenie štyroch štátov a o rok neskôr, keď sa i Československo stalo členom, zmenilo názov na Pentagonálu, ktorá sa v roku 1990 pripojením Poľska premenila na Hexagonálu. V júli 1992 sa i nové juhoslovenské štáty Slovinsko, Chorvátsko, Bosna a Hercegovina stali členmi. Skupina sa potom premenovala na Stredoeurópsku iniciatívu, aby aj bez ďalších zmien názvu mohla pribrať ďalších členov, čo sa i stalo v lete 1993, keď sa za členov prihlásili Česká republika a Slovensko. O niečo neskôr nasledovalo Macedónsko. V súčasnosti majú Rumunsko a Bulharsko štatút pozorovateľov a Ukrajina a Bielorusko sa zúčastňujú na práci niektorých pracovných skupín.

COCEN — pracovná skupina zaoberajúca sa strednou Európou — diskutuje o otázkach týkajúcich sa baltických štátov, Poľska, Česka, Slovenska, Maďarska, Rumunska a Bulharska, zatiaľ čo oddelenie pre strednú Európu v State Departmente vo Washingtone je rozdelené na severnú jednotku, do ktorej patrí Poľsko, Maďarsko, Čechy, Slovensko, Slovinsko a Rumunsko, zatiaľ čo Bulharsko, Albánsko a zvyšok bývalej Juhoslávie patrí do južnej jednotky.

Stredná Európa je rozľahlé územie plné nezodpovedaných otázok a nevyriešených sporov, oblasť pokúšajúca sa vzniesť požiadavky, ktoré sa nespĺnili práve tak ako požiadavky predložené druhou stranou. Zdá sa byť vizionárskym vrtochom, ktorého cieľom je niečo úplné, niečo nové a obrovské. Takto sa vyjadril o strednej Európe nemecký teológ a filozof Bruno Bauer v roku 1854. Možno povedať, že jeho definícia platí i dnes. *Plus ça change, plus c'est la même chose.*

3. Európa regiónov — len módna myšlienka alebo politická realita?

Podľa názoru francúzskeho historika Fernanda Braudela bolo v 16. storočí možné hovoriť o Európe rozdelenej do troch regiónov — juhozápadného, východného a severozápadného. Tieto sa potom delili na podregióny — takýmto bola napríklad Škandinávia.

Tieto podregióny boli pospájané predovšetkým prostredníctvom svojich miest. Napríklad región Hanzy držal pospolu pomocou de facto svojprávnych miest, akými boli Kolín nad Rýnom, Brémy, Lübeck, Riga, Visby a Bergen. Bohaté Flámsko v dnešnom Belgicku a severnom Francúzsku malo hospodárske zázemie vo svojich popredných mestách ako Gent, Brugge, Liège, Maastricht, Brusel a Antverpy. Podobné obchodné regióny vznikli v južnom Porýní — Rotterdam, Amsterdam, Utrecht — a v hornom Podunajsku — Regensburg, Norimberg, Augsburg, Ulm, Passau.

Obyvateľstvo Európy, približne 80 miliónov, bolo takto porozdeľované do viac než 500 územných jednotiek: do samostatných štátov, grófstiev, biskupstiev a slobodných miest. Najsilnejší odpor proti vznikajúcim národným štátom pochádzal z oblastí, kde sieť miest prispela k vzniku regionálneho spoločenstva.

Región a ríša boli dve odlišné veci, čo platilo vo vysokej miere i o nemeckej Svätej rímskej ríši. Politické jednotky nebolo možné definovať ani etnickými ani kultúrnymi termínmi, nakoľko boli tak rozmanité a rozštiepené do rôznych vrstiev a regiónov.

Vlast nemusela byť identická s krajinou, kde sa človek narodil. Mohli to byť dve i viaceré krajiny — napríklad jedna, kde sa narodil, druhá, kde bol legálne vedený a tretia, kde pôsobil.

Návrat regiónov

Možno povedať, že *Európa regiónov*, ktorá sa čoraz častejšie vyzdvihuje ako model alebo utópia v politických debatách o Európe, skutočne jestvovala v 16. storočí, kedy začali vzrastať národné štáty.

Vráti sa teraz, keď sa moc národných štátov znižuje v dôsledku rastúcej Európskej únie? Až po Maastricht to boli národné štáty, ktoré sa pokúšali vybudovať európsku federáciu podľa svojich predstáv. Možno sa práve regióny stanú tehľami pri stavbe budúcej budovy demokratickej Európy podľa predstavy katalánskeho šéfa vlády Jordi Pujola: *Štáty vytvorili kostru Európy a teraz je vecou regiónov, dodať jej mäso a krv.*

V dôsledku európskej integrácie a vzniku nadštátnych úradov a inštitúcií dochádza síce k oslabovaniu národnej centrálnej moci a regionálny a hospodársky vývoj nadobúda čoraz viac mozaikovitý charakter, no zároveň sú európske regióny vo svojich obrysoch ešte príliš heterogénne a neurčité na to, aby mohli popri existujúcich národných štátoch tvoriť základňu pre vedenie politiky. Dnes je *Európa regiónov* Európou so značne pohyblivou geografiou a v skutočnosti viac heslom než politickou realitou. I preto je dôležité rozlíšiť ich hlavné typy.

Historické regióny

Historické regióny, ktoré tiež možno považovať za identifikačné alebo národnostné, sú definované na základe historických a kultúrnych koreňov obyvateľstva. Na americkej University of Berkeley of California bola uskutočnená katalogizácia kultúrnych regiónov a národností sveta. Register možných národností v Európe zahŕňa približne stovku oblastí ako Katalánsko, Frízsko, Valónsko, Bavorsko, Bretónsko, Cornwall a Friuli.

Mnohé z týchto regiónov sa v súčasnosti vyznačujú silnou dynamikou a snahou stať sa pojmom na európskej scéne. Nemalú úlohu tu zohráva jazyk. V severnom Holandsku teraz čoraz častejšie vidieť cestné nápisy, ako aj noviny a knihy vo frízštine. Tých sedem provincií, ktoré boli vytvorené po uzavretí mieru v Utrechte roku 1579, je dodnes základom dnešných holandských regiónov a belgické regióny Valónsko, Flámsko a Brusel sa odvodzujú od vzniku belgického kráľovstva v roku 1831.

Identita miest Brémy a Hamburg v Nemecku sa datuje do stredoveku, kedy boli mestskými štátmi. V máji 1989 oslavovalo napríklad mesto Hamburg 800. výročie získania mestských práv od kráľa Fridricha I. Barbarossu. Na druhej strane Bavorsko so svojou rozlohou 70 000 km² a s 11 miliónmi obyvateľov získalo svoje dnešné hranice už v 9. storočí za Ludovíta I. Pobožného a od roku 1180 až do roku 1918 bolo riadené dynastiou Wittelsbachovcov.

Až do roku 1914 malo Bavorsko vlastné veľvyslanectvo v Paríži a teraz má, tak ako všetky nemecké spolkové štáty, vlastné zastupiteľstvo v Bruseli. Počas pondelkových demonštrácií v Lipsku, ktoré predchádzali kolapsu NDR, sa zeleno-biele saské zástavy vyskytovali rovnako často ako nemecké. Nielen Sasi, ale aj Brandenburčania, Mecklenburčania a obyvatelia ostatných spolkových krajín, ktoré Walter Ulbricht vo svojej snahe o dosiahnutie úplnej jednotnosti rozpustil a nahradil „krajmi“, nachádzajú opäť svoju historickú identitu.

Katalánsko oslavovalo 1000 rokov svojej existencie v roku 1988. Jeho jazyk a kultúra majú svoje korene v stredoveku. Napriek tomu, že tento región nemal počas 300 rokov vlastnú vládu ani inštitúcie, podarilo sa mu udržať si svoju osobitosť. Katalánsko získalo autonómiu až po páde Franca a počas olympijských hier v Barcelone boli Katalánsko a katalánčina postavené jasne do popredia.

Andalúzia je ďalším príkladom historického regiónu. Jeho sedem miliónové obyvateľstvo ešte nesie črty zanechané epochou islamu.

Taliansko je vari najregionalizovanejším štátom Európy. Vytvoril sa tu celý rad regionálnych líg ako protest voči centrálnemu riadeniu z Ríma, ako napr. v Ligúrii,

Benátkach, Piemonte a Emilia-Romagne. Najpovestnejšou je Lega Lombarda, teraz s názvom Lega Nord. V predvolebnej kampani v roku 1990 (vo voľbách získala 19% hlasov) bola použitá prísaha lombardského zväzu miest z roku 1167 namierená proti Fridrichovi I. Barbarossovi: „*Budeme pokračovať v boji, pokiaľ Lombardsko nezíska slobodu a taliansky štát sa nestane federálnym*“.

Európske makroregióny

Uplatňovaním rozličných hľadísk možno Európu rozdeliť na rad makroregiónov. Severozápadnú Európu možno nazvať regiónom hlavných miest a veľkomiest s veľkou hustotou obyvateľstva, dobre vyvinutými komunikáciami a intenzívnym prúdením tovarov a ľudí. Región predstavuje 1/5 celkového obyvateľstva Európskej únie a produkuje 1/4 jej hrubého domáceho produktu.

Európska periféria začína Škótskom a pokračuje cez Írsko, Wales, Cornwall a Bretonsko pozdĺž pobrežia Atlantického oceána do Andalúzie a na Sicíliu.

Ďalej sa hovorí napríklad o alpskej Európe, ktorej koncovými bodmi sú Lyon a Viedeň, priestor obsahujúci viacero *euromiest* s 1 alebo 2 miliónmi obyvateľov.

Hospodárske, sociálne a kultúrne rozdiely v *európskom tkanive* sú tiež zjavné. Z tohto hľadiska sa zvykne hovoriť o troch typoch regiónov: vedúce regióny, regióny so zastaralou priemyselnou štruktúrou a agrárne regióny, ktoré boli len okrajovo ovplyvnené industrializáciou.

Už teraz sa hovorí o dvoch budúcich silových poliach v Európe: takzvanom banáne, do ktorého patria budúce *megalopolis* južného Anglicka cez údolia Rýnu a Rhône do Lombardska s Londýnom a Milánom ako koncovými bodmi a centrom vo Frankfurtu, a takzvanom slnečnom páse Toskánska cez Miláno a Lyon do Barcelony a Valencie. Tento slnečný pás by mal hrať úlohu Kalifornie v USA: nové technológie, priemysel nezávislý na surovinách a nová kultúra v oblasti služieb majú vytvoriť z tohto kedysi poloperiférneho juhu zónu s najväčším prírastkom v Európe.

Vedci zaoberajúci sa regionalistikou zaviedli v Nemecku pojem *dvojriečie*, ktorého jedno rameno by malo viesť cez Brusel, Kolín, Porúrie, Hannover a Berlín smerom k Varšave, zatiaľ čo to druhé začína pri Dortmunde a Kasseli a vedie ďalej smerom na Lipsko do priemyselných oblastí poľského Sliezska a pokračuje do Čiech. Jestvujú tiež plány na vytvorenie jedného regiónu v oblasti Severného mora ako určitej protíváhy na severe, čím sa dost intenzívne zaoberal Björn Engholm, bývalý predseda vlády v Šlezvicko-Holštajnsku a bývalý nemecký tajomník strany sociálnych demokratov.

Združenie Hanzu, ktoré stratilo svoju moc, keď sa začali vytvárať národné štáty, by takto opäť nadobudlo svoju starú pozíciu, keďže úloha národného štátu sa znižuje a Európa sa integruje.

Administratívne regióny

Sem patria tak odlišné jednotky ako napr. britské *counties*, francúzske *départements*, nemecké a rakúske *Länder*, švédске *landsting* a pod. Všetky majú spoločné to,

že spadajú pod jednu centrálnu politickú moc v určitom hierarchicky riadenom systéme. Hranice týchto regiónov nie je jednoduché meniť, nakoľko sú podriadené administratívnej nepružnosti a konzervatívnosti, ktorá je charakteristická pre každú byrokráciu. Tieto regióny preto nie sú také premenlivé ako iné typy regiónov.

Funkčné regióny

Tieto regióny sa vyznačujú predovšetkým svojou premenlivosťou. Ich kontúry sú definované vzájomným pôsobením rôznych funkcií, napríklad pracovnými príležitosťami, komunikáciami, obchodom, turizmom, životným prostredím. Môžu to byť pomerne rýchlo prebiehajúce procesy, ako aj aktivity vedúce k vytvoreniu stálych alebo len pomaly sa meniacich štruktúr. Z takýchto funkčných hľadísk môže jeden geografický priestor patriť do jedného alebo viacerých regiónov, alebo podľa pracovných príležitostí patriť do jedného regiónu a vzhľadom na komunikačné prostriedky do iného.

Dá sa teda povedať, že táto kategória regiónov je premenlivá. Jej základom nie je ani etnicita, ani jazyk a región taktiež nie je určený raz navždy, ale odzrkadľuje hospodársku a politickú situáciu v určitom období. Funkčné regióny sa preto menia v prebiehu hospodárskeho a sociálneho vývoja. Možno tiež povedať, že sú neustále v napätom vzťahu k nepružným administratívnym regiónom. Funkčný región nemusí byť geograficky celistvý — môže byť napríklad napojený na určitý mestský región, do ktorého ľudia dochádzajú za prácou a službami.

Sociálne regióny

V poslednom období sa začal používať pojem *sociálny región*. Je definovaný politickými udalosťami a sociálnymi skúsenosťami, ktoré zjednocujú obyvateľov určitej oblasti k spoločným akciám, napríklad proti budovaniu diaľnic, priehrad, atómových elektrární a pod.

Frontové regióny

Za frontové možno označiť asi tridsať regiónov. Charakteristická pre nich je najmä silná identita založená na spoločnom jazyku, náboženstve alebo etnicite. Príkladom takýchto regiónov je Flámsko, Škótsko, Severné Írsko, Katalánsko, Baskicko, Alsasko, Bretónsko, Korzika, Sardínia, Grónsko, ostrovy Färo a Åland. Mnohé z týchto regiónov, v ktorých žije približne 10% obyvateľstva západnej Európy, boli kedysi samostatné. Často tiež patria k hospodársky najzaostalejším častiam štátu, čo ešte zintenzívňuje pocit regionálnej spolupatričnosti. V týchto regiónoch pôsobí približne 50 politických strán a asi 10 z nich už má svoje zastúpenie v Európskom parlamente. Ich politické požiadavky sú rozmanité — od federalizácie k autonómii až po úplnú samostatnosť. V Baskicku (ETA) a Severnom Írsku (IRA) pôsobia organizácie, ktoré používajú terorizmus ako politickú zbraň.

Chudobné a bohaté regióny

Existuje aj Európa chudobných a bohatých. Valónsko, Lotrinsko, Wales a Baskicko sú regióny, kde sa podobne ako na severe Švédska dostal základný priemysel do veľkých ťažkostí. Bretónsko je ukázkou regiónu, ktorý vždy zaostával a to isté možno povedať napríklad o južnom Taliansku.

Všeobecne je viditeľné, že zárobky a zamestnanosť v Európskej únii sú vzhľadom na regióny veľmi nerovnomerne rozdelené. Táto tendencia ešte zosilnela rozšírením Únie na juh. V najbohatšom regióne, v holandskom Groningen, je príjem na osobu päťkrát vyšší než v gréckej Trácii, ktorá je najchudobnejšia. Niektorým regiónom sa podarilo vymaniť sa zo svojho úpadku a premenili sa na oblasti s vysokovynutou technológiou, ako napríklad Porúrie, kedysi agrárne Bavorsko a Badensko-Württembersko.

Badensko-Württembersko, Rhônes-Alpes, Lombardsko a Katalánsko vytvorili akúsi os spolupráce a sú nazývané štyrmi motormi Európy. Tieto regióny majú najvyšší rast nielen v rámci svojich štátov, ale aj v Európe ako takej. Spolupracujú predovšetkým v oblasti technológie a hospodárstva, ale badajú i snahu o väčší politický vplyv.

Európa miest

Francúzsky geograf Jean Labasse vo svojej knihe *L'Europe des régions* tvrdí, že je to práve dynamika veľkých miest, ktorá dáva regiónu jeho identitu a región je preto často identický s určitým expanzívnym mestom a jeho okolím. Podľa neho je dynamický rozvoj pozdĺž severného stredomorského pobrežia len mýtom. Celá sila rastu má naopak svoj pôvod v rade miest, ktoré majú *európsku dimenziu* — Lyon v Rhônes-Alpes, Turín v Piemonte, Miláno v Lombardsku a Barcelona v Katalánsku.

Aj vývoj Badenska-Württemberska, azda najdynamickejšieho regiónu v Európe, spočíva na rozvoji siedmich miest s počtom obyvateľstva nad 100 000.

Nadhraničné regióny

Vyznačujú sa často historickou identitou, ktorá spočíva v tom, že buď boli kedysi rozdelené v dôsledku vytvorenia národných štátov, alebo v priebehu dejín zmenili svoju štátnu príslušnosť ako napríklad Tirolsko a Alsasko. História je im daná istá totožnosť, ktorá môže byť vyjadrená spoločným jazykom, náboženstvom, kultúrou alebo už historickými rodinnými zväzkami a inými spojeniami presahujúcimi existujúce štátne hranice. Na severe možno ako príklad uviesť Örestad a Mittnordkommittén, kde kraje Jämtland a Västernorrland spolupracujú s regiónmi na rovnakej zemepisnej šírke v Nórsku a Fínsku, ako i oblasť Kvarken, kde spolupráca prebieha medzi švédskym Västerbottenlän a Vasa län vo Fínsku. Ešte väčším formujúcim sa regiónom bude Barentsregión, ktorý zahŕňa fínske Laponsko, Finnmarks, nórske Troms a Nordland, švédske Norrbotten, ako i oblasti Murmansk, Archangelsk a Karélsku republiku v Rusku.

Vo viacerých častiach Európy už nadobudla cezhraničná spolupráca dobre organizované formy. Prvou bola *Regio Basiliensis*, ktorá už oslávila 25 rokov svojho trvania.

Zahŕňa Horné Porýnie v severnom Švajčiarsku, francúzske Alsasko a nemecké Bádensko.

Hranice národných štátov vzniknutých v 19. storočí zbúrali štruktúry, ktoré sa vyvinuli v priebehu dejín a ktoré po stáročia spájali obyvateľov miest Liège, Maastricht a Aachen. Tam bol roku 1976 založený región *Euregio Maas — Rhein*, ktorý by mal zlepšiť možnosti tejto historickej oblasti na vnútornom trhu. Podobne sa spája Valónsko so severným Francúzskom. Kent a Nord-Pas de Calais, ktoré sú teraz priamo spojené tunelom pod Lamanšským prielivom, predstavujú *Région Transmanche*. *Región Saar-Lor-Lux*, pozostávajúci z nemeckého Sárska, francúzskeho Lotrinska a Luxemburska, si robí reklamu ako región v centre Európy, pričom je zaujímavým faktom, že v prípade Saar-Lor-Lux ide o región, v ktorom spolupráca prebieha medzi tromi administratívne a politicky odlišnými štruktúrami: Luxemburskom ako samostatným štátom, Lotrinskom, francúzskym regiónom závislým na centrálnych rozhodnutiach v Paríži, a Sárskom, spolkovým štátom vo federatívnom Nemecku. K spolupráci sa pripájajú i oblasti okolo mesta Trier v spolkovom štáte Rheinland-Pfalz a belgická provincia Luxembourg. Bol tiež predložený návrh na zmenu názvu regiónu, dať mu názov historický — *Lotharingia*, ktorý v 9. storočí predstavoval krajinu medzi riekami Rýn, Šelda, Meuse a Saône a teraz by pokryl *európsku oblasť medzi štyrmi národmi*.

Sársky predseda vlády Oskar Lafontaine očakáva ďalší vzrast dôležitosti tohto regiónu po presťahovaní sa nemeckej vlády z Bonnu do Berlína. Potom sa totiž Sársko ocitne v podobnej okrajovej pozícii voči svojmu hlavnému mestu ako je teraz Lotrinsko voči Parížu, čo len zosilní prepoklady pre úzku regionálnu spoluprácu.

V Innsbrucku sa hovorí o *Vision Tirol*. Prostredníctvom európskeho regiónu *Tirol-Trentino*, ktorý presahuje štátne hranice, bude Tirolsko, rozdelené od roku 1919, zase zrasť.

V Európe regiónov, kde kultúrna spolupatričnosť znamená viac ako štátnosť, bude spolupráca medzi baskickými a katalánskymi oblasťami v Španielsku a vo Francúzsku, medzi Alsaskom a Bádenskom, a medzi Šlezvicko-Holštajnskom a dánskym Jutskom samozrejmosťou.

Cezhraničná spolupráca medzi oboma blokmi sa začala už pred pádom železnej opony. Koncom 70-tych rokov z rakúskej iniciatívy vzniklo tzv. *Pracovné spoločenstvo Alpy-Adria*. Jeho zámerom bolo vytvorenie hustej siete regionálnych politických, hospodárskych, kultúrnych a v neposlednom rade osobných kontaktov, ktorá by sa stala zárodkom stredo- a východoeurópskej Dunajskej federácie. Charakter tejto spolupráce sa teraz mení a je skôr na ceste medzištátneho než medziregionálneho vývoja, ktorého hlavnou črtou je snaha zúčastnených štátov o vytvorenie rovnováhy k zjednotenému Nemecku.

Severozápadné Čechy, Horné Falcko v severnom Bavorsku a západná časť Saska vytvorili *Regio Egrensis*, podľa nemeckého názvu českého mesta Cheb. Tieto tri oblasti chcú vytvoriť regionálny parlament, v ktorom by boli zastúpené lokálne politické združenia. Spoločne sa budú riešiť otázky týkajúce sa premávky, prostredia, vodného zásobovania, kultúry a obchodu, bez zasahovania vlád v Prahe, Mníchove či Drážďanoch. Podľa Jiřího Dienstbiera, ministra zahraničných vecí Československa v čase vytvorenia regiónu, bude *Regio Egrensis* slúžiť ako vzor pre odstránenie všetkých hraníc v Európe.

Mestá v Prednom Pomoransku a bývalé švédske džazy v bývalej NDR spolupracujú s poľským vojvodstvom Štetín v euroregióne *Pomerania*. V novembri 1992 tu miestni politici predložili spoločný akčný plán v oblasti ekológie, turistiky a hospodárstva. Bol vypracovaný zoznam spoločných projektov, ktorý obsahuje predovšetkým návrhy na zlepšenie cestnej dopravy v regióne. Politici dúfajú, že sa spolupráca rozšíri a bude zahŕňať i ostrov Bornholm a juhošvédske Skåne.

V pohraničných oblastiach medzi Poľskom, Českou republikou a Nemeckom vznikol región *Nisa (Neisse)*. Jeho cieľom je nielen zlepšiť komunikácie a zmodernizovať zastaralé priemyselné objekty získavaním investícií pre svoj región, ktorý má 1,6 mil. obyvateľov, ale aj potreba zbaviť sa vzájomných predsudkov pomocou spoločných kultúrnych projektov, jazykových kurzov a športových podujatí.

Vo februári 1993 bol v maďarskom Debrecíne za prítomnosti nielen ministrov zahraničných vecí Poľska, Ukrajiny a Maďarska, ale i generálneho tajomníka Európskej rady vytvorený *Karpatský euroregión*. Slovenská a rumunská vláda sa k tejto iniciatíve postavili skepticky a ceremoniálu sa nezúčastnili. To však nebráni miestnym slovenským a rumunským úradom zúčastňovať sa činnosti, ktorá nie je zameraná výlučne na hospodársku spoluprácu, ale aj na vzdelávanie a zlepšovanie životného prostredia. Sekretariát regiónu sa nachádza v Užhorode v Zakarpatskej Ukrajine.

Nadštátne regióny budú v budúcnosti zohrávať veľkú úlohu, a to z dvoch dôvodov. Jedným je zmenšovanie významu štátnych hraníc a slobodný vnútorný trh s bezhraničnou konkurenciou, čo má priamu väzbu na druhý dôvod, ktorým je decentralizácia rozhodovania a tým aj rozpad hierarchie v politike i v hospodárstve. Miestni činitelia získavajú väčšie právomoci zároveň s geografickým rastom funkčných regiónov, ktoré takto budú prerastať štátne hranice.

Európska únia a Európa regiónov

V Európskom spoločenstve existoval pojem regiónov od jeho vzniku. V Rímskych zmluvách z roku 1958 sa hovorí o zmenšovaní regionálnych rozdielov ako o jednom z cieľov Európskeho spoločenstva. V roku 1957 bol vytvorený Regionálny rozvojový fond a snaha o vyrovnanie regionálnych rozdielov sa opakuje v piatom odstavci Jednotného európskeho aktu prijatého v decembri 1985: „*Za účelom podporovania celkového harmonického rozvoja sa bude Spoločenstvo snažiť o to, aby jeho činnosť viedla k hospodárskemu a sociálnemu zlučovaniu... Spoločenstvo sa bude zvlášť snažiť o zmenšovanie rozdielov medzi jednotlivými regiónmi a o rozvoj nedostatočne vyvinutých regiónov*“.

Európska únia doposiaľ používala pojem regióny predovšetkým ako inštrument svojej štruktúrálnej politiky. Preto tieto regióny nie sú ani administratívnymi jednotkami, ani sa nedajú charakterizovať určitou historickou, kultúrnou alebo náboženskou spolupatričnosťou. Nazývajú sa *NUTS-regióny*, čo znamená *Nomenclature Units for Territorial Statistics* (nomenklatúrne jednotky pre územnú štatistiku). Každý štát má možnosť rozhodnúť, ako rozdelí svoje územie do týchto NUTS-regiónov, ktoré sú rozdelené do troch kategórií. Jedinou požiadavkou, ktorú musia splniť, je, že dokážu fun-

govať ako jednotky pre stanovenie úrovne rozvoja a prípadnej potreby podpory. Veľkosťou sa pohybujú od 100 000 obyvateľov (francúzsky hovoriace údolie Aosta v Taliansku) do 10,5 milióna (Île-de-France). Švédskych 24 krajov (*län*) spadá do tretej, najmensej kategórie.

Z členov Európskej únie má okrem Nemecka len Rakúsko a Belgicko plne vyvinutý federálny systém. Ostatných dvanásť členov možno rozdeliť do troch kategórií: jednotné, decentralizované a regionalizované štáty. Do prvej skupiny patrí Švédsko, Fínsko, Dánsko, Grécko, Írsko a Luxembursko, do druhej Francúzsko a Holandsko a do tretej Taliansko a Španielsko. Veľká Británia a Portugalsko majú niektoré črty spoločné s prvou i s druhou skupinou. Sedemnást španielskych a dvadsať talianskych regiónov má určité zákonotvorné kompetencie, zatiaľ čo dvadsaťdva francúzskych regiónov plní len čisto administratívne funkcie, čo platí i o dvanástich holandských *provincien* a osemnástich portugalských *distritos*.

Nemecko — prívrženec regionalizácie Európy

Po druhej svetovej vojne vystriedal v Nemeckej spolkovej republike federalizmus nacionalizmus, ktorý dvakrát zaviedol Nemecko do nešťastia. Federálne štruktúry, tak smerom nahor do Európy, ako aj nadol vo vlastnej krajine, boli samozrejým jadrom povojnového cieľavedomého snaženia sa Nemecka o vylúčenie rizika, že by sa historická katastrofa hitlerizmu mohla zopakovať. Tento povojnový federalizmus sa stal súčasťou nemeckej identity. Často sa tiež hovorí, že bývalý nacionalizmus je nahradený nemeckým *ústavným patriotizmom*, čo je tiež jedným z dôvodov, prečo si nemeckí politici nezriedka kladú rečnícku otázku, prečo nemožno obštasť celú Európu podobným princípom. Zjednotené federálne Nemecko v zjednotenej federálnej Európe preto nebolo len prázdnyim heslom používaným za účelom utlmenia obáv z *Velkonemecka* po páde berlínskeho múru rozdeľujúceho oba nemecké štáty. Federalizmus, regionalizmus, princíp subsidiarity a rozšírenie demokracie sú samozrejými súčasťami nemeckej predstavy novej Európy.

Vlády jednotlivých spolkových krajín sú zvyknuté snažiť sa presadzovať svoje záujmy u spolkovej vlády v Bonne a rovnakým spôsobom pracujú teraz v Bruseli, kde majú svojich vlastných zástupcov. Tiež sa tam možno stretnúť s čoraz väčším počtom predstaviteľov regiónov a inými miestnymi zástupcami. Formy ich reprezentácie sú rozmanité — nechýba ani akciová spoločnosť — no cieľ majú podľa slov jedného z predstaviteľov nemeckých spolkových krajín zhruba rovnaký: pôsobiť ako *miesto kontaktov s otvoreným prístupom k EÚ, chrániť regionálne záujmy a byť výkladnou skriňou regionálnej pestrosti v oblasti priemyslu, kultúry a umenia*. Ťažisko ich činnosti spočíva v hájení vlastných záujmov voči ostatným nemeckým spolkovým krajinám.

Vo februári 1990 vypracovala Spolková rada v Bonne rezolúciu, v ktorej vyzývala členské štáty Európskeho spoločenstva, aby *vytvárali alebo udržiavali* regióny s demokratickými inštitúciami, rozsiahlou právomocou a lokálnou administratívou, ako i vhodným stupňom finančnej nezávislosti.

Pri ďalšom zasadaní v júni toho istého roku upresnili svoje požiadavky:

- princíp subsidiarity by sa mal zakotviť tým, že sa v Európskom spoločenstve ustanoví tretí stupeň v regionalizácii
- Európska rada by mala byť otvorená i pre zástupcov spolkových krajín a regiónov
- mala by sa vytvoriť osobitná regionálna rada, na ktorú by bolo možné obracať sa v prípade potreby podrobnejších informácií týkajúcich sa rozhodnutí Európskej rady.

Táto regionálna rada by sa postupne vyvinula do regionálnej komory s ďalekosiahlymi právomocami.

Vláda SRN sa snažila presadzovať tieto požiadavky pri rokovaniach v Maastrichte a v podstate k tomu bola i nútená, nakoľko jej bolo jasné, že spolkové krajiny boli pripravené blokovať ratifikáciu zmluvy v Spolkovej rade, ak by nevyhovovala ich záujmom.

Maastricht a Európa regiónov

Vyššie uvedeným požiadavkám sa v Maastrichte len čiastočne vyhovel, napríklad pokiaľ išlo o zakotvenie princípu subsidiarity, možnosti regionálnych zástupcov zúčastňovať sa zasadaní Rady. Boli tiež vytvorené regionálne výbory, i keď len s poradnou funkciou. Podpísaním Maastrichtskej zmluvy EÚ predsa len urobila krok smerom k Európe regiónov, i keď malý.

Podľa článku 198a Zmluvy bol vytvorený poradný výbor pozostávajúci zo zástupcov regionálnych a miestnych orgánov. Počet jeho členov je 222, pričom Nemecko, Francúzsko, Taliansko a Veľká Británia majú po 24 členoch, Švédsko, Belgicko, Holandsko, Portugalsko a Rakúsko po 12 a Luxembursko 6. Členovia výboru sú menovaní na základe návrhu členských štátov a jednotného rozhodnutia Rady na obdobie štyroch rokov. Ich mandát možno predĺžiť. Členovia výboru nesmú byť viazaní inštrukciami svojich vlád a musia byť, v záujme celého Spoločenstva, úplne nezávislí pri vykonávaní svojich úloh.

Podľa terajšieho rozdelenia má teda Luxembursko jedného regionálneho zástupcu na 60 000 obyvateľov, Švédsko jedného na 750 000 a Nemecko jedného na 3,3 milióna. V regionálnom výbore takto sedia vedľa seba nemecké *územné kniežatá*, s veľkými politickými právomocami, so škótskymi a gréckymi primátormi, ktorí musia všetky otázky presahujúce prísne komunálnu úroveň prediskutovať najskôr v Londýne resp. v Aténach.

Právomoci výboru sú navyše veľmi ohraničené a jeho úloha je len poradná. Komisia aj Rada sa samozrejme môžu obrátiť na výbor v prípadoch stanovených v Maastrichtskej dohode, alebo ak to aspoň jeden z nich považuje za vhodné, no vyjadrenie Výboru nemusia brať na vedomie, čo robí tento nový orgán takým bezmocným, že sa už hovorí o *konštrukčnej chybe*.

Z nemeckej strany už bola vznesená požiadavka, aby Maastrichtská dohoda bola prepracovaná a vylepšená, pokiaľ ide o kompetencie regionálneho výboru. Požiadavky spolkových krajín nie sú Maastrichtskou dohodou ani zďaleka splnené. Dohoda je

považovaná len za jeden krok na ceste k európskemu trojkomorovému systému, ktorý bude odrážať Európu organizovanú do troch stupňov (úrovní). Na prvom sa nachádzajú spolkové krajiny a regióny, na druhom národné štáty a na treťom Európska únia. Teraz je hlavnou požiadavkou politikov reprezentujúcich spolkové krajiny vyzdvihnutie regionálneho výboru na úroveň tretej komory s hlasovacím právom pri nových rokovaníach o Maastrichtských dohodách a ich predbežnom hodnotení počas vládnej konferencie. Predovšetkým sa snažia dosiahnuť, aby výbory mali možnosť sledovať, či princíp subsidiarity získava praktickú náplň, a fungovať ako istý druh rozhodcovského súdu v prípade sporov týkajúcich sa tejto otázky. Pre plnenie tejto úlohy musí mať výbor právo odvolať sa proti rozhodnutiam Komisie pri Európskom súde. Tieto požiadavky majú veľkú politickú výbušnú silu, pretože môžu viesť k neustálemu boju nielen medzi EÚ, štátom a regiónom, ale, vzhľadom na existujúce odlišnosti v pohľade na úlohu centrálnej vlády voči regiónom a tým voči princípu subsidiarity, i medzi jednotlivými členskými štátmi.

Švédsko a Európa regiónov

Vo Švédsku sa začalo diskutovať o regiónoch až v súvislosti so žiadosťou o prijatie za člena Európskeho spoločenstva. V roku 1991 bol Bengt-Ove Birgersson poverený preskúmaním rôznych aspektov tejto otázky a keď v lete 1992 predložil výsledky svojej práce, ukázalo sa, že prišiel k záveru, že nie je možné už 350 rokov existujúce regionálne rozdelenie na kraje (*län*) zmeniť zo dňa na deň. Švédsko by však fungovalo lepšie, keby doterajších 24 krajov bolo nahradených 8-12 „veľkokrajmi“ (storlän). Birgersson predložil tiež návrh obsahujúci tri alternatívy pre možné riadenie týchto nových krajov. Jednou z nich bolo vytvorenie priamo voleného regionálneho parlamentu.

V debatách sa tiež vyskytol návrh, aby bolo Švédsko rozdelené na sedem funkčných regiónov: *Skåne*, *západošvédsky región*, pozostávajúci z existujúcich krajov Halland, Skaraborg, Älvsborg, Göteborg a Bohuslän, *juhovýchodný región*, pozostávajúci z Blekinge, Gotland, Kronoberg, Jönköping, Kalmar a Östergötland, *región Bergslagen*, pozostávajúci z Värmland, Kopparberg a Gävleborg, *región Mälardalen*, zložený zo Štokholmského, Sormland, Uppsala-Västmanland a Örebro, *Norrlandské pobrežie*, vytvorené z Västernorrland, Västerbotten a Norrbotten, a nakoniec vnútrozemie *Norrlandu* zahŕňajúce Lappland a Jämtland.

V Mälardalen už prebiehajú konkrétne prípravy na vytvorenie Mälarregiónu. V decembri 1991 bola za týmto účelom vytvorená komunálna organizácia pre spoluprácu. Predpokladá sa, že región bude obsahovať 60 okresov zadených do krajov Štokholm, Uppsala, Västmanland, Södermanland a Örebro.

Podobné plány existujú v západnom Švédsku. Tento región mal pôvodne obsahovať päť okresov: Värmland, Halland, Göteborg a Bohus, ako i Skaraborg a Älvsborg, ale okresy Halmstad, Laholm a Hyltebruk, ktoré sa nachádzajú v juhohallandskom kraji a v Småland, cítia väčšiu spolupatričnosť k regiónu Skåne. Tak ako región Mälaren, aj západošvédsky región už vyvíja vlastné medzinárodné kontakty. Západošvédsky región pod názvom West Sweden mal vlastnú kanceláriu v Bruseli skôr, než sa Švédsko stalo členom EÚ.

Keď sa 1. januára 1991 rozšíril počet členov v EÚ, bolo pre Rakúsko samozrejmosťou, že jeho *Länder* sa stali členmi regionálneho výboru, zatiaľ čo vo Švédsku bola situácia iná. Po spoločných rokovaní medzi okresnými a krajskými zväzmi (Kommun - och Landstingsforbuden), pri ktorých sa otázka rovnomerného rozdelenia podľa pohlavia zdala prinajmenšom rovnako dôležitá ako regionálna reprezentatnosť, bolo vymenovaných dvanásť švédskych zástupcov.

V štúdiu *Budúcnosť v regiónoch* (Regional Framtid) predloženej v roku 1995 sa navrhuje nové zadelenie do krajov, ktoré nie je vôbec založené na historických regiónoch. Bývalé dánske oblasti Skåne a Blekinge by síce i naďalej patrili do najjužnejšieho kraja, no hranica Hallandu by viedla severne od mesta Halmstad.

Je však vôbec možné vytvárať nové regióny na základe politických rozhodnutí? Regionalizácia, ktorá by bola trvanlivá, demokraticky zakotvená a mala i kultúrny obsah, musí vychádzať z iných kritérií než len z byrokratickej a hospodárskej výhodnosti. Nie je jednoducho možné vytvoriť životaschopné regióny direktívami zhora alebo pomocou zákonov, naopak, región vzniká ako výraz sociologickej reality založenej na historickej a kultúrnej kontinuite. Musí takpovediac vyrásť zospodu. Vízie vychádzajúce z tohto východiskového bodu zatiaľ neboli vypracované.

Hoci administratívne rozdelenie na kraje (län) existuje už od čias Axela Oxenstierna (od polovice 17. storočia, pozn. prekl.), vždy sme sa v geograficko-historickom zmysle identifikovali podľa príslušnosti ku kraju. Tak by napríklad Smålandčana (obyvateľa kraja Småland) nikdy nenapadlo hovoriť o sebe ako o príslušníkovi Jönköpingského kraja, naopak, použil by termíny ako „västboit“ alebo „finnveding“ (obyvateľ západných častí Smålandu), t. j. svoju historickú regionálnu subidentitu, a nie administratívnu.

Pravdepodobne len v Skåne na juhu Švédska by zlúčenie krajov s hranicami regiónu vedúcimi krížom cez oblasť Skåne bolo možné považovať za prirodzené. I na ostrove Gotland a v oblasti Jämtland jestvuje výrazná regionálna identita ako v Skåne, ale majú primárne obyvateľstva na to, aby mohli nominovať 2 z 12 zástupcov švédskych regiónov do regionálneho výboru. Ako sa nám podarí vytvoriť regióny, ktoré voliči prijímajú, keď ešte nie je jasné, aké právomoci budú mať regionálne orgány doma a aké v Bruseli? Nie je tu riziko, že celý projekt s regionálnym výborom a reči o regionalizovanom Švédsku budú považované len za ďalší výmysel z Bruselu a povedú k zosilneniu skeptického postoja k celému európskemu projektu?

Pre jedného sen, pre druhého hrozba

Regionalizovanie Európy, ktoré presahuje nielen hranice štátov, ale aj bývalých blokov, bude ovplyvňovať vývin v najbližších desaťročiach. Ešte je však priskoro vykresľovať obraz národného štátu stlačovaného z jednej strany eurokraciou a z druhej regionalizmom. Je však veľmi pravdepodobné, že v najbližších rokoch bude možné pozorovať zoslabovanie štátnej identity predovšetkým u veľkých členských štátov EÚ, zároveň čo kultúrna, politická a hospodárska identita menších jednotiek, ako napr. národov, bude rásť.

Už teraz možno pozorovať určitú renesanciu pojmu *rodného kraja* v EÚ — od Škótska cez západné Frízsko v Holandsku, Bretónsko a Korziku vo Francúzsku až po

Katalánsko v Španielsku a Sicíliu. Mohol by pomôcť pri budovaní mostov ponad štátne hranice, nakoľko rozmanitosť získa viac priestoru.

Hospodársky silné a politicky stabilné štáty dokážu lepšie zaobchádzať s menšími a regionálnymi osobitosťami. Až v rámci demokratizácie a členstva v Európskom spoločenstve získali regióny v Španielsku ďalekosiahlu kultúrnu autonómiu a katalánčina bola uznaná ako úradný jazyk. Teraz sa i Flámi, Lombardania, Walesania, Škóti, Korzičania a obyvatelia regiónu Skåne v južnom Švédsku snažia o priame kontakty s Bruselom, aby sa tak vyhli poručeniu príslušných národných štátov.

Toto je jedna zo zafažkávajúcich úloh západoeurópskych politikov, ktorú budú musieť v budúcnosti riešiť zdržanlivosťou a ústupčivosťou. Pre také tradične národné štáty, akými je Veľká Británia, Francúzsko a Švédsko to bude ťažká cesta, nakoľko všetky tri sú založené na čoraz archaickejšie pôsobiacom princípe štátnej zvrchovanosti a nevidia, aký dôležitý je federalizmus pre Nemecko a čo znamená regionálna autonómia pre Belgicko a Španielsko.

Regionalistické hnutia sú však navzájom veľmi odlišné a vzhľadom na ich ciele je možné zdeliť ich do troch hlavných kategórií: federalisti, autonomisti a separatisti.

Do prvej kategórie možno zaradiť nemeckých a rakúskych *patriotov spolkových krajín*, ktorých v hojnom počte možno nájsť v Bavorsku a Tirolsku, ako i časti katalánskeho, galícijskeho a andalúzskeho regionálneho hnutia v Španielsku.

Medzi autonomistami nájdeme okcitánskych a alsaských regionalistov vo Francúzsku, Ludovú stranu južného Tirolska (Südtiroler Volkspartei) v talianskom južnom Tirolsku, škótskych, waleských, flámskych a bretónskych nacionalistov, ako i rôzne regionálne hnutia v Španielsku.

Do kategórie separatistov patria menšie pravicové radikálne zoskupenia v Alsasku a južnom Tirolsku, ktoré požadujú pripojenie k Nemecku, resp. Rakúsku, v podzemí pôsobiace skupiny ako baskická ETA, korzická FLNC a severoírská IRA, ako i flámski a valónski separatisti, Národná strana Škótska, Rassemblement jurassien v nemecky hovoriacej časti Švajčiarska a baskická strana Herriho Batasuna.

Európa regiónov sa teda nestane automaticky ostrovom pohody. Naopak, v niektorých krajinách bude vzrastať napätie medzi regiónmi, napríklad v Španielsku a asi predovšetkým v Taliansku, kde severné časti budú pokračovať vo svojom rýchlym raste, zatiaľ čo Mezzogiorno na juhu sa bude čoraz viac podobať severnej Afrike. Taktiež je možné, že v rámci EÚ budeme svedkami určitého *sťahovania národov* zo stagnujúcich do dynamických regiónov.

V úspešných regiónoch sa môže vyvinúť určitý *blahobytný šovinizmus* vyznačujúci sa nechutou deliť sa so slabšími o svoje výdobytky. Tento postoj je zreteľný u predstaviteľov nacionálno-populistických hnutí, ako je Lega Nord v Lombardii, ktorá je príkladom, ako možno zmobilizovať obyvateľstvo proti centrálnej vláde tvrdením, že brzdí vývoj regiónu tým, že mu uberá zo zdrojov. Tieto rozpory medzi centrom a perifériou môžu byť ešte zosilnené etnickými a jazykovými rozdielmi, ako v prípade Walesu a Škótska, ale aj Baskicka a Katalánska.

Takéto tendencie môžu mať nedozerané následky hlavne v kombinácii s obavami pred budúcnosťou u tých, ktorí na modernizácii strácajú. Vzniknuté negatívne pocity sa často ventilujú agresívnym postojom voči všetkému a všetkým, ktorých možno považovať za *cudzích*. Mnohé z existujúcich regionalistických hnutí sú skôr provinčné

a antimodernistické než anticentralistické, a chcú v prvom rade uzavrieť svoj región pred vplyvmi modernej spoločnosti v podobe zahraničných televíznych programov a pred ich následkami, prisťahovalectvom a pod. Región tu vystupuje ako ochrana proti akejkoľvek veľkoškálovitosti. Tieto hnutia mieria predovšetkým proti modernej spoločnosti ako takej.

Pojem *región* používajú s obľubou taktiež protivníci myšlienky zjednotenej Európy. Švédská Strana zelených prebrala z debaty vo Francúzsku a Taliansku pojem *Spojené regióny Európy* a dala si ho do svojho stranického programu na rok 1991. Ich Európa regiónov by sa mala rozprestierať *od Atlantiku po Ural* a je predstavovaná ako protiklad k *zlúčeniu bohatých krajín v Európskom spoločenstve*.

Regionalizácia môže viesť nielen k napätiam, ale aj k posilneniu štátnej celistvosti. Je možné, že Škótsko a Katalánsko budú chcieť ísť vlastnou cestou, ale Belgicko ešte stále existuje práve vďaka regionalizácii. Bez nej a bez členstva v Európskej únii by sa bol štát rozdelil na Flámsko a Valónsko.

V súčasnosti možno vidieť riziko ďalšieho vzrastu rozdielov medzi oblasťami rýchleho rozvoja a málo rozvinutými regiónmi. Práve tie silné regióny budú mať najväčšie výhody z vytvorenia voľného vnútorného trhu, nakoľko ide o centrálné regióny s veľkým dopytom, malými vzdialenosťami medzi výrobcom a trhom, dobre vybudovanou infraštruktúrou, vysokým stupňom urbanizácie a pod. Či aj okrajové, periférne oblasti budú v stave dobehnúť túto dynamičnosť v strede Európy a kedy to možno očakávať, je do veľkej miery neisté.

Paralelne s tým, ako miznú hranice vo vnútri Európskej únie a integrácia bývalých národných štátov pokračuje, rastú staro-nové a nové regióny. Toto sa deje i mimo Európskej únie a na územiach bývalého Východného bloku. *To, čo patrí k sebe, teraz zrastá*. Takto charakterizoval Willy Brandt dôsledky pádu berlínskeho múru. Tieto slová sa netýkajú len vývinu v oboch nemeckých štátoch. Rovnako aj v iných častiach Európy zrastajú regióny presahujúce bývalé štátne hranice.

Nadštátne regióny môžu hrať pozitívnu úlohu pri riešení pohraničných konfliktov a menšinových problémov, napríklad v prípade Baskicka, maďarskej menšiny na Slovensku a v Rumunsku, ako i pri riešení „*sliezskej otázky*“. V bývalej východnej Európe môže regionalizácia pôsobiť ako protijed počas rastúceho nacionalizmu a pri etnických sporoch. Spolupráca medzi pohraničnými regiónmi v Nemecku a Poľsku, v Nemecku a Českej republike už jestvuje. Už spomínaný región *Regio Egrensis* je príkladom regionálnej spolupráce v oblasti predtým naplnenej spormi. Z pražského pohľadu je teraz tento región etapou na ceste Českej republiky do Európy. Postupom času sa isto prirodzene vyvinie aj spolupráca medzi českými, slovenskými a rakúskymi pohraničnými oblasťami, ako i medzi Rakúskom a Maďarskom, čo prispeje k tomu, aby sa bývalá hranica medzi Západom a Východom nestala ostrou hranicou medzi blahobytom a biedou, vedúcou priečne cez Európu.

Tento typ spolupráce však nie je všade jednoznačne vítaný. V Poľsku napríklad vzplanula ohnivá debata, v ktorej protivníci euro-regiónov obvinili ich prívržencov z podrývania suverenity Poľska a ochoty predať Poľsko nemeckým záujmom.

Vo vnútri Európskej únie bude pokračovať zoslabovanie moci národných štátov nad úspešnými nadštátnymi regiónmi, čo však bude zapríčiniť ťažko riešiteľné inštitučné problémy. Táto situácia bude pravdepodobne akútna hlavne počas prechodné-

ho obdobia, keď sa tieto nadštátne regióny ocitnú takpovediac medzi národným štátom a európskou rovinou.

Je možné, že čoskoro budeme svedkami toho, že tieto nadštátne regióny budú požadovať vytvorenie vlastných volebných obvodov pre voľby do európskych inštitúcií, ako aj tvorenie regionálnych strán za týmto účelom, a to i napriek riziku fragmentácie európskeho stranického systému, ktorá by mohla byť ich neželaným dôsledkom.

Na renesanciu myšlienky regiónov sa možno tiež pozeráť ako na výraz potreby nájsť hodnoverné argumenty proti tým, čo tvrdia, že Európska únia predstavuje len zvýšené centrálné riadenie. Aktívnou podporou regionalizačného procesu má Brusel príležitosť ukázať, že EÚ chce priviesť svoje inštitúcie bližšie k občanom a tým vytvoriť väčší priestor pre kultúrnu a jazykovú rozmanitosť, než boli schopné národné štáty. Predložením novej vízie — Európy založenej na princípoch subsidiarity, regionálneho riadenia a rozmanitosti — možno myšlienku zjednotenej Európy urobiť pochopiteľnejšou a príťažlivejšou.

Takto môžu regionálne identity posilniť identitu európsku. Ak sa regióny budú vo svojom boji o zdroje pre rozvoj svojho regiónu a o získanie investícií stále častejšie obracať na EÚ, budú možno skôr vidieť svojho priateľa v Bruseli a EÚ, než v hlavnom meste svojho štátu. Tento vývin povedie síce k vzniku nacionalistických prúdov, ale nového druhu. Prostredníctvom regionálnej spolupráce získajú málo vyvinuté regióny väčšie možnosti presadzovať svoje záujmy voči štátnemu centrálnemu riadeniu. Spoločný postup medzi zaostalými a periférnymi regiónmi môže tiež napomáhať udržiavaniu rovnováhy voči centralizačným tendenciám Bruselu. Európska únia bude mať možno čoskoro 30 členov. Na to, aby mohla demokraticky fungovať a aby bola občanmi akceptovaná, musí sa k nim priblížiť — a to je možné na regionálnej úrovni.

Možno sme na ceste späť k Európe regiónov, z ktorej sa národné štáty vyvinuli. Tento vývin je zrejme predpokladom pre harmonický vývin Európy v najbližších desaťročiach.

Len kombináciou nadštátnej jednoty a regionálnej rozmanitosti môžeme podporiť vytváranie kozmopolitických postojov, ktoré sú nevyhnutné na to, aby bolo možné zvládnuť vzrast silného Nemecka v centre Európy, integráciu na jej západe a dezintegráciu na jej východe.

4. Národ — materské znamienko alebo každodenné ľudové hlasovanie

V súčasnej dobe je politický život na celom svete, až na nepočtetné výnimky, organizovaný v rámci národných štátov. Počet národných štátov dokonca za posledné roky výrazne vzrástol a väčšina z nich motivuje svoju existenciu tým, že sú stelesnením politických aspirácií určitého národa. Organizácia spojených národov je tiež fórum pre spoluprácu medzi štátmi sveta.

Toto je azda hlavné vysvetlenie, prečo sa národy tak často považujú za prírodou dané javy, alebo dokonca za Bohom stvorené ustanovizne spájajúce ľud rovnakého historického pôvodu.

V skutočnosti je národný štát moderným javom. Spojené štáty sú starším národným štátom než Nemecko alebo Taliansko. Národný štát má svoj základ predovšetkým v romantizme 19. storočia a v reakcii proti univerzalistickým myšlienkam francúzskej revolúcie. Je i produktom pôsobenia moderných síl industrializácie, kapitalizmu, byrokracie, rozvíjajúcich sa masových komunikačných prostriedkov a moderných médií, ako aj sekularizácie života spoločnosti.

Moderným javom je aj nacionalizmus. Vzhľadom na to, že mu chýba univerzalita, nemal by byť považovaný za ideológiu, i keď sa to často robí. Človek môže byť len ruským, švédskym, nemeckým alebo baskickým nacionalistom, ale nie nacionalistom ako takým. Preto by sa malo radšej hovoriť o nacionalizmoch, z ktorých každý má svoje špecifické historické a dobové vysvetlenia.

Pojem národ bol vždy predmetom diskusií. Hoci bolo jasné, že ho treba odlišiť od iných kolektívnych kategórií ako trieda, rasa, pohlavie alebo náboženstvo, panovali rôzne názory o dôležitosti jednotlivých faktorov, ktoré charakterizovali určitý národ: spoločné tradície a spoločné politické povedomie, spoločný pôvod, príslušnosť k určitému kmeňu alebo ľudu, spoločné územie, zvyky a obyčaje, spoločná reč, kultúra, náboženstvo.

Proti každému z uvedených faktorov možno vzniesť námietky. Obyvateľstvo USA tvorí národ napriek svojmu veľmi rôznorodému pôvodu. Švajčiari sú nepochybne jedným národom napriek rozličným jazykom, náboženstvám a kultúram, zatiaľ čo všetci tí, čo hovoria nemeckým jazykom, nepatria k nemeckému národu.

R. W. Seton-Watson napísal, že po svojom celoživotnom štúdiu nacionalizmu prišiel k záveru, že hoci nemožno podať vedeckú definíciu národa, treba priznať, že tento jav existoval a existuje. *Jediné, čo môžem povedať, je, že určitý národ existuje, ak sa značný počet ľudí v určitom spoločenstve považuje za príslušníkov jedného národa a vystupuje, ako by boli jeden národ. Nie je potrebné, aby sa celé obyvateľstvo cítilo tak, alebo tak vystupovalo a taktiež sa nedá dogmaticky určiť, aké minimálne percen-*

to obyvateľstva je k tomu potrebné. Ak značne veľká skupina verí v príslušnosť k určitému národu, možno hovoriť o národnom povedomí.

Počiatky národného uvedomenia

V priebehu histórie sa pojem *národ* viackrát zmenil. Samotné slovo *národ* pochádza z latinského *natio* (zrodenie), ktoré má pôvod v slove *nascor*, zrodiť sa.

Pre Rimanov znamenal pojem *natio* väčšiu skupinu ľudí, ktorá zahŕňala nielen rodinu, príbuzenstvo alebo kmeň, a jasne sa odlišoval tak od *gens*, ako aj od *populus*, ľud.

Určitá skupina bola často považovaná svojim okolím za *natio* bez toho, že by sa sami za *natio* považovali.

Rimania sami seba vždy označovali ako *populus romanus*, rímsky ľud, a nie ako *natio romanorum*, rímsky národ. Pre Cicera bol národ totožný s aristokraciou, zatiaľ čo pre historika Plínia predstavovalo *natio* názov určitej filozofickej školy.

Tento pojem mal však často negatívny akcent a používal sa v protiklade k pojmu *civitas*, spoločnosť. Tí, čo sa nevedeli vyjadrovať perfektnou latinčinou, mali zvláštny prízvuk, inak sa obliekali a riadili sa inými zvykmi, boli svojim rímskym okolím s mierou iróniou považovaní za *nacionálnych*, asi tak ako Angličania hovoria o *natives* a Nemci o *die Eingeborenen*. Príslušníci germánskych kmeňov v rannom stredoveku — Frankovia, Longobardi, Burgundania a iní — boli považovaní za *nationes*, nakoľko boli zjavne rovnakého pôvodu, no nemali žiadne inštitúcie, ktoré by ich, tak ako civilizovaných Rimanov, formovali.

Pojem *nation* sa opäť objavuje v období stredoveku — tentokrát v univerzitných mestách, kde sa stretávali študenti zo všetkých častí Európy a pociťovali potrebu používať okrem latinčiny aj svoj jazyk, uchovať si svoje zvyky a tráviť čas medzi *svojimi*. Za týmto účelom vytvárali študentské zväzy, a keďže latinčina bola jazykom používaným medzi vzdelanými ľuďmi a používali ju popri svojom materinskom jazyku, nazývali svoje zväzy *nationes*.

Stredoveké vzdelávacie inštitúcie boli cirkevné a pre zachovanie jednoty cirkvi zohrali veľkú rolu. Latinčina bola, ako sme už spomenuli, spoločným jazykom a latinské kresťanstvo spoločným kultúrnym základom. Tí, ktorí patrili k takýmto univerzitným národom, patrili k elite, za ktorú boli považovaní svojim okolím. Ich *národnosť* preto vykazovala len málo črt podobných tým, ktoré od nej očakávame dnes.

Univerzita v Paríži pozostávala v stredoveku zo štyroch národov:

- * *čestného národa francúzskeho* (L'honorable nation de France)
- * *verného národa pikardského* (La fidèle nation de Picardie)
- * *úctyhodného národa normanského* (La vénérable nation de Normandie)
- * *vytrvalého národa germánskeho* (La constante nation de Germanie)

Francúzsky národ však nepozostával len z Francúzov, ale aj z Talianov, Španielov a Portugalcov.

Do pikardského národa patrili i Holandania, do normanského všetci Severania a do nemeckého dokonca i Slovania.

Univerzita v Orléans bola v 14. storočí rozdelená na štrnásť národov: francúzsky, normanský, pikardský, akvitánsky, champagnský, lotrinský, tourainský, bur-

gundský, škótsky a germánsky. Princíp, podľa ktorého sa zaeľovalo do národov, bol pragmatický. Nakoľko väčšina študentov pochádzala z bližšieho okolia, boli podrobnejšie porozdeľovaní. Zo vzdialenejších krajov bol počet študentov menší a preto tiež národy geograficky väčšie. Do germánskeho národa sa tak počítali okrem študentov z Nemeckej ríše rímskej i študenti z Poľska, Anglicka, Dánska, Talianska a Dalmácie.

Táto národná príslušnosť platila počas univerzitných štúdií, hoci univerzitné národy získavali aj určité všeobecné vlastnosti — verný, úctyhodný atď. — to znamená, že sa už šírili národné šablóny, podľa ktorých sú aj dnes Nemci usilovní, Francúzi rytierski, Angličania chladní, Taliani nespoľahliví, Škóti skúpi atď. Z toho, ako tieto národy držali pospolu i vzájomne proti sebe bojovali vidno, že takéto rozdelenie na národy nebolo umelé. Bitka medzi pikardským a normandským národom v Paríži v roku 1328 si vyžiadala viacero obetí a vyústila takmer do občianskej vojny v parížskych uliciach. V tom čase už univerzita v Oxforde zrušila tento princíp univerzitných národov, aby tak zamedzila často sa vyskytujúcim bojom medzi nimi. Dobre známy mechanizmus *my proti tým druhým* teda fungoval už na stredovekých univerzitách. Tí, ktorí patrili do rovnakej jazykovej skupiny, si neuvedomovali svoju jednotu vo vlastnej krajine dovtedy, kým sa neocitli mimo nej.

Cirkevný koncil v Kostnici (1414-1417) rozhodol, že sa bude hlasovať na základe národnej príslušnosti. Cirkevní hodnostári reprezentujúci Nemeckú ríšu rímsku tu vystupovali ako *natio germanica*, aspoň tí z nich, ktorí hovorili po nemecky. K takto definovanému nemeckému národu sa počítali aj cirkevní hodnostári z Anglicka, Uhorska, Poľska a Škandinávie, zatiaľ čo preláti z Lotrinska, Savojska a Provénsalska patrili z jazykových dôvodov k francúzskemu národu, hoci pôsobili v nemeckej ríši. Do talianskeho národa, ktorý ako politický pojem nejestvoval, sa zahŕňali aj účastníci zo Slavónska, Cypru a Grécka, hoci nehovorili po taliansky. V tomto čase ešte neexistovali žiadne jasné kritéria pre definíciu národa a celý koncil bol poznamenaný spormi o počte národov a ich vymedzovaní.

V stredovekej Európe bol pojem *natio* predovšetkým právnym termínom a používal sa na označenie príslušnosti k určitej právnej jednotke podľa miesta narodenia. Napríklad v Transylvánii boli v 15. storočí tri zákonom uznané národnosti, ktoré boli reprezentované v územnom sneme: Maďari, Sasi a Sikulovia. Do maďarského národa sa zahŕňali príslušníci šľachty a nie tí, čo hovorili po maďarsky — maďarčina bola aj jazykom Sikulov. Na rozdiel od Maďarov nemali Sikulovia nevoľníkov, podobne ako Sasi, a preto oba tieto národy zastupovali celé svoje obyvateľstvo.

Keď Nemecká ríša neskôr, v roku 1711, uzavrela mier s uhorským národom, bolo v zmluve jasne povedané, že sa týka *barónov, prelátov a šľachty v Uhorsku*. Poľsko bolo v tom čase tiež jasným šľachtickým národom. Nemecký národ však pozostával z ríšskej šľachty, ríšskej cirkvi a ríšskych miest, ktoré zasadali spolu v ríšskom sneme.

Národ teda predstavovala len jeho vládnuca vrstva. Francúzsky národ až do francúzskej revolúcie 1789 pozostával len z tých jednotlivcov, ktorí patrili do politickej triedy — *status politicus* — a mali osobitný vzťah ku korune.

Uprostred 18. storočia konštatoval Montesquieu: „... *la nation, c'est-à-dire les seigneurs et les évêques*“ — národ, to znamená šľachta a biskupi.

Vznik prvých národných štátov

Bolo by ťažké presne určiť, kedy začal proces vedúci k vytváraniu národných štátov. Je však jasné, že rastúci pocit *my* u *politických národov* bol spojený so stretávaním sa s neznámom v priebehu stredoveku. S narastajúcim počtom obyvateľstva sa zvyšoval aj počet cestovateľov: čoraz viacerí sa zúčastňovali púťí, učni dochádzali za prácou, študenti sa stahovali z univerzity na univerzitu. Kontakty s neznámom vzrastali, čo platilo v nemalej miere o križiackych výpravách, o ktorých je zachovaný dokumentačný materiál, a preto sa tu pohybujeme na pevnejšej pôde.

V diele *Descriptio terrae sanctae*, ktoré slúžilo ako pomôcka pre pútnikov do Svätej zeme a je datované rokom 1165, sú ospevované hrdinské činy nemeckých rytierov počas prvej križiackej výpravy v rokoch 1096-1099. Jeruzalem bol oslobodený spod jarma pohanov nie Francúzmi, *franci*, ale nemeckými Frankami *francones*. Nemeckí rytieri však zatúžili po domove a zakrátko sväté mesto opustili. Potom tam prišli Francúzi, Lotrinci, Normandania, Provensálc, Taliani, Španieli a Burgundania a prevzali úlohu Frankov v Palestíne. Hoci Goldefroi z Bouillonu, dobyvateľ Jeruzalema, ako i jeho brat Balduin, ktorý bol korunovaný za kráľa Jeruzalema, boli z Nemecka (z *našej časti Germánie*), bol Frankom upretý podiel na hrdinských činoch pri oslobodzovaní Jeruzalema, okrem iného aj odstraňovaním náhrobných kameňov s nemeckými menami. Keby tam boli nemeckí rytieri zostali, píše kronikár, zjavne zranený vo svojich nacionalistických citoch, hranice križiackeho štátu by boli viedli až za Níl a za Damask. Potom, keď Nemci opustili túto oblasť, už druhé národy nič pozitívneho nevykonali. Kronikár používa názov *Germáni*, nie *Teutóni*, t. j. obyvatelia Germánie, územia na východ od Rýna, čím oddeľuje francúzsky hovoriace Lotrinsko, hoci tiež patrilo do Nemeckej ríše.

Podobné sťažnosti sa hromadili počas ostatných križiackych výprav a prispievali k vytváraniu národného povedomia. Odo von Deuil, poľný kaplán francúzskeho kráľa Ludovíta VII. počas druhej križiackej výpravy (1147-1149), sa sťažuje na určitú aroganciu u svojich súkmeňovcov, no Nemci (tentokrát *Aleman*) mali byť na nevydržanie. Francúzi a Nemci nemohli mať ani len spoločné tábory, nakoľko Nemci údajne vždy začali hádky, čo predovšetkým bolo spôsobené tým, že ich reč bola taká odlišná a nepochopiteľná, že všade vyvolávali všeobecný zmätok. Preto spoločný útok na Damask, a tým i celá výprava boli od samého začiatku odsúdené na neúspech.

Ako vidieť, jazyk bol už od ranných dôb tvorcom identity a prostriedkom na odlíšenie rôznych skupín. Roku 1295 zvolal napríklad anglický kráľ Eduard I. parlament a informoval ho o tom, že francúzsky kráľ zostavil veľké loďstvo s veľkým počtom bojovníkov, *aby úplne zničili anglický jazyk, čo Boh nesmie pripustiť*.

Spory medzi Nemcami a ich slovanskými susedmi zohrávali pre vznik národných identít azda ešte väčšiu úlohu než nemecko-francúzske a francúzsko-anglické vzťahy. To platilo predovšetkým o Böhmen, ktoré bolo v dôsledku nemeckej kolonizácie v 12. a 13. storočí z jazykového hľadiska rozdelené. Obyvateľstvo miest hovorilo predovšetkým po nemecky, zatiaľ čo vidiecka šľachta a roľníci česky. Pre Slovanov bolo znevažovanie Nemcami rovnako neznesiteľné ako arogancia Francúzov voči Nemcom pre Nemcov. Ako ukážka skorej českej sebadefinície môže poslúžiť veršovaná kronika

zo začiatku 14. storočia. Hovorí sa v nej o vojvodovi Oldřichovi, ktorý počas polo-vačky stretne prekrásne sedliacke dievča Boženu. Tá sa mu tak zapáči, že sa na mieste rozhodne vziať si ju za ženu. Jeho spoločnosť sa mu kvôli tomuto manželstvu posmieva, no on im odpovedá nasledujúcimi slovami: „*Radšej sa budem smiať s českou sedliackou, ako byť ženatý s nemeckou princeznou, veď každé srdce horí za svoj jazyk a nemčina by pre môj ľud bola cudzia. Ona by mala nemecké služobníctvo a učila moje deti hovoriť po nemecky. Toto by spôsobilo jazykovú rozštiepenosť, ktorá by viedla k rozpadu našej zeme. Moji páni, vy neviete, čo je pre vás dobré, ak kritizujete moje manželstvo. A odkiaľ by ste vzali tlmočníkov, keby ste stáli pred nemeckou kňažnou?*“

Vlastnú identitu utvrdzovali tiež očakávané zlé vlastnosti *tých druhých*. Francúzsky diplomat a historik Philippe de Commines popisuje stretnutie medzi vojvodom z Burgundu Karolom Smelým a Friedrichom Víťazným z Falcka v Bruseli roku 1467: „*Vojvodovi muži povedali, že Nemci boli špinaví, že hádzali svoje zablatené čižmy na tie krásne ustlané postele a že vôbec nemali také pekné spôsoby ako my, takže sme si ich po tomto stretnutí vážili menej než predtým. Nemcom sa zase nepáčila akákoľvek okázalosť, čo je bežné u závistlivých ľudí. Po tomto stretnutí sa už nemali radi a ne-preukazovali si vzájomne žiadne služby*“. Skúsený diplomat z toho usúdil, že ak chcú kniežatá z dvoch národov zostať priateľmi, nemali by sa nikdy osobne stretnúť.

Okolo roku 1200 nejestvoval žiadny francúzsky ani anglický národný štát, ale o štyri storočia neskôr už boli oba politickou realitou. V 13. storočí obe krajiny riadili monarchovia a šľachta a všetci hovorili rovnakým jazykom. Niekedy bojovali medzi sebou o územia, ale aj bok po boku v križiackych výpravách. Ich poddaní boli nevoľníkmi bez vlastných práv. Hovorili rôznymi jazykmi, ale boli lojálni voči svojim feudálnym pánom a cirkvi. Postupne sa začali čoraz viac považovať za Angličanov, respektíve Francúzov a prijali povinnosti voči svojmu kráľovi. Rozdiel medzi anglickými a francúzskymi územiami sa čoraz viac zväčšoval a predovšetkým počas storočnej vojny 1337- 1453 začalo klíčiť národné povedomie, i keď veľké časti územia stáli ešte mimo tohto procesu.

Anglická svojráznosť bola ešte viac posilnená, keď sa tudorovský štát v 15. storočí odtrhol od katolíckej Európy. Anglickým identifikačným emblémom sa teda stal protestantizmus a požiadavka parlamentu podieľať sa na vláde, ktorá ešte zosilnela takmer 150 ročným bojom proti Francúzsku. Takto sa vytvorilo národné povedomie, ktoré pri porovnávaní s čímkoľvek cudzím vífazilo.

Predovšetkým prostredníctvom ohraničovania sa a nepriateľstvom voči svojim susedom našli európske národy svoju identitu, ale toto bol proces, ktorý prebiehal po stáročia a týkal sa predovšetkým vládúcich vrstiev. Katalyzátorom tohto národotvorného procesu sa stali vojny.

V pokojných časoch národné povedomie stagnovalo a oživalo len v čase blížiaceho sa nebezpečenstva. Bolo to práve v čase dlhodobých vojen, kedy ranné európske štáty získavali svoje moderné črty. Po zrušení sa feudálneho zriadenia nebolo možné ďalej financovať vojny uplatňovaním privilégii bývalých pánov, ale bolo potrebné nahradiť ich administratívnym systémom založeným na národnej legitimitate. Boli to teda vojny a ich následky, ktoré viedli k trvalému vývinu národov, a nie filozofické úvahy alebo nacionalistické snahy širokých vrstiev obyvateľstva. Vojny vytvorili štáty a štáty viedli vojny, potom to bol štát, ktorý vytvoril národ, a nie národ, ktorý vytvoril štát.

Štátne štruktúry teda existovali skôr než národné povedomie, ktoré potom nasledovalo. Národy, ktoré sa vytvorili v rannej histórii, nevyžadovali a priori ľud so spoločnou kultúrou a etnicitou. Ako kultúrne, tak aj etnické zmiešanie v Európe bolo také veľké, že žiadny národný štát by nebol mohol prehlasovať, že pozostáva z ľudí rovnakej pôvodnej rasy.

Staršie európske národy, ako anglický, francúzsky, švédsky, dánsky, španielsky a portugalský, boli formované svojimi kráľovskými dynastiami. Každá dynastia viedla často politiku, ktorá sa priečila záujmom vlastného štátu, armády a administratívy, no v priebehu času získal štát prevahu nad dynastiou, ktorú potom urobil svojim vlastným symbolom. Kniežatá sa tak stávali hlavami štátu a zároveň jeho prvými podriadenými. V každej krajine prebiehal tento proces vlastným tempom.

Poľsko-francúzsky historik Krzysztof Pomian vidí vo vývine národného štátu pôsobenie šestoro síl, ktoré niekedy spolupôsobia a niekedy pracujú vzájomne proti sebe. Sú to:

— *vládnúce dynastie*, ktoré stelesňovali určitú krajinu tak v očiach vlastného obyvateľstva, ako aj v očiach cudziny; často považované za sväté, a tým tiež predmetom vernosti a oddanosti, z ktorej sa neskôr vykryštalizoval pocit kolektívnej identity

— *štáty*, t. j. byrokraticko-vojenské aparáty s vlastnými hierarchiami, tradíciami a symbolmi, ktoré používali organizované násilie a donucovanie na kontrolu svojich poddaných

— *územné zoskupenia* — *mestá, provincie a kantóny*, kde určité funkcie štátu prebrali spoločne miestni obyvatelia a zvolené inštanície, a kde nebol pocit kolektívnej identity viazaný na určitú osobu, ale na zvyky a obyčaje života spoločnosti

— *kultúrne elity a inštitúcie*, kde duchovné vedy, vzdelanie a umenie pôsobili ako objektívna a trvalá opora kolektívnej historickej pamäti a jazykového spoločenstva

— *náboženské inštitúcie a ich autority*, t. j. katolícka cirkev so svojimi regionálnymi pobočkami, pravoslávne a protestantské cirkvi so svojimi národnými osobitosťami

— *samotné rastúce národy*, ktoré sa pod vzrastajúcim tlakom zvonka ujali iniciatívy a nezostali len pasívnymi objektami histórie, ale stali sa jej aktívnymi spolutvorcami.

Týchto šesť síl určovalo, podľa Pomiana, rast ranných európskych národov, ako aj ich osud, hoci jednotlivé úlohy a relatívna váha týchto síl sa menila od prípadu k prípadu.

Zrod moderného nacionalizmu

Národy dnešnej Európy možno rozdeliť na *staré* a *mladé*, respektíve *nové*. Nové sa formovali v 19. storočí a mnohé z nich mali za sebou už dlhú a často slávnu históriu. Ich národné povedomie bolo buď len slabé, alebo vôbec neexistovalo. Toto platilo napríklad o Nemcoch a Talianoch, ako i o Grékoch a Srboch.

Pod starými národmi sa rozumejú tie, ktoré rástli pod vplyvom vyššie uvedených šiestich síl, a u ktorých sa stihol vyvinúť aspoň zárodok národného povedomia a národnej identity skôr, než bola formulovaná vlastná doktrína o národnom štáte. Sem patria Angličania, Škóti, Francúzi, Holanďania, Španieli (Kastíľčania), Portugalci, Švédi, Dáni a do určitej miery tiež Nóri, Maďari, Poliaci a Rusi.

Škóti sú síce od roku 1707 ovládaní z Londýna, ale uchovali si vlastné politické inštitúcie. V čase formovania národných štátov boli Maďari a Poliaci pod cudzou nadvládou. Maďari boli v istom období rozdelení do troch ríš: Habsburskej monarchie, Osmanskej ríše a Transylvánskeho kniežatstva, ale neskôr sa všetci stali poddanými Habsburskej ríše. Poľsko sa zároveň v roku 1795 rozdelilo medzi Prusko, Rusko a Habsburskú ríšu. Kontinuita poľskej a maďarskej slobodnej národnej šľachty bola prerušená, no obe mali už po stáročia vyvinuté národné povedomie aké, až na spomenuté výnimky, v Európe v tom čase neexistovalo.

Za historické udalosti často uvádzané pri datovaní zrodu moderného nacionalizmu sa považujú: prvé rozdelenie Poľska roku 1775, americké vyhlásenie nezávislosti v roku 1776, začiatok Francúzskej revolúcie a jej druhá fáza (1789 a 1792), ako aj prejav filozofa Johanna Gottlieba Fichteho k nemeckému národu v zime 1807-1808 prednesený v Berlíne okupovanom Francúzmi, v ktorom vykreslil nemecký národ ako pôvodný a nesfalšovaný vo svojom boji za slobodu a vlastnú identitu, proti vojenskému a kultúrnemu útlaku podradných Francúzov.

Vznik moderného politického francúzskeho národa priamo súvisí s Francúzskou revolúciou. Vo Francúzsku našiel tretí stav svoju spoločnú identitu v tom, že bol *citoyen francais*. Tento proces bol pripravený centralistickou politikou francúzskych kráľov, ktorej cieľom bolo vytvorenie spoločnosti pozostávajúcej z poddaných — *sujets*. Tí sa však vzbúрили proti moci, ktorá ich vytvorila, a vzali ju do vlastných rúk. Abbé Sieyès definoval národ v roku 1789 ako *spoločenstvo, ktoré spájalo jednotlivcov stojacich pod rovnakými zákonmi a reprezentovaných rovnakým zákonodarným zborom*.

Neboli to teda etnické, ale politické kritériá, ktoré zohrali rozhodujúcu úlohu. Jazyk sa stal dôležitým faktorom pri tvorení identity, hoci bol len dôsledkom, a nie dôvodom národnej príslušnosti. Ten, kto sa hlásil k francúzskemu národu, tiež hovoril francúzsky. No nie každý, kto hovoril po francúzsky, bol francúzskym občanom.

Počas revolúcie nebol základným pojmom *Francúz*, v nejakom etnologicko-kultúrnom poňatí, ale *citoyen* — občan. Keď vodcovia revolúcie diskutovali o tom, či aj Židia môžu dostať francúzske občianstvo — ktoré im po určitom váhaní bolo ponúknuté — nešlo o to, či tvorili súčasť francúzskeho kultúrneho spoločenstva, ale o to, či sa mohli stať súčasťou politickej spoločnosti pozostávajúcej z *Francúzov*.

Národ sa stal revolučným pojmom smerujúcim proti privilégiám aristokracie a proti starému režimu. Tým, že sa masy hlásili do vojenskej služby (*levée en masse*), odstraňovaním negramotnosti, vznikom centrálnych noriem pre jazyk a vzdelanie, ako aj zefektívnením štátnej správy, sa masy integrovali do francúzskeho národa. Toto všetko si však vyžiadalo dosť času. Počas Francúzskej revolúcie nerozumel ľud v Marseille jazyku, v ktorom sa spievala Marseillaise. Francúzština bola rečou vysokých cirkevných a svetských pánov. Najskôr jestvoval štát, a potom sa postupnou integráciou a štandardizáciou kultúry v jeho územnom rámci vytváralo národné spoločenstvo.

Ešte v polovici 19. storočia hovorila značná časť Francúzov inými jazykovými variantami než francúzštinou. Nemecký básnik Heinrich Heine napísal po návrate z jednej zo svojich ciest: „*Ludia, ktorých som videl na francúzskom vidieku, vyzerali ako mláňiky, ktoré mali jasne na čele napísanú svoju vzdialenosť od Paríža*“. Až za tretej republiky na konci minulého storočia bolo možné považovať sedliakov vo Francúzsku

za Francúzov, ale baskické, bretónske, korzické a katalánske časti Francúzska sa do dnes nepovažujú za plne integrované do francúzskeho štátu a národa.

Formovanie amerického národa bolo podobné, no nie rovnaké. Pre občanov nových anglických štátov to bola vôľa k obrane svojich slobôd a práv, ktorá ich primäla k vyhláseniu nezávislosti. Týmto sa vzdali svojho pôvodu britských kolonizátorov a definovali sa ako Američania tým, že sa hlásili ku všeobecným princípom osobnej slobody a rovnosti pred zákonom. Byť *občanom Spojených štátov* znamenalo žiť a pôsobiť v rámci demokratických inštitúcií, ktoré neboli založené na etnickom základe, ale boli otvorené pre milióny prisťahovalcov z celého sveta. *Zástava* (the flag) sa stala symbolom zriadenia a americkej identity.

Národný ideál v období romantizmu

V Nemecku bol vznik národa založený na úplne iných princípoch.

Až do začiatku 19. storočia nemali Nemci ako národ svoju štátnosť. V 18. storočí sa začala formovať meštianska spoločnosť presahujúca hranice malých štátov, ktorá stavala vlastnú nemeckú kultúru do protikladu predovšetkým k francúzskemu jazyku a literatúre, ktoré ovládali panovnícky dvor a šľachtu. Pruský kráľ Friedrich Veľký hovoril plynule francúzsky, ale slabo nemecky.

Vzdelanejšie vrstvy nemeckej spoločnosti sa čoraz viac vzpierali vplyvom francúzskej kultúry. *Národný duch*, *národná hrdosť*, *národný charakter* a *národné povedomie* sa stali kľúčovými pojmami.

Bol to predovšetkým Johann Gottfried von Herder (1744-1803), ktorý formoval tento národný a kultúrny patriotizmus. On považoval každý národ za *živý organizmus* s osobitým charakterom.

Všetci ľudia boli súčasťou spoločnej *Humanität*, iba dejiny ich urobili odlišnými. Každý národ vyvinul v priebehu storočí v dôsledku spoločných skúseností vlastnú kultúru ako zväzok spoločných myšlienok, spomienok a pocitov. Výsledkom sú svojrázne národy, každý je produktom istých špecifických okolností.

Jednotlivé národy sú si rovné. Duch každého národa — *Volksgeist* — nachádza svoje vyjadrenie v kultúrnych prejavoch. Najdôležitejším faktorom je reč národa. Pre Herdera boli národné kultúry kapitolami v histórii ľudstva a každú z nich bolo potrebné chápať a oceniť podľa jej vlastných predpokladov. Rozmanitosť týchto kultúr je kľúčom k ľudskému pokroku. Herder prirovnáva dejiny k záhrade, v ktorej je každý národ kvetom so svojou špecifickou krásou, ktorý nesmie byť vytlačený alebo vädnúť v tieni svojho suseda, ale treba, aby každý jeden pestoval nejaký cisársky záhradník.

Štáty by preto mali byť identické s národmi a spolupráca medzi nimi by nemala byť narušovaná aroganciou imperialistických režimov a snahou o hegemoniu. Herder bol nielen nacionalistom, ale aj internacionalistom a presvedčeným kozmopolitom. Pre jednotlivé národy bolo dôležité, aby mali solídny kultúrny základ, pretože len tak mohli prispieť k vývoju ľudskej civilizácie. *Žiaden národ nie je Bohom považovaný za vyvolený. Musíme sa predovšetkým usilovať o pravdu a pestovať spoločné blaho. Pre-*

to sa nesmie žiaden národ v Európe ohraničovať a hlúpo tvrdiť 'Len my máme pravdu'.

Herder však nevytvoril túto nemeckú nacionalistickú doktrínu sám. Postupne prebrali jeho rovnostárske internationalistické a nacionalistické učenie nemeckí romantici — už spomínaný Johann Gottlieb Fichte, Friedrich Schlegel, Friedrich Schleiermacher, Ernst Moritz Arndt a Friedrich Ludwig Jahn — a premenili ho na myšlienku o organickej podstate národa. Podľa nich nebol subjektom dejín jednotlivec, ale národ, ktorý považovali za *objektívny a prirodzený*. Mimo národného spoločenstva nemal jednotlivec nezávislú existenciu. Národy mali vlastný život a členovia určitého národa mali objektívne dokázateľné mentálne črty, ktorými sa odlišovali od iných národov. Boli dôsledkom odlišného jazyka, obyčajov, tradícií a naboženstiev existujúcich v Európe. Tak ako Herder, aj oni považovali jazyk za dôležitý stmelovací prvok. Podľa Schleiermачera *každý jazyk predstavuje osobitný spôsob myslenia, a to, čo sa vytvorí v jednom jazyku, sa neopakuje v inom*. Preto hlavnou úlohou v rozštiepenom Nemecku bolo zjednotenie, a nie demokratizácia, alebo pod vplyvom Francúzskej revolúcie zmenený pohľad na suverenitu ľudu.

Nemecký romantizmus požadoval obrodenie *nemeckého ducha*. Hlboké zmeny a prevraty za Francúzskej revolúcie, vojny, zrušenie Svätej rímskej ríše nemeckého národa v roku 1806, veľké straty Pruska na bojiskách pri Jene a Auerstedte, ako i napoleonská okupácia posilnili pocit súdržnosti medzi obyvateľmi nemeckých štátov. V dôsledku konfrontácie s úhlavným nepriateľom — Francúzskom — a *korzickým monštrum*, ako nazývali Napoleona, narastala nová identita. Na rozdiel od Francúzska sa však rastúci nový kultúrny národ nepovažoval za identický s národom politickým. Tí, čo chceli prebudiť nemecký národ, používali k tomu národno kultúrne kritériá: jazyk, dejiny, ľudové povesti, obyčaje. Tieto faktory sa čoraz viac politizovali. Nemecký národ sa začal definovať podľa etnicko-kultúrnych znakov. V Brockhausovom konverzačnom slovníku z roku 1815 je pojem *národ* definovaný ako *časť ľudstva vyznačujúca sa rovnakým pôvodom a jazykom*.

Herderov otvorený nacionalizmus bol nútený ustúpiť uzavretému uctievanu národa založeného na etnologických znakoch ako rasa, jazyk, krv, dejiny a národné ašpirácie. Národ založený na spoločnom jazyku a kultúre bol teda identický s národom politickým a mal v prípade Nemecka zahŕňať tie oblasti, kde žili ľudia hovoriaci nemecky. „*Was ist des Deutschen Vaterland?*“, pýtal sa v roku 1813 Ernst Moritz Arndt vo svojom *Deutschlandslied*. Odpoveďou bolo, že vlasť je všade tam, kde sa hovorí nemecky. Arndt sa mimochodom narodil na ostrove Rügen, bol profesorom na univerzite v Greifswalde a v čase komponovania *Deutschlandslied* poddaný švédskej koruny. Navyše bol vo svojej mladosti švédskym patriotom a zasadzoval sa za zrušenie nevoľníctva vo švédskej provincii Pommern.

Že takáto definícia národa mala v sebe výbušnú silu a bola príčinou mnohých tragédií, možno vidieť už v definícii Nemecka podľa *Das Lied der Deutschen*, ktorú napísal Hoffmann von Fallersleben približne v roku 1840 a ktorá je dodnes nemeckou hymnou. Jej prvá strofa, *Von der Maas bis an die Memel, von der Etsch bis an den Belt*, sa už dlho nesmie spievať, pretože vyjadruje územné nároky nielen voči všetkým štátom susediacim s Nemeckom, ale aj voči Litve a Taliansku.

Národotvorný proces v Poľsku prebiehal v priamej súvislosti s dlhým bojom za znovuzískanie slobody stratenej tromi deľbami Poľska. Poľský národ, ten takzvaný šľachtický národ, existoval samozrejme už dávnejšie. K tomuto národu patrili všetci tí, ktorí mali politické práva, teda predovšetkým šľachta. Príslušnosť k národu nebola založená na etnickom pôvode alebo spoločnom jazyku. Všetci slobodní občania, ktorí sa podieľali na osude Poľska, patrili k poľskému národu. Na otázku o niečej identite bolo možné dostať nasledovnú odpoveď: *Canonicus cracoviensis, natione Polonus, gente Ruthenus, origine Judaeus* (kňaz z Krakova, poľského národa, Rusín, židovského pôvodu).

Boj za slobodu sa po roku 1815 viedol najskôr z tejto perspektívy. Išlo predovšetkým o navrátenie slobody poľskej šľachte, hoci na zmenšenom území. Toto si vyžadovalo spoluprácu medzi nacionalistami na všetkých troch územiach. Tento boj predpokladal a zároveň dotváral poľské národné povedomie. Keď sa ozbrojená vzbura nevydarila, nedalo sa pokračovať v boji bez účasti širokých vrstiev obyvateľstva, ktoré bolo nutné priviesť k poznatku, že aj ich lepšia budúcnosť si vyžaduje poľský národný štát.

Možno povedať, že poľský národ sa do jazykového spoločenstva vyvinul. Boj za používanie poľského jazyka v školách a administratíve a proti kultúrnej asimilácii v rozdelených oblastiach bol hlavným politickým cieľom. Ešte aj v 19. storočí hovorili sedliaci na severovýchod od Varšavy *mazovickým jazykom* a sami seba nazývali Mazovcami. Viedlo to tiež k tomu, že príslušníci ukrajinskej, rusínskej, bieloruskej a litovskej šľachty, ktorí predtým patrili do poľského šľachtického národa, prestali byť považovaní za občanov poľského národa.

Významnú úlohu zohrala cirkev, ktorá si zachovala a obhájila svoju jazykovú a kultúrnu osobitosť. Katolicizmus bol v menšine vo dvoch z troch rozdelených oblastí. Prusko bolo protestantské a Rusko pravoslávne. Len v habsburskej časti sa zhodovalo náboženstvo s politickou mocou. Takto získal poľský národ svoju identitu i tým, že bol katolícky a používal poľský jazyk, na rozdiel od pravoslávia na východe, gréckych katolíkov unifikovaných s Rómom na juhu a židov roztrúsených medzi nimi. V medzivojnovom období, keď poľsky hovorilo len 70% obyvateľstva Poľska a 35% sa hlásilo k inému náboženstvu než katolicizmu, to viedlo k silným napätiam medzi obyvateľstvom.

Tieto príklady dokazujú, že komponenty, ktoré vytvárajú vlastný obraz národa a ktoré sú základom pocitu spolupatričnosti, bývajú rozličné a závisia od politických a historických okolností a súvislostí. Nesledujú žiaden vopred určený postup alebo jeden pevne stanovený pojem národa. Z vyššie uvedených príkladov vyplýva, že napríklad Francúzi vidia svoj národ ako produkt vytvorený štátom, zatiaľ čo Nemci vidia vlastný národ ako základ svojho štátu.

Stavebné kamene národných štátov

Kedy sa začal poddaný Habsburskej monarchie alebo Osmanskej ríše považovať za Čecha, Maďara, Taliana alebo Srba, Gréka či Bulhara? Dôvody pre to boli rozličné. Herderove myšlienky o podstate národov boli impulzom k pozoruhodnej kultúrnej

renesancii intelektuálnej a umeleckej kreativity a sebazpoznávania. Celé pásmo štátov, od Fínska cez Pobaltie, Poľsko, Čechy, Slovensko, Rumunsko, Bulharsko a Albánsko po Grécko, vzniklo osamostatňovaním sa z mnohonárodných impérií v priebehu sto rokov, do konca prvej svetovej vojny, kedy vznikla i dnes znovu rozštiepená Juhoslávia. Tento fenomén však nebol ohraničený na mnohonárodné impériá. Belgicko opustilo Zjednotené nizozemské kráľovstvo v roku 1831, Nórsko sa oddelilo od Švédska v roku 1905, Írsko od Veľkej Británie v roku 1922 a Island opustil úniu s Dánskom v roku 1944.

Chosen traumas a *chosen glories* tu zohrali veľkú úlohu. Existovalo dostatok bojov — víťazných i prehratých — a historických udalostí, ktoré bolo možné využiť na národnú propagandu: bitka pri Marchfelde v roku 1278, v ktorej bol kráľ Otakar porazený Rudolfom Habsburským, bitka pri Kosovom poli 1389, v ktorej bola srbská armáda porazená Turkami, poľsko-litovské víťazstvo nad Nemeckým rádom r. 1410 atď.

Kolíška národov teda neleží v tajomnom šere mýtov, na historických bojiskách v Tróji alebo na Kosovom poli, ale medzi stránkami učebníc dejepisu. V mnohých prípadoch to boli národno-romantickí historici, ktorí vytvorili určitý národ. Začali hľadať, čo by ten budúci národ mohol mať spoločného. Tak sa do hry pridružili dejiny, jazyk, duch národa, kultúra, rasa. Pri tomto budovaní národa zohral dôležitú úlohu spisovný jazyk, i keď bol tiež iba konštrukciou zloženou z dialektov prevládajúcich v určitom období. Väčšina európskych národných jazykov vznikla v 19. storočí sformovaním dialektov na štandardizované spisovné jazyky s prísnu gramatickou štruktúrou. Admantios Korais, grécky lekár žijúci v Paríži, vytvoril modernú gréčtinu skombinovaním hovorovej reči s prvkami klasickej starogréčtiny. Srbský básnik Vuk Stefanovič Karadžič nielenže zozbieral a uverejnil zbierku ľudových piesní, ale napísal aj srbský slovník a gramatiku. Bez snáh kňaza Antona Bernoláka a Ludovíta Štúra o vytvorenie slovenského spisovného jazyka by dnes pravdepodobne nejestvoval slovenský národ. V Nórsku vytvoril Ivar Aasen *nynorska* (*novú nórstinu*, jeden z dvoch existujúcich spisovných jazykov v Nórsku) ako protíváhu k prevládajúcej dánštine.

Národné uvedomenie a pocit vlastnej hodnoty u malých národov bez vlastného štátu vzrastal tiež v dôsledku etnografických a historických výskumov. Ich hudba sa tešila rastúcej popularite (Grieg, Smetana, Sibelius), vznikala národná literatúra (Bjornson, Ibsen, Lönnrot) a znovu ožival záujem o ľudové tance, umenie, architektúru a tradície.

Národný jazyk teda nejestvoval pred národom, skôr to bolo naopak. Vytvárajúci sa národný štát si vytvoril národný jazyk ako jeden z prvkov svojej legitimacy. Podľa jednej z klasických definícií spočíva rozdiel medzi jazykom a dialektom v tom, že jazyk má vládu a armádu.

Všeobecná vojenská služba, povinná školská dochádzka a vývin masových komunikačných postriedkov s nadregionálnym rozsahom boli kanálmi, ktoré architekti stojaci za rastúcimi národnými štátmi v 19. storočí využívali na vytváranie kontaktov medzi centrom a perifériou, ako i hraníc, ktoré by vyzerali prirodzene, vychádzajúc pri tom z geografie, jazyka, etnika alebo náboženstva. Vytvorenie národných školských systémov tiež v nemalej miere prispelo k sprostredkovaniu pocitu spolupatrič-

nosti k určitému národnému spoločenstvu, ako aj k rozšíreniu kultúrneho horizontu a odbúravaníu provinčnej obmedzenosti. K procesu budovania národa patrilo aj vytváranie národných symbolov a mýtov, nové písanie histórie.

Možno teda povedať, že národ bol pôvodne myšlienkou hľadajúcou skutočnosť, ktorú často menšina vnucovala väčšine a potom bola udržiavaná pri moci tvrdou rukou s cieľom odstránenia dovtedy prevládajúcej rôznorodosti. Národy boli teda konštrukciami a vynálezmi. Ľud sa skôr považoval za príslušníka určitej provincie, mesta alebo impéria ako národného štátu a nezvykol protestovať, keď bol prevedený z jednej ríše do inej.

Keď raz národné povedomie zapustilo korene, bolo posilňované a šírené v širokých ľudových masách vedúcimi politickými vrstvami a inteligenciou, ktorá sa zároveň snažila znižovať negramotnosť. Škola sa stala národnou školou. V nej sa vytváralo a upevňovalo kolektívne povedomie a kolektívna pamäť, ktoré sa stali samostatnou silou. To *pravé* si pre vlastné sebadefinovanie vyžadovalo to *falošné* a *cudzie*. Práve preto, že proklamované národné identity boli také slabé a neveľmi spoľahlivé, bola potrebná určitá polarizácia na to, aby sa dostatočne zakorenili.

Britský filozof John Stuart Mill napísal v roku 1861, že predpokladom pre fungovanie slobodných inštitúcií je, aby sa vládne hranice zhodovali s národnými. Podľa neho nemohla verejná mienka, ktorá je predpokladom pre reprezentatívne vládnutie, existovať u národa, ktorý by nezdieľal pocit spoločenstva a spoločný jazyk. Jeho hlavným argumentom však bolo, že viacnárodný štát nemohol poskytovať garanciu a prirodzené zábrany proti vzniku diktatúry, o ktorých veril, že existovali v národných štátoch. Národné spoločenstvo síce samo nebolo garanciou proti diktatúre, ale v národnom štáte by nebolo možné použiť napríklad armádu ako nástroj represie, nakoľko sa regrutovala z členov vlastného národa.

O rok neskôr mu oponoval konzervatívno-liberálny historik lord Acton, podľa ktorého bola kombinácia rôznych národov v jednom štáte predpokladom pre civilizovaný život. Mnohonárodnosť bola zárukou vitality a napätia, ktoré spoločnosť pre svoj vývin potrebuje. Princíp jedného národa naopak znamená izoláciu, stagnáciu a spustnutie. Ak štát a národ tvoria celok, stanú sa všetky ostatné národy podradnými. Nikdy sa im nepodarí získať rovnaké práva ako vládnući národ, nakoľko by potom štát už nebol národným a jeho samotný základ by bol podkopaný. Preto impéria ako britské a rakúsko-uhorské boli podľa lorda Actona ideálnou formou riadenia, pretože obsahovali viacero národov bez toho, že by ich utláčali.

V súčasnosti sa vývin národných štátov vysvetľuje aj čisto ekonomicky. Nedávno zosnulý česko-britský historik Ernest Gellner vysvetľoval vývin národných štátov v 19. storočí tým, že priemyselná spoločnosť potrebovala homogénnu kultúru, schopnosť čítania a vyučovací systém kontrolovaný štátom:

„Človeka priemyselnej doby možno prirovnať k druhu umelo vytvorenému alebo vychovanému, ktorý už nevie prirodzene dýchať v atmosfére danej prírodou, ale dokáže efektívne fungovať a vôbec prežiť len v ovzduší umelo vytvorenom a zmiešanom... Potrebuje tiež špeciálne zariadenie. Toto zariadenie sa nazýva národný systém výučby a komunikácie. Jediný, kto dokáže toto zariadenie efektívne udržiavať a chrániť, je štát.“

Britský marxista Tom Nairn považuje nacionalizmus za dôsledok vývinu kapitalizmu: „Paradoxným následkom nacionalizmu bolo, že sformovaním vlastného národa sa automaticky sformoval antinacionalizmus u tých, ktorí boli nútení zvoliť si buď asimiláciu alebo podriadenie.“ Podľa Hobsbawma je nacionalizmus vynálezom politickej elity na legitimovanie jej moci v storočí vyznačujúcim sa demokratizáciou a revolúciami.

Profesor Elie Kedourie, ktorý je autorom viacerých klasických diel na túto tému, pristupoval k pojmu *národ* z ideovo-historického hľadiska. Preňho bol nacionalizmus silnou deštruktívnou silou. Mala svoj základ v sociálnych prevratoch, ktoré nasledovali po zrútení tradičných hodnôt a vznikom sekularizovanej, vzdelanej a mocichtivej generácie.

Tí, ktorí sú tvorcami doktríny, sa pokúšali dokázať, že národy sú samozrejým a prirodzeným rozdelením ľudského rodu. Odvolávajú sa pritom na dejiny, antropológiu a lingvistiku. No ich pokusy sú neúspešné — bez ohľadu na to, aká etnologická alebo filologická doktrína je práve moderná — lebo nejestvuje žiadny presvedčivý dôvod pre to, aby ľud, ktorý hovorí rovnakým jazykom alebo patrí k rovnakej rase, mal vlastnú výlučnú vládu.

Tieto teórie spoločne konštatujú, že národy a národné štáty nie sú raz a navždy dané celky, ale vytvárajú sa. Sú to, použijúc termín írskeho antropológa Benedicta Andersona, *imagined communities*, imaginárne spoločenstvá.

„Otvorený“ alebo „uzavretý“ národ?

Dva protichodné národné pojmy stáli a dodnes stoja proti sebe. Na jednej strane je to predstava otvoreného a demokratického národa, na druhej ideál národa etnicky uzavretého. Hoci tieto pojmy neboli vždy jednoznačné a význam ich hlavných faktorov sa tiež menil, sú dôležité ako východiskový bod pre pochopenie povahy, výrazov a následkov moderného nacionalizmu.

Otvorený a demokratický národ, alebo použijúc definíciu tohto pojmu podľa amerického profesora Hansa Kohna *samozvolený a subjektívny národ*, je založený na myšlienke občianskeho právneho spoločenstva s demokratickým riadením. Takýto otvorený a demokratický národ zahŕňa vo všetkých historických obdobiach tých jednotlivcov, ktorí žijú pod spoločným právnym poriadkom a ktorí mali v dôsledku revolúcií alebo politických reforiem možnosť využiť svoje demokratické právo na sebaurčenie. Je to teda pamäť života národa v rámci spoločných zákonov, s demokratickou ústavou a využitím práva na sebaurčenie, čo dalo rôznym jednotlivcom spoločnú národnú identitu. Takýto národ nie je len demokratický, ale aj otvorený. Jeho príslušníci sa nedefinujú na základe biologických zväzkov, ale tým, že všetci tí, ktorí rešpektujú jeho demokratické princípy, sa môžu stať jeho príslušníkmi.

Legitimita otvoreného národa je založená na súhlase podriadených s tým, že ich politické slobody a práva sú rešpektované. Podľa francúzskeho historika a nábožen-

ského filozofa Ernesta Renana (1823-1892) tu ide vlastne o *každodenné ľudové hlasovanie*.

Pre tých, ktorí akceptujú otvorený demokratický národ, nie je história vopred určená, ale je to dobrodružstvo, ktorého sa zúčastňujú slobodní jedinci. Podľa Renana je vytváraná skupinou ľudí, ktorí sú spojení tým, čo spoločne prežili, ako aj tým, čo spoločne zabudli.

Protikladom takéhoto národa je *uzavretý, etnický národ*, podľa Hansa Kohna, *deterministický a objektívny*. Ten pri sebadefinovaní nevychádza z politických a právnych vzťahov jednotlivých občanov, ale z biologických, pokrvných zväzkov založených na spoločnom pôvode, náboženstve, kultúre, jazyku a dejinách. Tí, ktorí takéto zväzky nemajú, sú buď navždy z takéhoto spoločenstva vylúčení, alebo sa musia nechať úplne asimilovať. Len takýmto spôsobom môžu získať tie výlučné vlastnosti, ktoré vraj charakterizujú určitý etnický národ. Ten má nielen morálnu povinnosť, ale aj prirodzené právo brániť svoje záujmy a rozvíjať svoju osobitosť. Podľa etnických nacionalistov má každý národ nielen nárok na svoj vlastný suverénny štát, ale vlastní tiež históriu vopred určené územie, ktoré je navždy jeho a nikoho iného. Preto oblasti, ktoré boli kedysi v dejinách obývané určitým národom, by sa mu mali prinavrátiť aj za cenu použitia násilia pri vyhnaní súčasných obyvateľov z danej oblasti.

Jednotlivci, ktorí toto mýtické spoločenstvo opustia, nosia navždy Kainovo znamenie. Pre nacionalistov tohto typu je myšlienka o spolunažívaní rozličných národov v jednom štáte nemysliteľná. V najlepšom prípade sú pripravení tolerovať menšiny, príslušníkov ktorých však považujú za druhoradých občanov. Nadnárodné spoločenstvo považujú za ohrozenie právneho poriadku národného štátu. V takomto poňatí je národ spoločenstvo založené na spoločnom pôvode a národnosť je materským znamením. Človek prichádza na svet ako Nemec, Švéd alebo Francúz. Ľudia cudzieho pôvodu sú považovaní za hrozbu voči národnej jednote, čistote a národnej kultúre, ktorá je definovaná svojou odlišnosťou od iných. Spoločný pôvod je konečným výkonom dejín a treba ho chrániť pred všetkým cudzím.

V otvorenom národe sa na kultúru pozerá ako na výraz individuálnych schopností, ako výsledok nepredurčiteľného kreatívneho procesu jednotlivcov, pri ktorom sa neustále obnovujú prostriedky i ciele ich použitia.

V otvorenom národe je jazyk prostriedkom otvorenej komunikácie a diskusie, nie demarkačnou líniou a obranným valom etnickej osobitosti. V otvorenom národe sa zdôrazňuje význam jazyka pre jeho sociálnu a politickú funkciu, zatiaľ čo v uzavretom národe je jazyk prostriedkom zachovania jedinečnej kultúrnej podstaty. V otvorenom národe je literatúra jedným z prvkov kultúry, v uzavretom je jedinečným a prirodzeným výrazom špecifického jazyka a národného ducha.

Školský systém je v otvorenom národe sprostredkovateľom dostatočných poznatkov dejín, politickej a občianskej kompetencie, ako aj jazykových schopností vyrastajúcej generácie, aby sa mohla aktívne podieľať na živote spoločnosti. Zatiaľ čo tento druh otvoreného nacionalizmu buduje mosty cez bývalé konflikty, uzavretý nacionalizmus prejavuje tendenciu k biologickému alebo historickému determinizmu, podľa ktorého je história riadená zákonmi a osud národov je riadený hybnými silami rasovo-biologickej povahy. V takto uzavretom národe je úlohou výuky dať všetkým jednotliv-

com predovšetkým rovnakú formu podľa vopred stanovených predstáv o unikátnej histórii, kultúre a tradíciách určitého národa.

Uzavretý, etnický nacionalizmus je dnes zvlášť zakorenený vo východnej a juho-východnej Európe. Dennodenne máme možnosť sledovať jeho výčiny v bývalej Juhoslávii. Práve v oblastiach, kde je zmiešanie národov väčšie než inde, hlásajú národní ideológovia rasovú čistotu a dôležitosť spoločného pôvodu. Historici, filológovia a spisovatelia naďalej konštruujú národné kultúry bez akéhokoľvek ohľadu na slová Esaia Tegnéra, že *to, čo všetci mali kedysi spoločné, bolo len barbarstvo*.

Nacionalizmus a národy nie sú teda žiadne pôvodné javy, ktoré driemali v ľudstve od čias babylonského zmätenia jazykov a nakoniec sa vynorili v 18. a 19. storočí v Európe, odkiaľ sa potom rozšírili po celom svete.

Národovtvorňový proces môže byť nielen progresívnym, ale aj regresívnym procesom. Môže skončiť, no môže sa tiež zastaviť na určité obdobie a potom sa vrátiť s novou intenzitou, ako to vidíme napríklad v rozpadnutom sovietskom impériu. Dante Alighieri sa na začiatku 14. storočia zmieňoval o *Slovanoch, Maďaroch, Nemcoch, Sasoch, Angličanoch a iných národoch*, a ako svoju vlastnú národnosť uviedol — *Florentán*. Z jeho národov existujú v súčasnosti len Maďari, Nemci a Angličania. V dôsledku historického vývoja sa Sasi včlenili do oboch posledných. Nemecký národ však nezahŕňa frízsky, holandský, flámsky a luxemburský národ, zatiaľ čo Danteho *Slovania* sa rozštiepili na desiatku národností, z ktorých každá sa považuje za osobitný národ. Pokiaľ ide o posledný príklad, možno tiež uviesť, že ešte v 60-tych rokoch 19. storočia nazval Friedrich Engels Walesanov, Gálov žijúcich na Škótskej vysočine, Srbov, Chorvátov, Slovákov, Čechov a Rusínov *reliktami národov, národmi bez budúcnosti, absurditami*.

Národný štát — stabilizačný faktor alebo neustály zdroj konfliktov?

V dôsledku vývoja udalostí v bývalej Juhoslávii je nacionalizmus považovaný za faktor spôsobujúci len destabilizáciu, ale nacionalizmus tiež bol a v dohľadnej budúcnosti naďalej bude kľúčom k medzinárodnej spolupráci a dôležitým prvkom politickej stability a poriadku. Pre štátny správny aparát je zdrojom jeho legitímnosti. Stabilné štátne štruktúry i prevod politických lojalít z úrovne lokálnej na štátnu je predpokladom demokracie a podieľania sa ľudu na moci a jeho účasti v politickom procese. Je to práve nedostatočne stabilná národná identita, ktorá predstavuje najväčšie nebezpečenstvo pre štáty ako Moldavsko alebo Macedónsko a najväčšia prekážka na ceste premeny Ukrajiny a novovytvorených štátov Strednej Ázie na demokracie s trhovým hospodárstvom.

Národný štát zostane centrálnou súčasťou medzinárodnej politickej scény — nie preto, že je časťou ľudskej povahy, ale preto, že sa stal účinným prostriedkom na ochranu záujmov občanov a zdrojom pocitu identity a príslušnosti.

Politika, ktorá je založená na nacionalistickej ideológii, sa môže stať, ako v prípade Juhoslávie, zdrojom medzinárodných konfliktov, ale zdravý nacionalizmus môže

byť dobrým základom spolupráce medzi štátmi. Štát, ktorý sa cíti suverénny a bezpečný vo svojej národnej identite, dokáže ľahšie odovzdať časť svojej suverenity nad štátnemu orgánu. Excesy v Juhoslávii nesmú viesť k uzáveru, že všetky prejavy nacionalizmu treba potláčať za každú cenu. Naopak, je potrebné podnecovať vnútornú silu pochádzajúcu zo zdravého nacionalizmu tak, aby prispela k budovaniu nadštátnych štruktúr a otvorených, tolerantných občianskych spoločností.

Nacionalizmus má jánusovskú tvár. Môže predstavovať sebaurčenie pre tých, ktorí majú možnosť žiť vo vlastnej spoločnosti, s vlastnou históriou, jazykom, kultúrou a náboženstvom a zároveň prejavovať nepriateľstvo voči cudzím, netoleranciu, agresivitu, snahu o ovládanie a autoritárstvo, ako i neochotu a neschopnosť dať druhým to isté, čo požaduje pre seba.

Príslušnosť k národnému štátu musí byť dôsledkom voľby, a nie materským znamenkom. Namiesto toho, aby naše chápanie národa bolo založené na pojme *ethnos*, v ktorom sa príslušnosť zakladá na uzavretom rasovom a pokrvnom spoločenstve, je potrebné, aby spočívalo na pojme *demos*, ktorý je otvorený a univerzalistický, zamierený na jednotlivca. Základ národa tvorí dôvera občana v politické zriadenie, ktoré chráni jeho slobodu a práva, a ktorého členom sa možno stať, alebo ho opustiť. Môže byť etnicky homogénny, alebo pozostávať z viacerých národností, ako to vidieť na príklade Švajčiarska. Ani národná kultúra nie je statická a daná históriou, ale dynamická tvorba slobodných občanov.

Východiskovým bodom v boji proti rasizmu a nepriateľstvu voči cudzím musí byť preto národ, ako ho definoval Ernest Renan, francúzsky filozof, orientalista a náboženský filozof, vo svojom klasickom prejave na sorbonskej univerzite 11. marca 1882 nazvanom *Čo je národ?*

Podstatu národa tvoria jednotlivci, ktorí majú niečo spoločné, a niečo spoločne zabudnuté. Žiaden Francúz nevie, či je Burgundčan, Alan alebo Západný Gót a každý Francúz musí zabudnúť na Bartolomejskú noc a masakre na juhu v 13. storočí. V celom Francúzsku nejestvuje desať rodín, ktoré by mohli dokázať, že sú pôvodom Frankovia, a keby sa im to aj podarilo, bol by to dôkaz nedostatočný, nakoľko mnoho krížení je neznámych a robia tak genealogické systémy nespoľahlivými... Národ je vlastne duchovný princíp, ktorý má svoj pôvod vo vzdialených spleteniach histórie, je to akási intelektuálna rodina, a nie určitá, zeminou sformovaná skupina. Národ je solidárne spoločenstvo, ktoré je udržiavané spomienkami na obeť, ktoré prinieslo, a myšlienkami na obeť, ktoré je ochotné i v budúcnosti priniesť. Predpokladá sa, že má minulosť, no možno ho zároveň zhrnúť do konkrétneho faktu: je to dohoda a jasne vyjadrená vôľa pokračovať v spoločnom živote. Existencia národa je dôsledkom každodenného ľudového hlasovania.

5. Nemecký štát robotníkov a roľníkov a Veľkosrbsko — dve štúdie o novom výklade dejín a o národných mýtoch ako politických nástrojoch

Po druhej svetovej vojne skonštatoval filozof Karl Popper: „*Bolo povedané, že rasa je zoskupenie ľudí, ktorí sú zjednotení nie svojím pôvodom, ale svojou chybnou predstavou o svojom pôvode. Tak isto môžeme povedať, že národ je zoskupenie ľudí, ktorí sú zjednotení vo svojom mylnom chápaní svojich dejín.*“

Frankovia napríklad, považovaní za pôvodné obyvateľstvo Francúzska, tvorili len malý zlomok obyvateľstva pozostávajúceho z pestrej zmesi Rimanov, Galov, Keltov, Bretóncov, Normandánov, Burgundánov a mnohých iných v oblasti Île de France, ktorá sa postupne rozšírila a stala sa dnešným Francúzskom. Predpokladá sa, že len v poriečí Seiny v 6.-7. storočí predstavovali okolo 10 percent obyvateľstva.

Nie sú to teda etnickí Frankovia, ktorí dnes tvoria Francúzsko. Bolo to zopár vládnúcich rodov franského pôvodu, ktorým sa podarilo jednotne sformovať neskôr prisťahované skupiny. Určitú spolupatričnosť až do Francúzskej revolúcie pocítovali len vyššie spoločenské vrstvy. Aj po revolúcii zostali nižšie vrstvy tak ako predtým Normandami, Provensalčanmi, Akvitánkami, Gaskoňcami, bretónskymi sedliakmi, slúžkami, vojakmi a remeselníkmi a hovorili rozličnými jazykmi.

Severovýchodná tretina dnešného Francúzska je rasovo viac germánska než južné Nemecko. Severné Bavorsko sa i dnes nazýva *Franken* a Karol Veľký, Charlemagne, zohral významnú úlohu nielen vo francúzskych, ale aj v nemeckých dejinách. Ak necháme točiť film histórie smerom dozadu dostatočne dlho, stanú sa Francúzi Nemcami a Nemci Francúzmi, a ak ho necháme pokračovať ešte ďalej, obraz sa znovu zmení. Ernest Renan napísal vo svojom už spomínanom prejave pred sto rokmi na tému *Čo je národ?*:

„*Niet pochýb o tom, že Lotrinsko kedysi patrilo do Nemeckej ríše, ale všade tam, kde sa dnes vzrušení nemeckí nacionalisti odvolávajú na dávne nemecké právo, možno dokázať ešte dávnejšie keltské, a pred Keltami tam žili Alofilovia, Fíni a Laponci a pred Laponcami jaskynné obyvateľstvo a pred nimi orangutánmi. Pri takomto historickom filozofovaní existuje len jedno právo — len právo orangutánov, ktorí boli vyhnaní zlou civilizáciou.*“

Predpokladom pre vysporiadanie sa s agresívnym nacionalizmom je, aby sme sa raz a navždy vysporiadali s národnými mýtmi, ktoré sú jeho základom. Pri podrob-

nejšom rozbere sa ukazuje, že sú všetky rovnako prázdne ako tie, ktorých sa ako záchranu chytali východonemeckí komunisti vo svojej snahe zdôvodniť existenciu nemeckého štátu *robotníkov a roľníkov*, ako i tie, ktoré boli pozadím srbskej agresie v bývalej Juhoslávii.

Nový výklad dejín v NDR

O Nemeckej demokratickej republike možno povedať, že bola ideológiou, ktorá si hľadala štátnosť; fakt, ktorý dokonca východonemecký stranícky šéfideológ Otto Rheinland v auguste 1989 v návale úprimnosti pripustil: „*Aké oprávnenie na existenciu by mala kapitalistická NDR vedľa Spolkovej republiky? Samozrejme žiadne.*“

Ihneď po páde Nemecka v roku 1945 sa v sovietskej zóne započalo s pestovaním nového výkladu dejín, podľa ktorého s výnimkou revolučného robotníckeho hnutia boli dejiny Nemecka nekonečnou biedou. Výrazne negatívny historický trend začínajúci Lutherom sa niesol cez Friedricha Veľkého a Bismarcka až po Hitlera a nemeckú katastrofu.

Po založení NDR v roku 1949 sa začalo nazerať na nemecké dejiny opäť o niečo diferencovanejšie. Walter Ulbricht vyzval nemeckých historikov, aby využili *vybrané pokrokové časti z nemeckého dedičstva*. Boli vypracované dve diametrálne odlišné vývojové línie. Jedna, negatívna a imperialistická, viedla k vytvoreniu Nemeckej spolkovej republiky a druhá, pozitívna a antifašistická, mala svoj začiatok v sedliackych povstaniach 16. storočia a Thomasovi Müntzerovi. Tento rojčivý revolučný socialista ovplyvnený husitským komunizmom, ktorý okrem iného požadoval popravu všetkých bezbožníkov, bol v NDR oslavovaný ako *reprezentant ranno-buržoáznej revolúcie* a stal sa z neho za pomoci podozrivých historických podkladov *otec* nemeckej robotníckej triedy. Dve mestá a nad 200 družstiev a *tovární v ľudovom vlastníctve*, škôl, atď. nieslo čestné meno Thomasa Müntzera a v roku 1989 sa na celom území NDR do úmoru oslavovalo 500. výročie jeho narodenín: *Es müntzert sehr im ganzen Land*.

Müntzer bol po potlačení povstania roku 1524-25 popravený, ale jeho dedičstvo viedlo, podľa výkladu dejín v NDR, k začiatkom nemeckého robotníckeho hnutia a prostredníctvom komunistickej strany k tomu, čo bolo prezentované ako vrchol nemeckých dejín — k založeniu NDR, *prvého nemeckého štátu robotníkov a roľníkov*. Rozdelenie Nemecka už nebolo nevyhnutným dôsledkom *štiepiacej* politiky Bonnu, ale logickým výsledkom politického vývinu v Nemecku v poslednom storočí.

Tým, že sa v NDR z nemeckých dejín povytŕhávali len časti vyhovujúce pohľadu z komunistickej perspektívy, bolo svojím spôsobom možné odmietat zodpovednosť za to, čo sa udialo v období tretej ríše. Tým, že sa všetka vina hádzala cez múr do Spolkovej republiky, bolo možné vyháňať sa neodškriepiteľnému fakt, že nacistické myšlienky mali hlbokú ľudovú podporu. Takto bolo možné tiež poskytnúť nový ideologický útulok mnohým prívržencom hitlerizmu, ktorým sa hodilo zvalovať vinu za všetko nejakej reakčnej klike spojenej s veľkofinančníkmi a ich fašistickými agentami.

Dedičstvo a tradícia — nástroje nového komunistického výkladu dejín

V druhej polovici 70-tych rokov bola historikom NDR zadaná úloha rozšíriť nárok na nemecké dejiny i za históriu robotníckeho hnutia a za hranice teritória NDR. Týka-lo sa to napríklad obdobia reformácie, napoleonskej okupácie a oslobodzovacích vo-jen a revolúcie 1848-49.

Začali sa používať pojmy *dedičstvo a tradícia*. Dedičstvom bola celá nemecká his-tória — so všetkým dobrým i zlým. Tradícia pozostávala z udalostí a javov, ktoré umožňovali nemeckému socialistickému štátu považovať sa za naplniteľa určitej histo-rickej línie.

Pre poskytnutie legitimacy začali tradície hrať výraznú úlohu. Ich použitím si mohli východonemeckí historici privlastniť nové oblasti v nemeckej histórii bez toho, že by museli urobiť nejaké ideologické ústupky.

Táto väčšia flexibilita, ktorú umožnilo využívanie pojmov *dedičstvo a tradícia*, viedla neskôr k tomu, že výklad dejín sa stal plastickejší, a že i pohľad na historické osobnosti, ktoré dovtedy boli označované ako predstavitelia *vládnúcej vykorisťujúcej triedy*, sa stal objektívnejším. NDR začala klásť nárok na celé dejiny Nemecka z troch hľadísk: chronologického, teritoriálneho a *sociálno-štruktúrneho*.

Z chronologického hľadiska sa mala história NDR začínať už pri najrannejšom zrode nemeckého národa, takže nemecký štát robotníkov a roľníkov mal tisícročnú prehistóriu. Územne zahŕňal nielen časti bývalej nemeckej ríše, ale i oblasti, ktoré kedysi patrili k Nemeckému spolku a do Svätej rímskej ríše nemeckého národa. Že tu išlo aj o územia, ktoré boli odstúpené Poľsku a Sovietskemu zväzu, sa oficiálne vy-svetľovalo nasledovným spôsobom: *NDR je dedičom a tvorcom všetkých pokrokových tradícií v nemeckých dejinách. K týmto patria nemecká sedliacka vojna 1525 v juho-západnom Nemecku, aktivity juhonemeckých jakobínov po Francúzskej revolúcii, vy-volanie republiky v Mainzi 1793, ústavné spory v Elberfelde, Badene a Rýnsko-Fal-cku 1849, porúrska červená armáda 1920 a vzbura v Hamburgu 1923. NDR má prá-vo robiť si nárok na všetky tieto územne oddelené pokrokové tradície v nemeckých dejinách, pretože to je objektívne dané právo.*

Sociálno-štruktúrne nastalo vzdalovanie sa od bývalého ohraničenia na *revoluč-nú líniu v boji robotníckej triedy*. Všetky triedy a vrstvy nemeckého ľudu sa teraz mali stať predmetom štúdia, aby bolo možno ukázať, čo bolo v ich konaní *pozitívne a pok-rokové*. Tenká niť tradície sa mala stať pre vlastné obyvateľstvo zaujímavejšou a atrak-tívnejšou.

Použitím tejto metódy bolo možné premeniť Martina Luthera zo *zradcu sedliakov* na *jedného z najväčších synov nemeckého národa, ktorému patrí významné miesto v pokrokových tradíciách nemeckej histórie*, podľa vyjadrenia Ericha Honeckera. Pri príležitosti osláv 500. výročia narodenia reformátora, 10. novembra 1983, publikovala východonemecká vedecká akadémia niekoľko téz o Martinovi Lutherovi, v ktorých po dovtedy často používaných hodnoteniach ako *zradný obdivovateľ vojvodcov a voj-vodcovský paholok* nebolo ani stopy. Namiesto toho bolo v Honeckerovom predslve k týmto tézám povedané: „*K tým pokrokovým tradíciám, ktoré uchovávame a odo-*

vzdávame ďalšiemu pokoleniu, patria tiež činy a dedičstvo všetkých tých, ktorí prispeli k pokroku a vývinu svetovej kultúry bez ohľadu na to, aké mali triedne a sociálne väzby.“

K Lutherovým nespochybniteľným zásluhám patrí, podľa tohto zdôvodnenia, že sa postavil proti starým cirkevným štruktúram a výkonu ich moci, že opierajúc sa o Bibliu spojil svoju kritiku cirkvi s politickými, sociálnymi a ekonomickými požiadavkami. Svojím bojom proti *medzinárodnému centru feudálneho systému* (t. j. Rímu) vyvolal reformáciu. *V tomto spočíva jeho večná historická zásluha.* Ďalej bolo povedané, že vytvoril nové teologické základy, ktoré za daných spoločenských podmienok získali revolučné účinky. Jeho bývalá *hanebná úloha* obhajcu *teroru feudálneho násillia* počas sedliackych povstaní 1524-25 sa už často nespomínala, hoci dovtedy býval za svoje názory v tejto záležitosti najostrejšie kritizovaný. Jeho spis *Wider die räuberischen und mörderischen Rotten der Bauer*, v ktorom sa Luther vyslovil za potlačenie sedliackeho povstania najsilnejšími prostriedkami, bol zrazu považovaný za natoľko oneskorený, že na výsledok samotného konfliktu nemal žiadny vplyv. Poškodil síce vec sedliakov, ale stal sa hlavne záťažou Lutherovej osobnej popularity: *Jeho tragédia spočíva v tom, že sa ocitol v rozporuplnej pozícii vo svojej úlohe ako iniciátor širokého revolučného hnutia, ktoré zahŕňalo všetky triedy a vrstvy spoločnosti, a vzhľadom na svoj vlastný, ohraničený cieľ, ktorý bol koniec-koncov dôsledkom jeho buržoázno-konzervatívnej triednej pozície.*

Napriek týmto nedostatkom bol však Luther stelesnením tej *humanisticko-pokrokovej tradície*, v uplatňovaní ktorej nemecký štát robotníkov a roľníkov pokračoval, prehlásil predseda východonemeckej CDU, jednej z takzvaných blokových strán, ktorých úlohou bolo slúžiť ako alibi plurality, zo svojej pozície vicepredsedu *Výboru Martina Luthera* v slávnostnom príhovore k jubileu. Honecker pri tejto príležitosti prehlásil: *Lutherovo dedičstvo je u nás v spoľahlivých rukách* a pri znovuo tvorení renovovaného hradu Wartburg vyjadril nádej, že jeho návšteva *posilní národný cit socialistických Nemcov, zvýši ich vedomosti o bojoch v uplynulých časoch a umožní im pochopiť, čo všetko urobili najlepšie sily nášho ľudu pre pokrok.*

Zrenovovaný nebol len Wartburg. Predovšetkým vo východnom Berlíne boli viaceré historické miesta zrekonštruované a desaťročia skladované sochy sa opäť ocitli na svojich pôvodných miestach. To sa prihodilo aj Friedrichovi II., ktorý sa i so svojim koňom mohol vrátiť na svoje miesto Unter den Linden krátko po tom, ako ho Honecker vo svojej autobiografii vydanéj v roku 1980 po prvý raz nazval *Friedrichom Veľkým*. V tom istom roku napísala východonemecká historička Ingrid Mittenzwei biografiiu o Friedrichovi II., v ktorej mu dala to isté epitetum.

Prusko a Bismarck kliesnia cestu nemeckému štátu robotníkov a roľníkov

Roku 1947 zrušili víťazné moci Prusko, najväčší a najvplyvnejší z nemeckých spolkových štátov s motiváciou, že Prusko bolo od nepamäti *nosným stĺpom militarizmu a reakcie*. Podobné tóny bolo možné dlho počúvať vo východonemeckom popise de-

jín. *Reakčná triedna línia* v nemeckých dejinách teda viedla priamou čiarou od politiky Pruska cez nemecký imperializmus k nemeckému fašizmu. Na konci 70-tych rokov sa však začali ozývať i iné tóny.

Ingrid Mittenzweiová publikovala v roku 1978 článok nazvaný *Dve tváre Pruska*, v ktorom okrem iného napísala: „*Náš obraz Pruska bol dlho skresľovaný polemikou, ku ktorej bolo revolučné robotnícke hnutie nútené reakčnými predstaviteľmi prušiac-tva v 19. a 20. storočí.*“ Prusko však malo dve tváre. Jestvoval *do budúcnosti orientovaný, dynamický štát*, ktorý nepozostával len z proletárskych a revolučných síl, ale obsahoval tiež rozličné buržoázne a šľachtické sily snažiace sa o pokrok. Zrazu sa považovalo za nesprávne automaticky dávať panujúcej triede atribút *reakčná*. I ona prispela, aspoň v počiatočkoch, k spoločenskému pokroku, i keď to azda skutočným zámerom Friedricha Veľkého a ostatných potentátov nebolo, ale zaviedla ich tam vlastná prefíkanosť a dynamika histórie.

Vo svojej knihe o Prusku a nemeckých dejinách vydanéj v roku 1979 napísali Mittenzweiová a Walter Schmidt, vedúci ústredného inštitútu pre históriu pri akadémii vied: „*Vládovia Pruska uskutočňovali dynastickú politiku moci. Chceli síce posilniť svoj štát, no v dejinách vykorisťovateľských štátov sa zámer a výsledok nie vždy zhodujú. Iste, rod Hohenzollernovcov dosiahol v priebehu 18. storočia svoj cieľ a stal sa najmocnejším v ríši, ale zároveň svojou politikou nedobrovoľne oslabil ešte existujúce feudálne štruktúry.*“

K pozitívnym prvkom v pruskej histórii patrí napríklad podporovanie produktívnych síl pomocou industrializácie, vnútorná kolonizácia, vybudovanie a centralizácia štátneho aparátu, ako aj podporovanie umenia, vedy a kultúry.

August Silný sa podobne stal predmetom prehodnotenia, a to v biografii publikovanej v roku 1988 *August der Starke und Kursachsen* (August Silný a Sasko kurfirstov). Autor, Karl Czok, vykresľuje obraz tohto renesančného princa neskorého obdobia a nemeckého predstaviteľa absolutizmu bez marxistických fráz a pripisuje mu ambíciu vytvoriť základy moderného štátneho systému. Táto biografia svojím spôsobom vyjadruje potrebu vyzdvihnutia histórie Sasov, ktorí v NDR zohrávajú dôležitú úlohu. Zároveň sa totiž pripravovalo vydanie *Regionálnych dejín NDR*, ktoré sa mali zaoberať Saskom, Thuringenskom, Sasko-Anhaltskom a Meklenburskom.

Nový pohľad na Sasko pripravil súčasne pôdu pre prehodnotenie Bismarcka. Vo februári 1983 nazvali komunistické mládežnícke noviny zakladateľa ríše *štátnikom vysokého rangu* a Kurt Hager, hlavný ideológ, pochválil Bismarckov zmysel pre realitu a jeho triezve kalkulovanie, predovšetkým v zahraničnej politike, príkladom čoho bola jeho snaha o dobré vzťahy s Ruskom.

Najvýraznejšou však bola rehabilitácia Bismarcka v biografii, ktorá vyšla v roku 1985 z pera nestora východonemeckého výskumu dejín, Ernsta Engelberga. V knihe *Bismarck, Urpreusse und Reichsgründer*, ktorá vyšla súčasne vo východnom Berlíne a v Mníchove a mala veľký úspech v Spolkovej republike, autor zdôrazňuje, že na vojny, ktoré viedli ku vzniku nemeckej ríše, sa treba pozeráť ako na *revolúciu zhora* zodpovedajúcu sociálnym a hospodárskym požiadavkám svojej doby. Založenie ríše urýchlilo industrializáciu Nemecka. Rozbitie systému malých štátov spôsobilo vzrast slobodnej konkurencie, čo síce poskytlo silnú pomoc rozvoju kapitalizmu, ale tým

vzrástol aj priemyselný proletariát, čo dalo socialistickému robotníckemu hnutiu nové prepoklady pre jeho vzrast a regionálnu organizáciu.

Založenie ríše Bismarckom už teda nebolo považované za imperialistický akt násilia uskutočnený *krvou a železom*. Naopak — svojou *revolúciou zhora* položil ríšsky kancelár základy pre revolúciu zospodu, ktorá viedla k *prvému nemeckému štátu robotníkov a roľníkov*. Obdobie vlády Bismarcka je považované za plné protikladov, ale napriek tomu tiež za obdobie, ktoré masám prinieslo veľa pozitívneho. Samotný ríšsky kancelár sa tak premenil z *požierača socialistov* na realistického vykonávateľa historickej nevyhnutnosti.

Motívy pre tieto prehodnotenia sú viaceré — vnútropolitické i zahraničnopolitické povahy.

Zatiaľ čo ostatné východoeurópske okrajové štáty by zostali osobitnými štátmi nezávisle od politického systému, mohla NDR zakladať svoju štátnu legitimitu len na politickej ideológii. Vládnúcim politikom však muselo byť už dlho jasné, že nemali podporu ľudu a že v slobodných voľbách by sa to jasne ukázalo. Fakty ako ten, že zakladatelia NDR boli oblečení v sovietskych dôstojníckych uniformách a že SED (Zjednotená socialistická strana Nemecka) sa dostala k moci len s pomocou Červenej armády, zanechali nezmazateľné stopy. Prehodnotenie a využitie ústredných postáv nemeckej histórie bolo preto predovšetkým pokusom zo strany straníckeho vedenia nahradiť tento svoj nedostatok legitimacy v očiach vlastného obyvateľstva a zakotviť NDR v nemeckých dejinách. V týchto svojich snaženiach zašli až tak ďaleko, že i tzv. anabaptistov (predchodcov dnešných baptistov), ktorí sa počas svojej len krátkotrvajúcej mesiášskej ríše v Münsteri v roku 1534, za použitia násilia snažili vytvoriť náboženské spoločenstvo, prezentovali ako súčasť koreňov socializmu na nemeckej pôde.

Téza o existencii dvoch nemeckých národov

Až do konca 60-tych rokov podporovalo vedenie NDR myšlienku o jedinom nemeckom národe a vyjadrovalo sa za zjednotenie, samozrejme pod zástavou socializmu. Na začiatku 70-tych rokov však začalo sledovať iný kurz. V súvislosti s uzavretím tzv. *Grundlagenvertrag* roku 1972 so Spolkovou republikou sa začalo snažiť o ostrejšie národné ohraničenie a proklamovalo tézu o existencii dvoch národov v Nemecku.

Podľa tejto tézy sa v NDR vyvinul socialistický národ, ktorý nemal nič spoločné s buržoáznou Spolkovou republikou. V zmenenej ústave, ktorá bola prijatá roku 1974, sa už nehovorí ani o *nemeckom národe*, ani o zjednotení. Teória o dvoch nemeckých národoch platila až do pádu berlínskeho múru, ale nakoľko ju verejná mienka očividne neprijala, hovorilo sa čoraz častejšie o nemeckom socialistickom národe, ktorý mal v nemeckej histórii získať legitimitu. *SED nemôže utiecť Nemecku*, povedal spolkový kancelár Helmut Schmidt na adresu vedenia NDR a možno povedať, že šéfideológ SED, Kurt Hager, to potvrdil svojím takmer patetickým zdôvodnením v článku napísanom pre časopis Neues Deutschland v decembri 1983: „*NDR stelesňuje najhlbšie a najnezvratiteľnejšie stavy v dejinách nemeckého národa a píše takto v nemeckých dejinách tú najdôležitejšiu a najúspešnejšiu kapitolu, ktorá tiež ukazuje cestu do bu-*

dúcnosti. NDR má svoje hlboké korene v bojoch, ktoré pokrokové sily nášho ľudu po stáročia viedli a naďalej vedú. Tým je výsledkom, ako i garantom všetkého dobrého a pokrokového v nemeckých dejinách.“

Spolková republika naopak, podľa tohto zdôvodnenia, zaostala v historickom vývoji a navždy odbočila zo správnej cesty v nemeckej histórii.

Táto metóda, pri ktorej boli veľké časti nemeckej histórie úplne vynechané a tie, ktorým bola venovaná pozornosť, sa maľovali buď načierno alebo nabielo, podávala obraz dejín, ktorý sa vôbec nezhodoval s poznatkami vlastného obyvateľstva. Preto sa táto metóda stávala čoraz viac príťažou, a skôr režimu sťažovala než uľahčovala presvedčiť východných Nemcov identifikovať sa so štátom, ktorý im bol vnútený.

Toto vzrastajúce a bolestivé poznanie bolo pravdepodobne hlavným dôvodom prehodnocovania vlastnej histórie. *Lieber blau Mauritius als Rosa Luxemburg* bolo možno vidieť načmárané na stenách domov. Keď sa ukázalo, že napriek všetkým pokusom nebolo možné vyvolať väčšie nadšenie pre Karla Liebknechta alebo Ernsta Thälmana a žiaci v školách už boli s konečnou platnosťou unavení zo všetkých rozprávání o *Onkel Ho* (Ho Či Min), muselo sa, aj keď veľmi selektívne, uchýliť k veľkým osobnostiam nemeckých dejín. Roku 1988 pripustili dvaja poprední pedagógovia v článku pre Leipziger Volkszeitung, že žiaci vykazujú určité symptómy *vyčerpania*, ktoré by bolo možné odstrániť len diferencovanejším prístupom k výuke nemeckých dejín, samozrejme bez *akéhokoľvek odklonu od ozajstného priebehu histórie*.

Tieto historické ústupky mali svoje kontraproduktívne dôsledky. Keď sa napríklad Honecker zúčastnil osláv pamiatky Martina Luthera na hrade Wartburg, bolo to za účelom posilnenia lásky východných Nemcov k svojmu socialistickému štátu a svojej *vlasti* a ohraničenia sa voči Spolkovej republike. Výsledkom však bolo prerastanie pocitu spolupatričnosti do kruhu nemeckej kultúry. Na tomto mieste je vhodné spomenúť príhovor spolkového prezidenta von Weizsäckera v apríli 1987 pri príležitosti osláv 750 rokov Berlína: „*Pokiaľ múr stojí, je nám každodennou pripomienkou, že ten pocit spolupatričnosti, ktorý sa nám snaží vziať, v nás naďalej žije.“*

Možno pripomenúť aj to, že v niektorých západonemeckých komentároch sa na nový výklad dejín pozeralo ako na pokus zo strany NDR vytvoriť zjednotené socialistické Nemecko. Potvrdzujú to i viaceré vyjadrenia Ulbrichta i Honeckera, ako napríklad: *socializmus neobíde ani Spolkovú republiku, v socialistickom systéme sa opäť treba venovať otázke zjednotenia, a jedného pekného dňa zaklope socializmus i na dvere Spolkovej republiky. Že by toto bolo dôvodom nového výkladu nemeckých dejín sa však nezdá veľmi pravdepodobné, nakoľko to mávalo skôr defenzívny charakter. Ani text národnej hymny NDR sa už dávnejšie nesmie spievať kvôli refrénu *Deutschland, einig Vaterland*. Možno tiež povedať, že Honecker osobne vyvrátil túto teóriu, keď v prípitku počas svojej historickej návštevy v Bonne v septembri 1987 povedal, že spojenie kapitalizmu so socializmom je rovnako nemožné ako spojenie ohňa s vodou.*

Rehabilitácia Martina Luthera mala pomôcť spolupráci s evanjelickou cirkvou podľa normy *cirkev v socializme*, ktorá bola ustanovená od začiatku 70-tych rokov, ale bez toho, že by štát z tohto dôvodu zmenil svoj základný pohľad na úlohu cirkvi a náboženskej výuky. V knihe *Martin Luther a štát* vydanéj v roku 1983 sa bolo možné napríklad dočítať: „*Po prvý raz v histórii teraz existuje štát, ktorý je vo svojom jednaní*

zameraný na blaho svojich občanov — nie fiktívne, ale v skutočnosti, ktorý skutočne robí to, čo Martin Luther považoval za povinnosť vrchnostenstva. A každý luterán, ktorý sa aktívne podieľa na budovaní tohto v pravom slova zmysle humanistického štátu, robí to v úplnom súlade s luteránskym učením o štáte.“

Aj tu muselo existovať veľké nebezpečenstvo kontraproduktívnych účinkov. Ved režim, odvolávajúci sa na Luthera, nemohol pokračovať v ateistickej výchove svojej mládeže, a ak sa hovorilo o zásluhách Friedricha Veľkého, nebolo možné nadlho popierať jeho zásadu, podľa ktorej každý má právo byť šťastný po svojom.

Pokusy o vytvorenie vlastnej nemeckej identity za pomoci takéhoto nového výkladu dejín mali i určité zahraničnopolitické pozadie. Odvolávanie sa na vlastné dejiny ako nositeľa identity, a nie len na socialistickú ideológiu, malo za úlohu urobiť NDR rovnocennejšiu s ostatnými tzv. bratskými štátmi a malo dať štátnemu vedeniu možnosť prejaviť vlastný profil voči Moskve. V tomto bode sa azda záujmy štátu a obyvateľstva dokonca zhodovali. Znížený záujem Moskvy, pokiaľ išlo o jej úlohu absolútneho vodcu, dával východonemeckým komunistom vnútropoliticky viac priestoru ako kedysi, takže požiadavka zo strany bývalého všemocného vodcu, aby aj v NDR boli v období perestrojky uskutočnené ekonomické a politické reformy, sa dala ľahšie odmietnuť s poukazaním na vlastnú špecifickú historickú skúsenosť.

Ak podľa tvrdenia vedenia NDR nebolo potrebné meniť tapety len preto, že tak robia susedia, muselo sa dať toto odmietnutie motivovať tým, že sa býva v osobitnom dome postavenom na vlastných základoch.

Príkladom toho, ako v tomto smere bola využívaná nemecká história, je dištancovanie sa od destalinizácie v Sovietskom zväze tým, že sa z času na čas zdôrazňovalo, že dejiny nemeckej komunistickej strany začínajú už v roku 1847, kedy sa Marx a Engels dali dokopy. To znamená, že východonemecká komunistická strana nielenže mala svoje vlastné korene, ale bola tiež podstatne staršia a skúsenejšia než sovietska.

Neochota reagovať na reformné signály z Moskvy bola asi najväčšia chyba, ktorej sa SED-režim dopustil. Ak sa napriek všetkému podarilo vypestovať určitú NDR-identitu aspoň u časti jej obyvateľstva, utrpela osudné škody v dôsledku tvrdého odporu straníckych gerontokratov voči perestrojke a glasnosti, čo zahubilo všetky nádeje do budúcnosti.

Svoju úlohu pravdepodobne zohrali aj čisto materiálne pohnútky. Reštaurovanie Goetheho Weimaru, Lutherovho Wartburgu a zámku Friedricha Veľkého *Sanssouci* malo privábiť zámožných západných turistov. Výročie Martina Luthera — rok 1983 — ktoré sa oslavovalo i vyrobením nového druhu alkoholu, *Luthertropfen*, bolo o rok predĺžené, aby sa prúd turistov smerujúcich do Wartburgu, Wittenbergu a Eisleben nezastavil.

V poslednom roku existencie vedenia NDR patrí k pozoruhodným prehodnoteniam jeho pohľad na atentát proti Hitlerovi v júli 1941. Vo východonemeckých encyklopedických slovníkoch a podobných publikáciách sa atentát zvykol popisovať ako *nepodarený pokus o štátny prevrat uskutočnený vedúcimi kruhmi vo vnútri nemeckej monopolistickej buržoázie a reakčných kruhov armády s cieľom odstrániť Hitlera a zachrániť hospodársku a politickú mocenskú pozíciu nemeckého imperializmu prostredníctvom protisovietskej dohody s imperialistickými západnými mocnosťami*. Dnes sa o skupine dôstojníkov okolo von Stauffenberga, primátora Lipska Goerdelera, Kreisa-

uer Kreis, das Nationalkomitee Freies Deutschland, ako aj sociálnodemokratických politikov hovorí ako o *koalícii rozumu a tých patriotických síl, ktoré sa snažili obrátiť chod histórie nemeckého ľudu k lepšiemu*.

Tu však viedla hranica. Pokiaľ išlo o povojnovú históriu, neprichádzalo žiadne prehodnocovanie ani len do úvahy. Tak zostala blokáda Berlína 1948-49 *úmyselne zväčšenou lžou*, povstanie vo východnom Berlíne 17. júna 1953 *pokusom kontrarevolúcie o prevrat*, múr deliaci Berlín *antifašistickým obranným múrom* a jeho budovanie *ochranným opatrením* proti plánovanému prepadu zo strany NATO a Bundeswehru.

Pokiaľ išlo o obdobie po roku 1945, úlohou východonemeckých historikov bolo až do konca podporovať legitimitu vlastného štátu, t. j. absolútnu vládu SED. Nebolo tu vidieť žiadne náznaky meniaceho sa kurzu smerom k objektívnemu a kritickému skúmaniu dejín, ktoré naopak malo za úlohu zo všetkých síl udržiavať dogmu o komunistickej neomylnosti. Že však v ňu vlastné obyvateľstvo neverilo, potvrdzuje fakt, že vedenie štátu sa cítilo byť nútené selektívne revidovať históriu pred rokom 1945. Pravdivejší a detailnejší obraz nemeckej histórie bol pre pokus o vytvorenie vlastnej NDR-identity politicky nevyhnutný.

Nový výklad dejín vo Východnom Nemecku sa stal dôkazom toho, že národ si len tak svoje dejiny ukradnúť nedá. Naopak, požiadavka na oboznámenie sa so svetlými, ale aj s temnými stránkami vlastných dejín sa stane nakoniec takou silnou, že jej treba nejakým spôsobom vyhovieť.

Zhanobený vlk — ponímanie seba ako obeť — alibi a hnacia sila srbskej agresie

Vojny v bývalej Juhoslávii nevyvolal nacionalizmus s koreňmi v stredoveku. Ich pôvod treba hľadať v nacionalistických myšlienkach, ktoré sa v 19. storočí zo západnej Európy rozšírili na juhovýchod, a ktoré boli potom realizované na územiach porazeného habsburského a osmanského impéria prostredníctvom mierových zmlúv uzavretých po prvej svetovej vojne.

Na obhajobu páchaných ukrutností sa používajú skutočné, ale aj nepotvrdené politické činy a prečiny, ktoré sa udiali v období od 14. storočia až dodnes. Konflikt medzi Srbmi a Chorvátmi pochádza však z tohto storočia a vojensky sa prejavil až pri založení chorvátskeho ustašovského štátu v roku 1941. Až do rozpadu habsburskej monarchie spolupracovala srbská menšina s Chorvátmi. Myšlienku o založení juhoslovanského štátu predložil ako prvý chorvátsky katolícky biskup Strossmayer, ktorý, súdiac podľa mena, bol germánskeho pôvodu. Po rozpade Juhoslávie sa etnická definícia štátnej príslušnosti stala osudovou a jednotlivcovi nedala na výber. Srbská vojna, ktorej cieľom bolo vytvorenie Veľkosrbska, bola dôsledkom tohto princípu. Až do zhromaždenia všetkých Srbov v spoločnom štáte bola už samotná existencia srbského národa považovaná za ohrozenú, rovnako ako sa mali všetci Chorváti, podľa chorvátskych nacionalistov, pripojiť do nového Veľkochorvátska.

Srbské a chorvátske argumenty používané voči moslimom zneli: *My sme tu boli od nepamäti, ale vy len od 15. storočia*. Toto tvrdenie je nielen nepravdivé, ale vyvo-

láva tiež otázku, prečo by práve 15. storočie malo byť východiskovým bodom pre územné nároky. Nemali by sa podľa tejto argumentácie vrátiť všetci Slovania späť do severovýchodnej Európy, odkiaľ prišli na Balkán v 6. a 7. storočí a všetci pravoslávni kresťania do Byzancie — Istanbulu? Podľa tejto srbskej a chorvátskej logiky by sa bývalá Juhoslávia vyprázdnila — až na Albáncov, ktorých prítomnosť na Balkáne je najďalej dokázateľná.

Hans Magnus Enzensberger píše vo svojej eseji publikovanej dlho pred vypuknutím bojov v bývalej Juhoslávii: „*Keď určitý kolektív už nevidí žiadne možnosti, ako vlastným úsilím kompenzovať ponížovanie, ktorému sa cíti byť vystavený, mobilizuje celú svoju psychickú energiu na nazbieranie nesmiernej zásohy nenávisťi a závisťi, hnevu a pomstychtivosti. Cíti sa ako lopta, kopaná raz na jeden, raz na druhý bok, ako obeť okolností a nepocituje žiadnu spoluzodpovednosť za svoju situáciu. Teraz možno začať hľadať vinníka a tu nadchádza okamih pre "vodcu", ktorý preukazuje až geniálnu šikovnosť v odhade a využítí i ešte plne neuvedomelých nálad svojich prívržencov. Preto nedôvodí argumentami, ale využíva city, ktoré nemajú nič spoločné s logikou... Jeho projekt sa presadzuje nie pomocou ideí, ale posadnutosťou. Čím viac sa myšlienky, ktoré využíva, podobajú blúzneniu, tým sú presvedčivejšie.*“

Enzensberger tu predom podáva popis pozadia politiky, ktorú páni Milošević, Karadžič, Mladič a ostatní začali onedlho viesť, ako i jej zhrnutie.

Pri hľadaní vysvetlenia srbskej politiky nemožno odhliadnuť od toho, akú veľkú rolu tu zohrali historické udalosti — skutočné, ako aj nepotvrdené, i napriek tomu, že rôzne psychologické vysvetlenia nezriedka vedú chybným smerom. Vojny v bývalej Juhoslávii ukazujú, že za obdobie J. B. Tita sa podarilo len povrchne zakryť prastaré komplexy a mýty, a že hlboké jazvy obyvateľstva vytvorili úrodnú pôdu pre veľkosrbskú propagandu.

Srbská politika sa riadi dvoma napohľad nezlučiteľnými komponentami s hlbokými historickými koreňmi — strachom pred plánmi na vyhubenie Srbov a srbskými velmocenskými ašpiráciami.

Historické mýty

Srbské mýty, v ktorých sami seba stavajú do pozície večnej obeť, sa datujú od obdobia osmanských výbojov 1389-1448, ktoré boli smrteľným úderom pre Veľkosrbskú ríšu cára Štefana Dušana. Táto ríša zahŕňala okrem dnešného Srbska aj dnešné Macedónsko, Albánsko, Grécko až takmer po Atény a hoci existovala len asi 25 rokov, predsa predstavuje základ dnešnej srbskej politiky.

Porážka na Kosovom poli 28. júna 1389 spôsobila národnú traumu, ktorá dodnes ovplyvňuje srbskú politickú mentalitu. Prvá ríša Srbov padla v dôsledku podľahnutia presile tureckej armády a vtedajšia srbská šľachta takmer do jedného prestúpila na islam, aby si udržala svoje tradičné privilégia. Jej príslušníci sa neskôr stali sultánovými najvernejšími služobníkmi až do porážky Turkov pred bránami Viedne v roku 1683. Táto nová moslimská šľachta sa navyše stala povestnou krutým vykorisťovaním srbských roľníkov. Kresťanskí chlapci boli podľa potreby každý piaty rok násilne regruto-

vaní do Konštantinopolu. Tam boli proti svojej vôli a tak efektívne poislamčení, že stratili svoju srbskú identitu a slúžili ako tureckí elitní vojaci vyznačujúci sa svojou slepou poslušnosťou. Týchto janičiarov (*yeni ceri* — nové jednotky) možno považovať za prvých moderných infanteristov. Toto dvojnásobné *púšťanie krvi* — zvrchu i zo spodu — znamenalo stratu vedúcej vrstvy, ale aj tých najlepších z vyrastajúceho pokolenia.

Záchrankyňou sa stala srbsko-pravoslávna cirkev, ktorá zohrala úlohu ozajstnej ľudovej cirkvi a zachránila srbský národ od jeho zániku, keďže vzhľadom na nedostatok vlastných intelektuálov žil takmer vegetatívnym spôsobom. Srbská národná cirkev vznikla viac ako sto rokov pred bitkou na Kosovom poli. Jej prvý patriarcha, mních Sava, je dnes považovaný za patróna Srbov.

Po vytlačení Turkov zo strednej Európy a po ich nevydarenom obliehaní Viedne v roku 1683 získali Srbi opäť odvalu a v rakúskej armáde, ktorá v októbri 1689 vyhnala Turkov z Kosova, boli i srbské jednotky. O mesiac neskôr sa však vojnové šťastie obrátilo, čoho následkom bol exodus z Kosova. Pod vedením svojho patriarchu utekali Srbi na sever a po dlhom a strastiplnom pochode dosiahli v marci 1690 Belehrad. Turci potom dovolili moslimským Albáncom, aby sa usadili v Kosove.

Útek z pravlasti však nezaberá také ústredné miesto v srbskej národnej mytológii, ako bitka na Kosovom poli pred viac než 600 rokmi. Už vtedy bola na srbskom národe spáchaná na večné veky nezabudnuteľná krivda. Toto územie má pre veľkosrbských nacionalistov rovnaký význam ako pre židovských fundamentalistov Západné pobrežie — *Judea a Samaria*. Pre Srbov je Kosovo ich pravlastou a kolískou srbskej kultúry. Fakt, že dnešným obyvateľstvom Kosova sú na 90% Albánci, ktorí tam už žijú 300 rokov, nemení nič na ich *historickom práve*, ktoré je im podľa nich udelené Bohom, a ktoré teraz bráni srbská pravoslávna cirkev v najlepšom porozumení s Miloševićom a ďalšími komunistami.

Hovorí sa, že pred samotnou bitkou sa srbský vojvodca Lazar Hrebeljanovič, v ľudových piesňach a bájach cár Lazar, ocitol pred Matkou Božou a mal odpovedať na otázku, či si zvolí nebeskú alebo pozemskú ríšu.

V prípade výhry nad Turkami si zvolil ríšu pozemskú a v prípade prehry a záhuby so svojimi bojovníkmi si zvolil ríšu nebeskú. Z tejto dialektickej tiesne vychádza cár Lazar v každom prípade ako víťaz — buď pozemský, alebo nebeský. Bol však nútený zvoliť si nebeské víťazstvo. Jeho smrť na bojisku sa preto prirovnáva ku Kristovej smrti na Golgote. I po tejto obetnej smrti príde zmŕtvychvstanie, zmŕtvychvstanie srbskej ríše.

28. jún 1389 — deň Svätého Víta — Vidovdan — je preto nielen deň pádu srbskej ríše, ale tiež dňom jej znovuzrodenia. Podľa ľudových bájok sa v tento deň o polnoci sfarbili všetky vody na Kosovom poli na červeno. Vždy, keď sa Srbi pustili do vojny — povstania proti Turkom 1804 a 1814, balkánske vojny 1912-13, prvá a druhá svetová vojna, ako i dnešná vojna — dochádza k oživeniu mýtu o Kosovom poli a táto prvá bitka sa znovu odohráva. Gavrilo Princip zažal plameň prvej svetovej vojny atentátom na rakúskeho následníka trónu Františka Ferdinanda d'Este v deň sv. Víta 1914. V tento deň o sedem rokov neskôr vyhlásil kráľ Alexander juhoslovanskú ústavu, ktorá dostala meno Vidovdan a vodca chorvátskej roľníckej strany Radič bol postrelený počas zasadania juhoslovanského parlamentu 20. júna 1928, t. j. v období medzi dňom

Vidovdan podľa starého juliánskeho kalendára (14. júna) a podľa dnešného gregoriánskeho. Akcia juhoslovskej armády proti Slovinsku začala v deň Vidovdanu v roku 1991 a o rok neskôr prejavil prezident Mitterand podivným spôsobom svoj *Finger-spitzengefühl*, keď práve v tento deň navštívil Sarajevo.

Tieto a mnohé ďalšie mýty zohrávajú tiež dôležitú úlohu v súčasnom *furor serbi-cus*.

Mýtus o vlkovi je spoločný pre mnohé slovanské a germánske kmene, ktoré pripisovali svojim pohanským vodcom schopnosť premeniť sa na vlka. Nielenže sa tento mýtus pevne zakorenil u pohanských Srbov, ale nadobudol u nich aj iný zmysel než u iných národov. Po ich pokresťančení bol daný do súvislosti s kultom vytvoreným okolo svätého mnícha Sava, zakladateľa srbskej národnej cirkvi. Verilo sa, že na svoje meniny 14. januára zhromažďoval okolo seba vlkov a označoval tých, ktorí sa v nadchádzajúcom roku stanú úlovkom. Premena svätca na *pastiera vlkov* vznikla pravdepodobne v dôsledku toho, že sa modlitby za ochraňovanie svojho národa proti vlkom postupne premenili na identifikovanie pastiera s jeho zemou a s uctievaným zvieratom.

Mních Sava bol chromý na jednu nohu, preto sa vlk zmenil na *chromého vlka*. Predstava o prenasledovanom a zhanobenom vlkovi bola potom prenesená na srbský národ. Nemecký publicista Reinhardt Lauer upozornil v článku publikovanom vo Frankfurter Allgemeine Zeitung v marci 1993 na úlohu, ktorú dnes tento mýtus zohráva v nacionalisticky sfarbenej srbskej poézii.

Básnik Vasko Popa publikoval koncom 80-tych rokov antológiu básní z obdobia 1968-74 plnú srbského nacionalistického mysticizmu zaobaleného do rúcha mytologického vlka. V jeho básniach je postava chromého a prenasledovaného vlka, skrývajúceho sa vo svojej diere, symbolom srbského národa, zhanobeného a olúpeného o svoju národnú hrdosť a silu počas Titovho režimu. Básnik vyzýva vlka, aby vyčkal, kým nadíde jeho čas: „*Stiahni sa späť do svojej diery, ty zhanobený, chromý vlk a spi tam, pokiaľ štekot psov nezmrzne na lad a nadávky nesúce sa vzduchom za honby pokryjú sa hrdzou a fakle vyhasnú.*“

Básnik dáva vlkovi dary, aby si tak zabezpečil svoju budúcnosť a čaká na pohryznutie svojej ľavej ruky, *aby sa mi tvoji vlci poklonili a zvolili ma svojim pastierom*. Vzyva tiež veľkú vlčicu, ktorá leží pri vrátach do neba chytaná, zhanobená, na výsmech vystavená. Celý vlčí rod je pofutovaniahodnou obeťou, no po dlhom čase ponižovania a prenasledovania ho čaká žiarivá budúcnosť.

To, že títo vlci sú nebezpečnými divými zvermi, zanechávajúcimi za sebou krvavé stopy, zostáva bez povšimnutia. V tomto sa srbský mýtus o vlkovi odlišuje od podobných mýtov u iných národov. Páchatel a obeť sú na nerozoznanie zmiešaní a celý mýtus nadobúda nebezpečnú dvojznačnosť. Trpiaci vlk v ňom na kusy trhá svoju obeť.

Gojko Djogo je ďalším srbským nacionálno-romantickým básnikom, ktorého Lauer cituje. I v jeho *piesni vlka* je dobro a zlo zmiešané rovnakým spôsobom. Človek vidí, hovorí sa v básni, často len jednu farbu, vníma len jednu myšlienku, niekedy bielu, niekedy čiernu. Volanie vlka v lese je však rečou spoločnou pre celý svet. *Možno preto sa hrdlo vlka podobá hrdlu toho, kto spieva túto pieseň.*

Rozšírený a bohatý mýtus o hajdúchoch sa vyznačuje podobnou dvojzmyselnosťou. Samotné slovo pochádza z arabského *hajdut* s významom odchyliť sa od priamej

cesty, stať sa odpadlíkom. V turečtine znamená jednoducho lupič, zbojník. Na Balkáne sa slovo používalo na označenie tých, ktorí bojovali proti osmanskej štátnej moci, čím získalo úctyhodný zvuk. Pre nich boli hajdúsi po stáročia bojovníci za slobodu, proti tureckému jarmu.

V mýtoch o hajdúchoch sa spájajú ľudové hrdinské činy s primitívnym lupičstvom a zbojníctvom. K tomuto mýtu patrí tiež čojstvo (machoideál) a pokrvné bratstvo, ktoré sa uzatváralo za spolupôsobenia kňaza v kostole s posvätnou prísahou, pri ktorej muži namáčali svoje dýky do čaše s vlastnou krvou. Rozprávania o bojoch hajdúchov s Turkami obsahujú tie isté prísady, s ktorými sa stretávame v dnešnej vojne: ženy sú znásilňované, mŕtve telá nepriateľov zhanobené s odrezanými nosmi, ušami a pohlavím. V jednom z najznámejších mýtov odrezal hajdúch kus mäsa z tela ešte živého protivníka, prinútil jeho ženu, aby ho zjedla a potom hodil oboch do planúceho ohňa.

Dnešná vojna pripomína bývalé vojny na Balkáne za tureckého panstva. Kresťanskí hajdúsi sa nesprávali o nič lepšie ako tureckí dobrovoľníci pri prepadoch kresťanských dedín. Muži boli povražení, ženy odvedené a znásilnené, domy spálené. Tí, ktorí verili, že od podobného boja sa už dávno v Európe konca 20. storočia upustilo, musia bohužiaľ konštatovať, že to tak nie je. Metódy boja nepravidelných jednotiek, či už sa volajú četníci (názov srbských partizánov počas druhej svetovej vojny), bieli orly alebo inak, sa podobajú povestným nájzdom tureckých *basi bozukov*.

Tieto skupiny pozostávali zo zločincov a dobrodruhov sledujúcich vlastné ciele. Nakoľko boli odkázaní sami na seba, pokiaľ išlo o výzbroj a stravu, kradli, pustošili a zabíjali bez akýchkoľvek zábran. Vedení boli však vojenskými oficiermi a ich operácie prebiehali často v spolupráci s oficiálnou armádou. Tak ako janičiari v posledných rokoch osmanskej ríše degradovali sami seba na potulujúcu sa pliaгу krajiny, zmenila sa i srbská armáda a rôznorodé *milicie* na potulné pustošivé bandy.

Mýtus o kráľovskom synovi Markovi tiež vzdáva hold násiliu. Marko Kraljevič bol historickou osobnosťou — zahynul, keď sa v roku 1394 ako turecký vazal zúčastnil ťaženia sultána Beyazida I. proti moldavskému vojvodcovi Mirceovi. Napriek tomu, že po porážke Srbov na Kosovom poli vstúpil do služby k Turkom, popisuje sa v srbskej historickej mytológii ako národný hrdina vyznačujúci sa nepremožiteľnou silou. Do zbierky srbskej hrdinskej epiky, zostavenej na začiatku 19. storočia, patrí i básnický cyklus pozostávajúci z 25 balád o Markovi. Goethe, ktorý sa dostal do kontaktu s týmito básňami, nazval Marka *absolútne monštruóznym hrdinom* a zdôraznil, že srbská ľudová poézia nie je vhodné čítanie v prítomnosti žien. Podobne ako hrdinské činy hajdúchov sú i činy Markove naplnené krvou a obeť sú často zhanobené a vystavené na posmech.

Ďalším populárnym ľudovým mýtom je mýtus o Milošovi Obiličovi, ktorý zavraždil tureckého sultána. Hovorilo sa o ňom, že bol zaťom cára Lazara a podľa povesti sa potom, ako bol označený svojím svokrom za zradcu, nechal predviesť pred sultána a pri tejto príležitosti ho zavraždil a sám tiež zahynul. I v tomto mýte splýva lesť a odvaha, hrdinstvo a podlá vražda.

Miloš Obilič bol príkladom pre Gavrila Principa, ktorý na Vidovdan roku 1914 zavraždil nástupcu rakúskeho trónu. Preniesol tento mýtus do skutočnosti a obetoval sa pre srbský národ. Ivo Andrič, srbský nositeľ Nobelovej ceny za literatúru, spomína,

ako chceli byť všetci v čase jeho mladosti pri detských hrách Obiličom a nikto nechcel hrať úlohu Turka.

Otázka národnosti

V juhoslovanskom štáte — Juhoslávii — ktorý bol vytvorený po prvej svetovej vojne, dominovali Srbi, čo v medzivojnovom období viedlo k sporom medzi nimi a Chorvátmi. V roku 1939 získalo Chorvátsko postavenie autonómnej provincie, čo však nestačilo ich národným aspiráciám. Keď v roku 1941 Nemecko napadlo Juhosláviu, postavila sa väčšina Chorvátov na stranu Hitlera a vodca ustašovcov Ante Pavelič vyhlásil samostatné Chorvátsko, ktoré však v skutočnosti podliehalo nacistom. Počas druhej svetovej vojny prebehla v Juhoslávii i občianska vojna, v ktorej vo vzájomných bojoch a kryožení zahynulo viac ľudí, než v boji proti Nemcom. Veľkú úlohu tu zohrali Paveličovi hajdúsi. Pre svoju národnosť a príslušnosť k pravoslávnej cirkvi bolo zavraždených státisíce Srbov, čo v nich znovu zobudilo traumu genocídy.

Spomienky na tieto udalosti v značnej miere prispeli k tomu, že vzťahy medzi oboma národmi boli otrávené. V dnešnej brutálnej vojne sa opäť vytvorili dva fronty zhodujúce sa s rozdelením počas občianskej vojny. Srbi hovoria nie o boji proti Chorvátom, ale o boji proti ustašovcom, aby takto udržiavali nažive spomienky na všetky zločiny v minulosti. Chorváti nebojujú proti Srbom, ale proti četníkom. Pre generálov srbských a chorvátskych jednotiek v Bosne boli protivníci nie Bosniaci alebo Moslimovia, ale *Turci*, napriek tomu, že Turci opustili Bosnu-Hercegovinu už pred viac než sto rokmi.

Národnostná otázka, ktorá bola pred druhou svetovou vojnou konfliktom medzi súperiacimi národnostnými ideológiami, sa v komunistickej Juhoslávii stala konfliktom týkajúcim sa štruktúry a zloženia juhoslovanského spolkového štátu.

Titov federalizmus podryl predovšetkým bývalú srbskú prevahu. Jeho partizáni tam mali tiež najslabšiu podporu. Četníci nielenže predstavovali partizánov ako agresívne komunistické hnutie, ale tiež ako chorvátsko-nacionalistickú organizáciu. Úspechy partizánov preto zosilňovali obavy z toho, že by srbská identita vo federalistickej Juhoslávii mohla zaniknúť. Tito, sám chorvátsko-slovinského pôvodu, tieto obavy ešte posilňoval svojimi opakovanými prehláseniami, že sa juhoslovanské národy v rámci komunistickej Juhoslávie stanú jedným jediným národom, tak ako sa v USA rôzne národnosti stali jedinou.

Vytvorenie silnej Juhoslávie, čo bolo cieľom Titovej politiky, znamenalo pre mnohých Srbov ich vlastné oslabovanie. Tieto konšpiračné teórie zosilneli, keď sa Kosovo a Vojvodina odtrhli od Srbska a ústavou z roku 1974 získali štatút autonómnych provincií, ktorý im zaručoval takmer rovnoprávne postavenie s federatívnymi republikami.

Tieto nálady boli najjasnejšie vyjadrené v memorande publikovanom srbskou akadémiou vied v roku 1986. Hlavnou témou bola ekonomická a politická diskriminácia Srbska v rámci Juhoslávie a tvrdenie o existencii protisrbskej koalície Slovincov a Chorvátov, ktorá mala byť výrazom srbofóbie komunistického hnutia.

Preto musia Srbi získať právo sami rozhodovať o svojom osude a definovať svoje národné záujmy. Hlavný autor memoranda, spisovateľ a nacionálny ideológ Dobrica Ćosić, konštatoval, že on sám už dlho pochybuje o tom, že by existencia Juhoslávie bola a priori v srbskom záujme: „*Mali by sme raz navždy skončiť s oslobodzovaním, zachraňovaním a chránením druhých a so snahou ich presvedčiť, že by bez nás neprežili. Ak nechcú žiť s nami v demokratickej federácii, budeme rešpektovať ich želanie byť šťastnými po svojom.*“

Po všetkom tom, čím Srbi museli prejsť v 20. storočí je podľa Ćosića *ťažké pochopiť, prečo Srbi neboli dostatočne rozumní a tvrdohlaví na to, aby sa snažili o štát bez národnostných problémov, národnej nenávisti a srbofóbie.*

V tomto memorande sú Srbi predstavovaní ako praví zástancovia juhoslovanskej myšlienky, za ktorú museli z národného hľadiska draho platiť za Titovho komunistického štátu. Rovnako ako prívrženci *Veľkej Rusi* považujú sa srbskí nacionalisti za hlavné obete komunizmu. Existuje aj spájajúci bod s ruskými nacionalistami a rastúcimi požiadavkami, aby Moskva opäť začala hrať úlohu *tretieho Ríma* a pomohla svojim slovanským pravoslávnyim bratom proti tzv. zelenému nebezpečeniu islamu, ako aj morálnemu úpadku prichádzajúcemu zo Západu.

Obetné mýty a veľkosrbská politika

Pre srbských nacionalistov na čele s Miloševićom bolo toto memorandum ideologickým základom politiky, ktorá viedla k tomu, že sa v roku 1987 dostali k moci v srbskej komunistickej strane. Potom započali svoju hegemonizačnú politiku tým, že v roku 1989 zrušili autonómny štatút Kosova a Vojvodiny. Jedným z prostriedkov uskutočňovania tejto politiky bolo dôsledné a primitívne využívanie nacionálneho cítenia a sebalútosti.

Hneď po získaní moci v srbskej komunistickej strane využil Milošević mýtus o Kosovom poli na konsolidáciu svojej moci, ako aj pre veľkosrbské účely. Podľa vlastného vyjadrenia chcel svojou politikou zastaviť stáročiami sa tiahnucu diskrimináciu a ohrozenie srbského národa, opäť získať plnú suverenitu nad srbskými územiami, čo v prvom rade znamenalo koniec autonómie Kosova a Vojvodiny, a v neposlednom rade *zabezpečiť plnú národnú a kultúrnu integritu príslušníkov srbského národa bez ohľadu na to, v ktorej republike alebo provincii žijú.*

Už v roku 1988 bolo možné vidieť vedľa seba obrazy Miloševića, mnícha Savu a vtedajšieho patriarchu Germana. 28. júna 1989, na Vidovdan, sa zhromaždilo okolo milión Srbov na Kosovom poli, aby si pripomenuli 600. výročie porážky cára Lazara. Okolo pravoslávnych kostolov boli zapálené sviečky, ktoré horeli po celú noc a masy defilovali popri ostatkoch cára Lazara vystavených v rakve zakrytej sklenenou doskou.

Vo svojom prejave k masám obvinil Milošević všetkých srbských vodcov v povojnovom období z pokorovania Srbska: „*Ústupky, ktoré srbskí vodcovia urobili na ujmu svojho ľudu, by žiaden iný národ neakceptoval. O to viac, že srbský národ nikdy vo svojich dejinách si žiaden iný národ ani nepodrobil, ani nevykoristoval. Počas celej*

svojej histórie, počas oboch svetových vojen, ako i dnes, bolo podstatou jeho národnej a historickej existencie oslobodzovanie.“

Srbsko-pravoslávna cirkev sa síce nepostavila otvorene na stranu Miloševića a Karadžiča, ale posilňovala veľkosrbské myšlienky tým, že popisovala utrpenie srbského ľudu ako unikátne.

V roku 1990 oslavovala cirkev 300. výročie *dlhého pochodu* z Kosova a o rok neskôr boli svätené bohoslužby na pamiatku *počiatku utrpenia srbského národa pred 50 rokmi*, t. j. teroru, ktorému boli státisíce Srbov vystavení v hitlerovskom fašistickom chorvátskom štáte, kedy boli vyvražďovaní, násilne pochorvátšovaní, alebo nútení k úteku do Srbska.

V ateistickom Titovom štáte pokračovalo utrpenie cirkvi. V novembri 1990 porušil jeden srbský biskup tabu, keď vo verejnej bohoslužbe venovanej obetiam frontu pri Syrme otvorene obvinil Tita, že na jeseň v roku 1944 zámerne poslal desatisíce mladých, nedostatočne vyzbrojených a nevycvičených mladých Srbov na smrť, aby takto oslabil nekomunistickú časť srbskej spoločnosti. *V čase, keď sa celý svet tešil z blížiaceho sa konca druhej svetovej vojny, poslal tento novodobý Herodes výkvet srbskej mládeže na jatky, ako keby to boli ovce.*

Ako ďalší príklad možno uviesť, že v roku 1991 prirovnali srbskí pravoslávni biskupi utrpenie srbského národa v chorvátskych koncentračných táboroch za druhej svetovej vojny k utrpeniu Krista na kríži. Srbské zločiny spáchané počas vojen na Chorvátoch a moslimoch sa nespomínajú. Namiesto toho prednášal patriarcha Pavle v roku 1992 o sprisahaní Vatikánu, Teheránu a rôznych fundamentalistov proti srbskému národu. Ešte v novembri 1994 sa biskupská pravoslávna synoda nielenže jednoznačne postavila na stranu Srbska vo vojne v Bosne, no dokonca vyjadrila nesúhlas s Miloševićovou politikou proti bosniansko-srbskej vláde v Pale. Zavedenie sankcií voči nej vyhlásila za nemorálne a neľudské jednanie.

Keď 23-ročná dcéra generála Mladiča spáchala samovraždu zastrelením, polooficiálne srbsko-bosnianske noviny Jedinstvo to nazvali ďalšou z mnohých obetí srbského ľudu. Tvrdili, že spáchala samovraždu na protest, čím chcela vyjadriť pohrdanie nad *všetkými týmito „maklérmí mieru“ a podobnou čvargou, ktorá ju obliehala v srbskom hlavnom meste a že so svojim vlastenectvom, živým srbským mliekom, nemohla ďalej žiť s myšlienkou na všetko to, čo zničilo, podrylo a ohovorilo boj, ktorý jej bratia vedú na srbských územiach.*

Predstavovaním Srbov ako Bohom vyvoleného, ale neustále ohrozovaného národa, pomocou využívania mýtov a predstáv o neustálych obetiach sa snažil srbský prezident Milošević vytvoriť Veľkosrbsko. Na uskutočnenie vojenských a politických zámerov mu pritom slúžili historické mýty — ako nástroj, aj ako oprávnenie k masakrom, vyhánaniu a ponižovaniu protivníka.

Zdravý patriotizmus — liek proti národným mýtom

Agresívny nacionalizmus takéhoto typu, sľubujúci žiarivú budúcnosť založenú na slávnej, vykonštruovanej a mýtmí naplnenej minulosti, nie je chorobou, ktorú možno

vyliečiť pomocou rýchlej a radikálnej kúry, alebo sa jej zbaviť apelovaním na rozum. Je potrebné nájsť protijed proti strachu a nenávisti, ako aj proti požiadavkám homogeneity, ktoré sú živnou pôdou pre xenofóbiu a rasizmus, a jasne ukázať, že takéto city nemajú nič spoločné ani s národnosťou, ani s národom. Aby nacionalisti nezískali monopol na diskutovanie o otázkach národa a národnosti, je nutné opierať sa o pojem otvoreného národa a uplatňovať ho.

Úzky a uzavretý nacionalizmus sa musí nahradiť zdravým patriotizmom založeným na piatich prikázaniach, ktoré formuloval Michael Mertes, najbližší spolupracovník spolkového kancelára Helmuta Kohla:

— Budeš rešpektovať patriotizmus iných národov takou mierou, akou chceš, aby oni rešpektovali tvoj.

— Budeš lojálnym občanom toho štátu, do ktorého patriš na základe tvojho narodenia alebo na základe slobodnej voľby.

— Budeš rešpektovať svojho suseda ako svojho krajana bez ohľadu na jeho etnický, kultúrny alebo náboženský pôvod, ak je ochotný byť lojálnym občanom štátu, ku ktorému obaja patríte.

— Tvoja láska k rodnej krajine sa nikdy nesmie oddeliť od tvojej lásky ku slobode. Preto budeš obhajovať slobodu myslenia, viery a vyjadrovania tvoju, ako i tvojich susedov a odolávať pokusom vnútiť tebe alebo tvojim susedom konflikty z lojality týkajúce sa tvojich ľudských a spoločenských povinností.

— Neurobíš zo svojho národa božstvo, nakoľko jestvujú hodnoty, ktoré stoja vyššie ako všetky národy, vrátane tvojho.

6. Nové strašidlo — nacionalizmus vo východnej a západnej Európe

„Jednou z najvýraznejších črt storočia, ktoré sa teraz skončilo, bol vznik a vzrast národov. Európa už nie je akousi morálnou jednotkou, ale nazhromaždením národností, ktoré sa vzájomne závistlivo pozorujú a medzi sebou si konkurujú.“

Citát pochádza z časopisu *The Economist*, no nevzťahuje sa na rozpad východného bloku, občiansku vojnu v bývalej Juhoslávii, alebo na západoeurópsku debatu o Maastrichtskej dohode. Komentár pochádza z 29. decembra 1900.

Pád komunizmu neznamenal koniec dejín. Obmenou citátu Karola Marxa možno povedať, že v Európe straší nové strašidlo — nacionalizmus. Šíri sa nepriateľstvo voči všetkému cudziemu. Sny a reči o novej multikultúrnej európskej spoločnosti na oboch stranách zrútenej železnej opony ustupujú pred pesimistickými úvahami o nastávajúcom darwinistickom boji medzi národmi a kultúrami.

Teraz, keď sa toto storočie chýli ku koncu, stojíme zase pred akousi renesanciou nacionalizmu v Európe, no tentokrát ide o nacionalizmus s inými črtami. Na začiatku storočia viedol nacionalizmus k tomu, že sa tri mnohonárodné impériá rozpadli — ruské, osmanské a rakúsko-uhorské. Rozpad Sovietskeho zväzu však nenastal v prvom rade v dôsledku nacionalistických snažení, ale ako revolúcia zhora, ktorej zámerom bolo zefektívnenie impéria. Rozpad Juhoslávie bol priamym dôsledkom pádu komunistického systému.

Dnešný nacionalizmus je antimoderný, zatiaľ čo predchádzajúca vlna bola súčasťou projektu modernizácie. Ranní nacionalisti boli predovšetkým funkcionalisti. Nacionalizmus považovali za krok vpred a národný štát ako vhodný rámec pre demokraciu a priemyselný vývin. Nacionalizmus bol, ako v prípade Nemecka a Talianska, zjednocujúcou silou, a nie ako dnes deliacou a štiepiacou.

Antimoderný charakter dnešného nacionalizmu vidieť i na jeho sociálnom zložení. Ranný nacionalizmus bol elitným projektom, ktorého základ tvorila vzdelaná stredná vrstva. Masovým hnutím sa stal až v 20. storočí. Dnešný nacionalizmus je naproti tomu do značnej miery provinčný. Vojnu v Bosne možno označiť ako socio-ekonomickú vojnu medzi vidieckymi nacionalistami a multietnickým mestským obyvateľstvom. Európski nacionalisti 19. storočia boli, podobne ako vodcovia oslobodzovacieho boja v rozvojových krajinách, predovšetkým intelektuáli. Dnes dominuje táto kategória, až na pár výnimiek, napr. vo Švédsku, v internacionalistických hnutiach.

Nacionalizmus, ktorý teraz silnie v celej Európe, získava výživu z faktorov, ktoré pred takmer sto rokmi, kedy *The Economist* uverejnil vyššie uvedený citát, neexistovali. Preto tiež nemožno hovoriť o jednom určitom nacionalizme v Európe, ale o širokom spektre tohto javu, ktorý si našiel rôzne spôsoby vyjadrenia.

* Rad štátov, ktoré boli formálne samostatné, znovonadobudli svoju suverenitu a stali sa samostatnými účastníkmi medzinárodného diania. To sa týka Poľska, teraz už rozdeleného Československa, Maďarska, Rumunska, Bulharska a z trochu iného hľadiska i Albánska.

* Štáty, ktoré boli kedysi medzinárodne uznané, nadobudli svoju bývalú samostatnosť. Tu ide v prvom rade o Estónsko, Litvu a Lotyšsko, ako i Gruzínsko a Arménsko.

* Do tretej skupiny patria štáty, ktoré doteraz existovali len ako federálne súčasti mnohonárodných štátnych útvarov a nikdy neboli medzinárodne uznané ako samostatné štáty. Sem patria z bývalej Juhoslávie: Slovinsko, Chorvátsko, Bosna-Hercegovina, ako aj Macedónsko. Z bývalého Sovietskeho zväzu — napriek členstvu v OSN — Bielorusko a Ukrajina, ďalej Azerbajdžan, Moldavsko, Kazachstan a štyri stredoázijské republiky — Kirgizsko, Uzbekistan, Tadžikistan a Turkménsko. V niektorých prípadoch možno pochybovať o trvaní ich samostatnosti, ako napríklad v prípade Moldavska, Bieloruska, Kazachstanu a Tadžikistanu.

* Do štvrtej skupiny patria národy, ktoré majú vlastné autonómne oblasti, alebo získali určitý stupeň politickej a/alebo kultúrnej autonómie v rámci medzinárodne uznaných štátov, ako napríklad Katalánsko a Baskicko v Španielsku, Flámsko a Valónsko v Belgicku, Škótsko a Wales, nemecky hovoriace obyvateľstvo v južnom Tirolsku, Švédi žijúci vo Fínsku a dánska menšina v Šlezvicko-Holštajnsku.

Regionálne nacionalizmy sú rozličné. Niektoré sú otvorené, moderné a demokratické, ako katalánsky, iné uzavreté a exkluzívne, ako ETA v Baskicku. Niektoré sú výrazom protestu proti príliš silnej dominancii centra a snažia sa o autonómny vývin v oblasti politiky, ekonómie a kultúry bez toho, že by sa kvôli tomu chceli odtrhnúť a založiť si vlastný štát, ako napríklad škótsky a katalánsky nacionalizmus, zatiaľ čo iné, ako napríklad Lega Nord v Taliansku a flámsky nacionalizmus, prejavujú silnejšiu tendenciu k separatizmu. Vo Flámsku sa nacionalizmus obracia proti francúzsky hovoriacim Valónom, t. j. von, ale aj dovnútra — proti rastúcim skupinám prisťahovalcov.

Inou formou regionálneho nacionalizmu je *renesancia rodného kraja*, ktorá sa šíri v západnej Európe, a to najmä v nových oblastiach, napr. vo Švédsku (oblasti Jämtland a Skåne), ako aj tam, kde má už hlbšie korene, ako v Bavorsku a Tirolsku.

* Do piatej kategórie patria etnické menšiny bez ozajstného štatútu autonómie, ale kde *materský národ* v rozličnej miere háji ich záujmy. K týmto možno počítať Maďarov na Slovensku, v Rumunsku a Srbsku, nemecké menšiny v Poľsku, Českej republike a Rumunsku, ako i v bývalom Sovietskom zväze, Rusov v Estónsku a Lotyšsku, Poliakov v Litve, Grékov v Albánsku, Albáncov v Kosove a Turkov v Grécku a Bulharsku.

* Do tejto skupiny patria aj *nezastúpené* menšiny, t. j. asi tridsať národností bez *materského národa*, žijúce v celej Európe okrem Sovietskeho zväzu, napríklad Bretonci, Frízi, Lužickí Srbi, Rusíni, Valasi, Furláni, Pomaci a Ladinovia.

* Početné mimoeurópske skupiny prisťahovalcov, ktoré majú viac alebo menej jasné aspirácie uchovať si svoju národnú a kultúrnu svojráznosť vo svojej novej vlasti, patria do ďalšej skupiny s podobným pozadím. Otázka, ktorá sa kladie s čoraz väčšou nástojčivosťou je, ako možno prisťahovalcom z neeurópskeho kultúrneho kruhu za-

bezpečiť ich národnostné, kultúrne a náboženské práva? Do tejto skupiny treba azda v prvom rade zaradiť Rómov, napriek ich dlhej histórii v Európe. V štátoch, kde sú početnou menšinou, ako v Rumunsku, na Slovensku a v Srbsku, ich možno zaradiť aj medzi *nezastúpené menšiny*.

Nacionalizmus v západnej Európe

V západnej Európe je vzrast nacionalizmu spôsobený všeobecnými obavami z budúcnosti a z rýchlo sa meniaceho sveta. U širokých vrstiev obyvateľstva sa dostavuje pocit straty orientácie v dnešnej spoločnosti. Obavy o budúcnosť národných štátov v čoraz viac integrovanej Európe vzbudili nový a intenzívny nacionalizmus s rasistickými podtónmi.

Globalizácia Európy, internacionalizácia kultúry a zintenzívnenie prístahovateľstva ľudí cudzieho pôvodu vytvorili životné štýly a vzory konzumácie, ktoré sú považované za ohrozovanie národných identít. Prístahovateľstvo sa stalo hlavným vinníkom rýchlych zmien a z toho vyplývajúcich hospodárskych, sociálnych a politických náptí.

Spoločenstvo, ktoré príslušnosť k národu ponúka, sa stalo útočiskom a ochranou proti anonymite modernej spoločnosti, ako aj symbolom známej a bezpečnej minulosti, ktorej sa možno chytiť v čase premien. I vo vnútri Európskej únie vidieť politikov, výrazne ľavicovo i pravicovo orientovaných, ktorí sa snažia získať hlasy tým, že sa stavajú do pozície ochrancov národnej kultúry vrah ohrozenej cudzími elementami. V Nemecku počuť čoraz častejšie heslo *Ausländer raus!* (Preč s cudzincami!), vo Švédsku *Sverige åt svenskarna!* (Švédsko len pre Švédov!). Prívrženci Národného frontu vo Francúzsku varujú pred arabskou inváziou, zatiaľ čo The British National Party kladie vinu za nedostatok bytov prístahovalcom z Indie.

Švédsko a Nórsko sa líšia od iných európskych krajín, napríklad Francúzska a Nemecka, v tom, že ľavicové krídlo nacionalistov je oveľa silnejšie než pravicové. Debaty o Európskej únii vo Švédsku dáva denne nové príklady toho, že bývalí internacionalistickí socialisti sa zmenili na socialistických nacionalistov a teraz kážu ľavicový nacionalizmus, ktorý je rovnako nejasný a primitívny ako bol ich pravicový patriotizmus na prelome storočia. Teraz sa utiekajú do akéhosi blahobytného nacionalizmu či šovinizmu, ktorého základom je predstava, že ich vlastná krajina je vo všetkom najlepšia, a preto je potrebné chrániť ju proti vplyvom nebezpečného okolia.

Počas kampane proti vstupu do Európskej únie bolo hlavou témou nielen vo Švédsku, ale aj v Nórsku, ako sa ochrániť pred cudzincami, ktorí by chceli skupovať letné sídla a chaty — symboly nordickej suverenity. Európska únia bola vykresľovaná ako hrozba voči škandinávskemu životnému štýlu a prírode, *európske* potraviny ako životu nebezpečné. Európska produkcia potravín sa podľa typickej argumentácie vyznačuje prísadami hormónov, umelým hnojením a týraním zvierat, zatiaľ čo škandinávske potraviny sú bez umelých prísad, jednoduché a prirodzené, kravy šťastné, ošipané harmonické a sliepky žijú na slobode. Európska únia je stelesnením ničenia životného prostredia, nákazlivých chorôb, drog a lacného vína, špiny, veľkomiest, centralizácie a odcudzenia, zatiaľ čo Sever je synonymom rovnosti, čistého vzduchu, jazier ako

zrkadiel a kvitnúceho vidieka. Neustále bola zdôrazňovaná vlastná morálna nadržanosť. Ak by Európska únia získala Švédsko a Nórsko za členov, začalo by ozajstné budovanie mostov medzi bohatými a chudobnými štátmi sveta.

Nórsky profesor sociálnej antropológie Thomas Hylland Eriksen výstižne prirovnal nórsku kampaň proti členstvu v Európskej únii k FIS, alžírskemu *Islamskému záchrannému frontu*. Iste, medzi oboma krajinami je veľký rozdiel. Alžírsko je chudobné, horúce, brutálne a dezorganizované, Nórsko naopak bohaté, studené, mierové a dobre organizované. Napriek tomu je podobnosť medzi oboma protestnými hnutiami taká zjavná, že nie je možné hovoriť o náhode. Oba štáty bojujú za *čistotu* a hranice, teda izoláciu, i keď každý z nich ohraničuje svoj svet inak. Podľa FIS oddeľuje hlboká priepasť čistý, morálny a autentický islam od špinavého, amorálneho, odcudzeného a sekularizovaného západného sveta. Tam, kde sa FIS uchyluje k náboženstvu, uchyluje sa kampaň *Nej till EU* tak vo Švédsku, ako aj v Nórsku k územiu. Pre FIS je islam to čisté a pravdivé, pre *Nej till EU* je to Švédsko a Nórsko. Spoločnou črtou oboch hnutí je, že obviňujú svoje vlády zo zapredania sa cudzím mociam a medzinárodnému kapitálu.

Nacionalizmus vo východnej Európe

Vo východnej Európe má nacionalizmus a nepriateľstvo voči cudziemu iné vysvetlenia: koniec studenej vojny a premena medzinárodného systému, ideologické vákuum, ktoré vzniklo po páde komunizmu a v dôsledku toho i nasledujúca hospodárska kríza. Do politickej arény vstúpila nová *štvorka*: národ, história, náboženstvo a identita.

Súčasný britský historik Timothy Garton Ash nazval českých disidentov v polovici 80-tych rokov sviecami, ktorých svetlo sa prediera cez ľad. Teraz sme boli nielen svedkami topenia ľadov, ale zažili sme dokonca roztopenie samotného jadra komunizmu. Zároveň vidíme, že rozpad Východného bloku automaticky nezaručuje, že teraz, po zbavení sa komunistického jarma, bude spolužitie bývalých bratských národov harmonické a že sa bude vyznačovať snahou o spoluprácu. Podľa slov poľského bojovníka za ľudské práva Adama Michnika sa ukázalo, že život bez komunistického čerta nie je taký ľahký, ako si to všetci predstavovali. Namiesto toho teraz nastáva hľadanie, a nachádzanie, čerta u druhých.

O tom, akým smerom sa bude vývoj uberať po páde komunizmu, existovali v roku 1989 dve teórie.

Jedna — teória o očistnom ohni — bola optimistická. Podľa nej prešli národy východnej a južnej Európy za komunizmu 40-ročným očistným ohňom a získali tiež 40-ročné skúsenosti z boja proti nanútenému systému. Táto škola im mala dať dostatočné skúsenosti a silu na to, aby skrotili sily nacionalizmu a pochopili nutnosť pluralitnej spoločnosti. Preto udržiavali silné vzťahy medzi národmi, od ktorých sa v mene proletárskeho internacionalizmu vzdávali. Na otázku, čomu sa podľa neho naučili

Poliaci za roky diktatúry, odpovedal Czeslaw Milosz, poľsko-litovský držiteľ Nobelovej ceny za literatúru: „*Odolávať hlúposti*“.

Druhá teória bola skôr pesimistická a prirovnávala uplynulých 40 rokov k storočnému snu šípkovej Ruženky alebo pobytu v mrazničke. Podľa tejto teórie udržoval komunizmus tieto štáty v stave hlbokého spánku alebo zmrazenia so všetkými ich problémami a teraz by malo všetko pokračovať presne odtiaľ, kde sa to pred 40 rokmi prerušilo.

Táto teória sa na mnohých miestach ukázala byť správnou, a to spôsobom, ktorý sme si ešte na začiatku osemdesiatych rokov nedokázali ani predstaviť. S návratom histórie do východnej Európy sa tu tiež znovu objavili démoni, o ktorých sa predpokladalo, že sú už dávno a navždy mŕtvi. Rok 1989 bol rokom demokracie, ale i masového úteku. Počas najväčšieho sťahovania obyvateľstva v Európe po roku 1945 sa vydalo 375 000 ľudí nemeckého pôvodu na cestu do svojho Sionu, 320 000 Turkov navždy opustilo Bulharsko a približne 50 000 Maďarov ušlo z Rumunska do Maďarska. Taktiež bol položený základ pre juhoslovanskú tragédiu.

Východoeurópske nacionalizmy sú vznetlivejšie, emocionálnejšie a intenzívnejšie ako západné, a to z viacerých dôvodov. V západnej Európe sa národné štáty formovali pomaly, postupným rozširovaním centrálnej moci. Vo východnej a strednej Európe boli výsledkom náhleho vývoja a zrútenia centrálnej moci. Po prvej svetovej vojne v roku 1918 boli mnohonárodné štáty, ktoré i samy seba považovali za také, nahradené národnými štátmi, ktorými vlastne neboli, nakoľko žiaden zo štátov v strednej a východnej Európe nepozostáva len z jednej národnosti. Pomerne homogénne sú len Česká republika, Poľsko a Maďarsko, no dva posledné majú potenciál pre teritoriálne a etnické konflikty so svojimi susedmi.

Prechody od autoritatívnych režimov, ktoré sa, s výnimkou Československa, dostali k moci po prvej svetovej vojne, cez nadvládu nacistov, svetovú vojnu ku komunizmu a sovietskemu imperializmu, zničili všetky pozitívne spoločné hodnoty. Za chrbtom navonok internacionalistickej doktríny boli vytvárané nové mýty bez toho, že by staré zanikli, zároveň sa národy ešte viac vzdalovali jeden od druhého a vzájomná nedôvera a nevedomosť ešte zosilnela. Zvlášť osudnou bola tendencia skrývať pod heslom antifašizmu vinu a zločiny vlastného národa. Ozajstný boj proti ozajstnému fašizmu bol zdiskreditovaný. Od pobaltských štátov po Rumunsko bolo možné pozorovať, ako sa v medzivojnovom období a počas druhej svetovej vojny v mnohých krajinách velebili autoritárske a militaristické hnutia a ich vodcovia, ako boli Miklós Horthy v Maďarsku, maršál Jozef Pilsudski v Poľsku, diktátor Ion Antonescu v Rumunsku a vodca fašistov v Chorvátsku, Ante Pavelič.

Zjednotenie Nemecka tiež znamenalo legitimovanie národného princípu ako základu štátu v Európe po prvý raz od konca vojny. Pre zjednotenie Nemecka jestvovali len etnické dôvody. *Wir sind das Volk* sa zmenilo na *Wir sind ein Volk*. Vznik východonemeckého demokratického štátu bol v podstate rovnako predstaviteľný ako vznik demokratického Maďarska, ale Walterovi Ulbrichtovi a Erichovi Honeckerovi sa nepodarilo vytvoriť osobitnú východonemeckú identitu. Zjednotenie Nemecka sa tak stalo akýmsi signálom nacionalizmu. Ak Nemci teraz žijú v jednom štáte, prečo by iné národy, ktoré nie sú zhromaždené v jednom štáte, nemali mať takúto možnosť?

Náboženstvo je ďalším činiteľom spôsobujúcim komplikácie. Hovorilo sa, že jediné, čo sa komunistom za ich viac než 40 ročnej moci v Československu podarilo, bolo, že z českých socialistov urobili katolíkov. V ideologickom vákuu, ktoré po páde komunizmu nastalo, je možné, že veľké skupiny budú hľadať útulok a novú identitu v náboženstve, čo nesie v sebe zárodok politicko-etnických konfliktov. Príkladom je bývalá Juhoslávia, kde Srbi sú pravoslávni kresťania, Albánci a najväčšia skupina obyvateľstva v Bosne sú moslimovia a Chorváti a Slovinci sú katolíci. S nevelkým nadsadením možno povedať, že vojna bola vedená medzi ateistickými moslimami, katolíkmi a príslušníkmi pravoslávnej cirkvi.

Východná a stredná Európa sa čoraz viac odlišujú od juhovýchodnej a hranicou sa stáva stará hranica medzi habsburskou a osmanskou ríšou, medzi katolíckym a pravoslávny kresťanstvom: na jednej strane sa nachádza Poľsko, Česká republika, Slovensko, Maďarsko, Slovinsko a Chorvátsko, na druhej Rumunsko, Bulharsko, Srbsko, Macedónsko a Albánsko.

Predpokladaný rozdiel v rýchlosti tempa hospodárskeho rozvoja ešte zväčší toto rozštiepenie. Bývalý Východný blok smeruje k rozdeleniu na A- a B-skupinu a deliaca čiara vedie tiež zhruba pozdĺž starej hranice medzi oboma kultúrami.

Najväčšie spustošenie, materiálne i mentálne, možno vidieť v európskych častiach bývalého osmanského impéria, kde boli demokratické tradície veľmi slabé, pokiaľ vôbec existovali. Komunisti tam síce dosiahli určitú nezávislosť od Moskvy, ale ich politika bola založená na národnom mýte a marxizmus-leninizmus doplnili agresívnym nacionalizmom, ako v prípade Tita v Juhoslávii v roku 1948, Hodžu v Albánsku na začiatku 60-tych rokov a Ceausesca v Rumunsku na konci tohto storočia. I Todor Živkov sa pokúsil o podobnú politiku v posledných rokoch svojej moci, čo malo za následok masívne vystaňovanie bulharských Turkov z Bulharska.

Komunistický teoretický internacionalizmus znemožňoval včlenenie národnostných myšlienok a ideológií do demokratického štátneho systému tak ako v západnej Európe po druhej svetovej vojne. Zatiaľ čo na Západe sú etnické minority aspoň oficiálne akceptované, je v štátoch, ktoré sú produktom rozpadu multietnických impérií pohľad na ne skeptický a naplnený podozrením. Teraz sa však Pandorina skrinka otvorila a z nej vylieza nacionalizmus, ktorý podľa rétoriky reálsocializmu neexistoval, hoci i v období takzvaného socialistického spoločenstva sa viaceré národnostné konflikty stali akútnymi, napríklad rumunsko-maďarský spor týkajúci sa Transylvánska a bulharsko-juhoslovanský spor o správnej príslušnosti Macedónska a skutočnej etnickej identite Macedónčanov.

Obyvatelia východnej Európy poznajú len medzinárodnú spoluprácu nanútenú zhora. Preto tiež nemajú skúsenosti z tlmenia konfliktov a ozajstnej spolupráce, aká sa vyvinula v povojnovej západnej Európe: od Marshallovoho plánu po vnútorný trh v rámci Európskej únie. Namiesto toho východoeurópske štáty pod sovietskou nadvládou rozvinuli svoje ľudové hospodárstva a politické systémy v hermeticky uzavretých národných jednotkách, aj keď ich vodcovia tvrdili, že konali podľa internacionalistckej doktríny. Sovietske vedenie bolo zásadne proti akejkolvek forme ozajstnej spolupráce medzi svojimi satelitmi. Rozdelenie práce nesledovalo žiadne ekonomické princípy, ale bolo diktované politickými uzneseniami, ktorých konečným cieľom bolo

zabezpečenie ruských záujmov. Každý štát sa uzatváral pred svojimi susedmi a vzťahy medzi bratskými socialistickými krajinami boli na všetkých úrovniach prísne kontrolované. Ostaný drôt navzájom oddeľoval i samotné komunistické štáty.

V skutočnosti bol celý rad národnostných rozporov, konfliktov, ako aj utláčanie menšín počas tohto obdobia len núdzovo zakrytý plášťom internacionalizmu. Komunistický systém znemožnil vývin kozmopolitických a post-nacionalistických postojov. Bolo to práve toto tvrdohlavé zapieranie národnostných rozdielov v mene internacionalistického socializmu a nanúteného sovietskeho patriotizmu, čo viedlo k tomu, že za vhodných podmienok sa nacionalistické pocity prejavili takou intenzitou. Keď sa národy prebudili z pôsobenia dlhej komunistickej narkózy, zobudili sa tiež, ako v Juhoslávii, staré obavy, nedôvera, nenávisť a komplexy.

Potreba hrdinov, martýrov a národných mýtov sa stala životným elixírom pre novozískanú národnú suverenitu. Nebolo ľahké odolať pokušeniu zvýšiť sebadôveru más zdôrazňovaním vlastnej osobitosti vylučovaním a ohraničovaním sa a, ako v prípade Juhoslávie, demonizovaním druhých. Upevňovanie vlastnej identity išlo ruka v ruku s agresiou voči skupinám, ktoré boli z rôznych dôvodov definované ako minority. Sťažovalo to dosiahnutie vnútroptickej stability, nakoľko menšiny v štátoch ako Slovensko, Rumunsko, Bulharsko a Macedónsko boli organizované v stranách angažujúcich sa výlučne za riešenie problémov týkajúcich sa vlastnej národnostnej skupiny.

Tým, že komunizmus potieral nacionalizmus s rovnakou silou, s akou prenasledoval iné ideológie, získal nacionalizmus legitimitu martýrstva. Najviac sa prejavil u tých, ktorí sa za predchádzajúceho režimu odovzdali svojmu osudu a podriadili sa komunistickému systému. Teraz nenávideli komunistov pre svoje premárnené životy a hľadali svoju identitu a hrdosť v nacionalizme.

Jiřina Šiklová, česká spisovateľka a sociologička, vysvetľuje tento jav podnetným spôsobom. Podľa nej spočíva do značnej miery v tom, že všetok osobný status bol doteraz spojený s komunistickým systémom, ktorý sa zrútil. Ľudia sa nadšene stavali pred mikrofóny reportérov, boli ochotní vypovedať, kým vlastne boli a čo si mysleli. Čoskoro však zistili, že všetok ich spoločenský status bol zviazaný s nenávideným systémom. Vyššie vzdelanie bolo vylúčené pre člena opozície, peniaze a majetok nebolo možné nadobudnúť len čestnou prácou. Vedecké tituly, kariéra, cesty do zahraničia, dom a chata — toto všetko predpokladalo konformitu s vládncim systémom. Disidenti tvorili menej než jedno promile obyvateľstva.

Nacionalizmus je teraz najpopulárnejší medzi tými, ktorí sa bývalému režimu prispôbili a teraz sa za to hanbia. Majú totiž pocit, že žili život založený na lži a nenávidia komunistov za všetko, čo boli nútení pasívne prijať. Teraz hľadajú svoju identitu a hrdosť v nacionalizme, ktorý nekladie žiadne nepohodlné otázky ako: *Ako sa ti toto všetko podarilo dosiahnuť?* Ten, kto hovorí, že je Slovák, Čech, Poliak, Maďar alebo Rumun, nemusí sám seba bližšie definovať, ale automaticky sa viaže na skupinu ľudí s rovnakým osudom a môže takýmto spôsobom zabudnúť na vlastnú vinu. Vinný je niekto iný. A nájsť vinníka, ktorému možno naložiť na chrbát vlastnú vinu, je dôležité. Tu prichádzajú do úvahy v prvom rade a ihneď *cudzí*. Ľudia v bývalom Východnom bloku sú zvyknutí neustále hľadať nejakého nepriateľa: buržoáziu, veľkostatkárov, im-

perialistov, triednych zradcov — niekoho, kto je stelesnením zla. Na to, aby sa vymanili z uzavretého kruhu nacionalizmu, je potrebné, aby získali nový vlastný spoločenský status, ktorý by skoncoval s ich frustráciou a tým aj postupne zmenšil ich nacionalistické myslenie.

V záujme objektívnosti sa nemožno nezmeniť aj o pozitívnej hodnote nacionalizmu, ktorá sa jasne ukázala v revolúciách 1989, kedy bol nacionalizmus aj prejavom reakcie proti internacionalistickej ideológii komunistického hnutia a slúžil nielen ako nástroj pre zmobilizovanie občanov proti sovietskemu impériu, ale pomohol tiež novému vedeniu vybudovať za ťažkých hospodárskych podmienok parlamentnú demokraciu. Nacionalizmus bol vtedy jedinou ideológiou, ktorá dokázala vytvoriť konsenzus a bola pochopená a akceptovaná širokými masami.

Obdobie medzi „už nie a ešte nie“

Východná a stredná Európa prechádzajú súčasne politickou, hospodárskou a sociálnou premenou, čo je spojené s mnohými ťažkosťami. Nové politické inštitúcie je možné vybudovať relatívne rýchlo, ale výsledky hospodárskych premien sa ukážu až po viacerých rokoch. To samozrejme ovplyvňuje sociálne premeny, ktoré sa spätne odrážajú v politických inštitúciách. Uskutočnenie potrebných zmien si vyžaduje určitý čas, čím sa však narušuje celkové tempo vývoja a vznikajú politické problémy, ktoré sťažujú vytváranie novej občianskej spoločnosti.

Trhové hospodárstvo sa navyše spočiatku ukázalo zo svojej najmenej atraktívnej stránky. Jeho prvými zjavnými sprievodnými znakmi boli sociálna polarizácia, nezamestnanosť, rýchlo sa šíriace schudobnenie širokých vrstiev obyvateľstva, bulvárna tlač, pornografia. Tieto spoločenské javy sa objavili oveľa rýchlejšie než demokratické štruktúry, na ktoré sa na niektorých miestach ešte stále márne čaká.

Spôsob myslenia a konania je ešte silne poznačený očakávaním beztriednej a bezkonfliktnej spoločnosti, ktorú komunistický režim sľuboval. Požiadavky kladené na politikov sú preto rovnaké — teraz sa ale očakáva, že tieto komunistické sľuby budú splnené pomocou kapitalistických metód, samozrejme bez rizika straty zamestnania a najradšej bez zvýšených požiadaviek, pokiaľ ide o dodržiavanie pracovného času, zodpovednejšieho prístupu k práci, vlastnej iniciatívy a dôslednejšej pracovnej morálky.

Bývalé komunistické spoločnosti sa ešte stále nachádzajú niekde medzi starým a novým poriadkom, ešte nie jasne formulovaným. Podľa slov Karla Schlögla, nemeckého odborníka na otázky strednej a východnej Európy, sa snažia udržať rovnováhu balancujúc na úzkom mostíku medzi *už nie a ešte nie* (nicht mehr und noch nicht). Musia zvládnuť ťažkosti, o existencii ktorých nemali ani potuchy, musia byť ochotní vzdať sa privilégií, ktoré považovali za samozrejme. Bolo zaiste naivné očakávať, že mlčiaca väčšina obyvateľstva by bola až do prvých slobodných volieb v stave preukázať potrebnú kombináciu politickej zrelosti a plného chápania spôsobu fungovania demokracie, ako aj pripravená priniesť nevyhnutné ekonomické obete.

Uskutočnenie reforiem bolo a je sťažované aj tým, že nie je možné za noc vymeniť štátne orgány vytvorené na vykonávanie pokynov totalitnej strany za moderné správ-

ne aparáty zvyknuté fungovať v demokratickom prostredí. Na to, aby bolo možné vyriešiť množstvo nahromadených problémov, je nutné rýchlo sa zjednotiť okolo nových a neznámych pravidiel hry a predovšetkým byť pripravený na kompromisy, a to v čase, kedy vzhľadom na nízku efektivitu hospodárstva niet zdrojov pre kompenzáciu.

Hospodárske zmeny nesú so sebou sociálne napätia, politickú fragmentáciu, vzrast politického extrémizmu, znižovanie účasti vo voľbách a zmenšujúcu sa legitimitu politických elít, čo vedie k vnútornej nestabilite. Tá sa potom prejavuje v nejasných stranických štruktúrach, v značnom názorovom kolísaní voličov, ktoré ešte podporuje volebný systém založený na ďalekosiahlej proporcionalite, čo vedie k volebným výsledkom, na základe ktorých vznikajú slabé vlády.

Navyše, nielenže bol počet voličov v týchto krajinách nízky, ale sa aj ďalej znižoval. Samozrejme, veľký počet účastníkov volieb nemožno automaticky považovať za mierku stupňa demokracie. Najväčší počet voličov v prvých porevolučných voľbách bol zaregistrovaný v Rumunsku, Bulharsku a Albánsku, čo však bolo dôsledkom starých donucovacích mechanizmov, ktoré automaticky hnali ľudí k volebným urnám a víťazmi volieb sa stali predstavitelia starého aparátu moci.

Štátny aparát je slabý a zdiskreditovaný a to v čase, keď sú nároky na výkon jeho moci najväčšie. Ľudia nepovažujú žiadnu politickú inštitúciu za legitímnu, ale zároveň požadujú, aby skupiny, ktoré sú pri moci, okamžite konali. Ozajstný politický život prebieha pod povrchom a formami pripomínajúcimi epochu komunizmu a obdobie pred ním.

Nastalo teda politické vákuum, ktoré treba zaplniť, aby sa vývoj spoločnosti mohol pohnúť dopredu. V panujúcej bezradnosti však získávajú priestor rôzni politickí šarlatáni. Podporovatelia európskej myšlienky stoja proti nacionalistom, parlamentná ústavnosť proti mimoparlamentnému populizmu, mesto proti vidieku, nedostatočne reprezentovaní robotníci proti nadmernej reprezentácii inteligencie.

Nová doba sa pre väčšinu odrazila na ich spotrebných možnostiach. Mnohí majú pocit, že pád komunizmu priniesol len novú nespravodlivosť a novú oligarchiu. Trhové hospodárstvo prináša pre veľké skupiny obyvateľstva trvalú nezamestnanosť, a preto už netúžia po slobode, ale po starej rovnosti, čo vedie k nostalgickým spomienkam na komunizmus a k určitej idealizácii minulej skutočnosti. Novozískaná sloboda je pre mnohých menej dôležitá než pocit stratenej sociálnej istoty.

Zvíťazí komunizmus post mortem?

Paradoxom je, že tí, ktorí celú hospodársku a sociálnu biedu spôsobili, sa teraz môžu politicky profilovať pomocou následkov svojich bývalých prečinov. Víťazstvom exkomunistu Alexandra Kwasniewskeho v poľských prezidentských voľbách v novembri 1995 bol upevnený istý politický trend v strednej a východnej Európe. Väčším kladením dôrazu na terapiu než na šok sa podarilo predovšetkým reformovaným komunistickým stranám získať tie skupiny, ktoré sa cítili byť rozčarované. Hospodárska a sociálna kríza mala tiež za následok, že hnev na komunistický systém postupne zoslabol, takže obdobie reálsocializmu v spätnom pohľade už nevyzerá tak čierne.

Politikom už nestačí na získanie prívržencov antikomunistická rétorika: táto vyvoláva skôr dojem chýbajúcej kompetencie. Vyhláseniam o okamžitom zavedení trhového hospodárstva, čo má vyriešiť všetky problémy, tiež už nikto neverí. Namiesto toho využívajú reformovaní komunisti chyby a nedostatok skúseností nových politikov. V Maďarsku v máji 1994 išla víťazná socialistická strana do volieb s heslom: *Dovoľte návrat odborníkom*.

V Rumunsku riadia vládu reformovaní komunisti od parlamentných volieb v septembri 1992. Prezident Iliescu bol v období Ceausescovej vlády prominentným komunistom. V Litve vládne reformovaná komunistická strana sama a vo februári 1993 bol navyše jej predseda Brazauskas veľkou väčšinou zvolený za hlavu štátu. V Poľsku je od volieb v septembri 1993 najsilnejšou vo vláde Kwasniewského strana. Maďarská socialistická strana získala absolútnu väčšinu v parlamentných voľbách v máji 1994. V maďarskej vláde tak teraz sedia politici, ktorých spoločné členstvo v komunistickej strane po spočítaní presahuje 200 rokov. V parlamentných voľbách v Bulharsku v septembri 1994 získala Bulharská socialistická strana vlastnú väčšinu. Na Slovensku je komunistická strana nespokojnosti, robotnícka únia, súčasťou Mečiarovej koalícnej vlády. V Estónsku boli voľby v marci 1995 veľkým úspechom predstaviteľov bývalej nomenklatúry a posledného predsedu estónskeho najvyššieho soviету, Arnolda Rüütela.

Česká republika je jediným post-komunistickým štátom s pravicovou vládou. Zároveň je aj jediným východným štátom, ktorý, odhliadnuc od bývalej NDR, realizoval tzv. lustračný zákon, t. j. zbavil komunistických funkcionárov verejných funkcií. Zároveň je Česká republika jediným štátom v strednej a východnej Európe, kde si komunistická strana ponechala svoje staré meno.

Zdá sa, že *nebožtík* znovu oživa. Je to prekvapenie pre všetkých, ktorí hovorili o konci dejín a o komunizme ako o systéme, ktorý sa raz navždy ocitol na smetisku dejín.

Napriek tomuto zjavnému trendu neznamenaajú však volebné výsledky víťazstvo komunizmu post mortem a návrat k bývalému monolitnému proletárskemu internacionalizmu. Podľa Adama Michnika sa *vrátia staré zvyky a starí funkcionári, ale nie starý komunistický systém*. Popularita ľavice je reakciou na ťažké hospodárske a sociálne premeny. Znižujúca sa životná úroveň, nezamestnanosť, stratené výhody, zhoršené dôchodky — to všetko vedie k túžbe po štátnej moci, ktorá by zasiahla a rozdiely vyrovnala. Nie je to však túžba vrátiť sa späť do totalitného komunistického systému, ale skôr do kapitalizmu s ľudskou tvárou.

V Poľsku a Maďarsku bol návrat komunistov uľahčený ich revizionistickou minulosťou. Strana v týchto krajinách nebola natoľko zdiskreditovaná ako v Československu a v NDR, nakoľko sa viac dištancovali od Moskvy, znížili politický útlak a liberalizovali hospodárstvo už dlho pred rozpadom komunistického systému. Ich obrat preto nebol považovaný za "z núdze cnosť" a vládna moc v oboch prípadoch sa tiež vzdala dobrovoľne.

Vítazmi teda nie sú extrémisti, ale oproti revolučnému roku 1989 sa moc z politického strediu posunula viac doľava. Koaličná vláda reformovaných komunistov a sloboďných demokratov v Maďarsku dnes uskutočňuje hospodársku politiku veľmi podobnú Antallovmu konzervatívneľmu režimu. Práve preto mohol Helmut Kohl počas

prvej návštevy ministerského predsedu Gyulu Horna v Nemecku bez začervenania hovoriť o tom, že presun moci v Maďarsku je *dôkazom stability a fungujúcej maďarskej demokracie*.

Nielen Komunistická strana Maďarska, ale i bývalé komunistické strany v Poľsku, Slovensku, Bulharsku a Rumunsku sú za členstvo v Európskej únii — s určitými rozdielmi v miere nadšenia — ako aj v NATO, v čom ich voliči vidia záruku proti ideologickému a politickému spiatočníctvu. Ich úspech sa často vysvetľuje aj tým, že majú fungujúci stranický aparát, zatiaľ čo ich konkurenti sa nielen museli organizovať od základu, ale boli a naďalej sú postihovaní štiepením a konkurenciou nových, niekedy dosť bizarných strán, ako napr. strana milovníkov piva.

Bývalé komunistické strany majú i naďalej, s výnimkou Litvy a Estónska, najviac členov. Okrem toho majú oddávna etablované a dobre fungujúce vzťahy s viac alebo menej reformovanými odbormi. Na rozdiel od nových strán majú preto nielen širokú voličskú základňu, ale aj celoštátnu organizáciu a stranickú tlač. V Maďarsku sa vydáva Népszabadság v 300 000 náklade a sú najčítanejšími novinami. Duma v Bulharsku má náklad 250 000. V Poľsku majú bývalému režimu verné odbory OPZZ 4 milióny členov, čím tvoria dôležitú základňu pre ľavicovú alianciu a získali asi 60 miest v Sejme.

Z tohto pohľadu sa reformované komunistické strany viac podobajú normálnym západným stranám než ich noví konkurenti. Všetci sú však činní v úplne novom politickom prostredí. Zatiaľ čo predtým museli sledovať singály z Moskvy — s výnimkou Rumunska — a nemali väčšie možnosti robiť svoju vlastnú politiku a vyvíjať vlastné národné smerovanie, musia sa teraz ich nasledovníci, ak chcú prežiť, prispôbovať vlastnému hospodárskemu, sociálnemu, historickému a politickému okoliu. Politika s internacionalistickými podtónami obracajúca sa k svetovému proletariátu nevábi žiadnych voličov. Keďže sú podmienky v jednotlivých krajinách odlišné, musí si každá vytvoriť vlastnú líniu, v dôsledku čoho sa budú vyvíjať rozličnými smermi. Brežnevova doktrína, ktorá viedla k sovietskej invázii do Československa v auguste 1968, je definitívne nahradená Sinatrovou doktrínou: každá strana, ktorá chce politicky prežiť musí *do it its way*.

V Rusku, Bielorusku a na Ukrajine je odpor proti príliš radikálnym reformám smerom k trhovému hospodárstvu a pluralitnej spoločnosti rozšírený v širokých vrstvách obyvateľstva. Po prvom šoku z pádu komunizmu získávajú preto väčšie možnosti bývalé komunistické strany so svojimi viac-menej tradičnými programami. V pobaltských krajinách a v strednej a východnej Európe je situácia iná. Tu sa ľudia vždy orientovali smerom k západnej Európe a od tohto faktu nemôžu nástupnícke komunistické strany odhliadať, ak chcú naďalej hrať politickú úlohu.

Otázku, či sa bývalým komunistickým stranám v strednej a východnej Európe podarilo premeniť na sociálnodemokratické, ešte nemožno zodpovedať. Zatiaľ sa tu vyskytuje priveľa rôznych smerov, *Európania* a sociálni demokrati západoeurópskeho strihu ako Horn a Kwasniewski, novodobí kapitalisti s koreňmi v starej nomenklatúre, bývalí oportunistickí funkcionári a vodcovia odborov.

Okolo týchto technokratických a pragmatických vodcov strán sa teraz zhromažďujú tak ľavicovo-socialistické, ako aj sociálno-liberálne a nacionálno-populistické

prúdy s rozličnými očakávaniami, t. j. rôznorodá zmes, ktorá automaticky vedie k rozporom. Už spomenutí voliči, ktorí zostali svojej strane verní, sa budú snažiť udržať ťažisko programu v sociálnej istote a tmiť účinky reformného procesu, zatiaľ čo mnohé nové skupiny voličov, vrátane nemaléj časti bývalej nomenklatúry, ktorá sa stala víťazom privatizácie, bude chcieť vidieť jeho urýchlenie.

Vzhľadom na zodpovednosť spojenú so získanou pozíciou vo vláde, od ktorej sa bude očakávať konkrétne konanie, bude potrebné rozlišovať komunistické plevy od sociálnodemokratického zrna, čo povedie k rozštiepeniu na dve krídla. Jedno povedie k protestu z pozície najkrajnejšej ľavice a pravice, nacionálnych socialistov alebo šovino-komunistov, zatiaľ čo druhé pôjde ďalej po ceste reforiem.

Strany, ktoré pôjdu touto cestou by mohli posilniť demokratickú súdržnosť proti politickému, hospodárskemu a etnickému nacionalizmu. Mohli by pritiahnuť k sebe tých, ktorí si nie sú istí svojou politickou príslušnosťou, čím by zabránili, aby sa, naopak, stali korisťou rôznych extrémistov. Takéto strany by ako demokratická ľavica západoeurópskeho typu mohli zohrať konštruktívnu politickú úlohu a spolu s liberálnymi a konzervatívnymi stranami udržiavať politickú pôdu menej úrodnú pre populistov a nacionalistov v čase hospodárskych problémov.

Možno teda povedať, že reformované komunistické strany nie sú ani také sociálnodemokratické, za aké sa rady vydávajú, ale ani tak zatažené komunistickým myslením, ako ich obviňujú ich ohovárači. Ich úspechy nie sú hrozbou demokracie v strednej a východnej Európe — tá prichádza odinakaľ a týka sa skôr otázky, akú formu kapitalizmu tieto štáty nadobudnú. Otázky, ktorá by ešte pred šiestimi rokmi bola nepredstaviteľná.

Nejde teda o žiaden návrat komunizmu, ktorý by hrozil novým demokraciám v strednej a východnej Európe. Namiesto toho sa hrozba prejavuje v rozličnej miere vo vývine vedúcom k situácii podobnej v súčasnom Taliansku, kde sú skorumpované režimy kontrolované mafii podobnými sieťami a opozíciu tvoria nacionalistické a fašistické extrémistické strany. Tu už nevedie deliaca línia medzi kapitalizmom a socializmom, alebo ľavicou a pravcou, ale medzi dvoma cestami — demokratickou, pluralistickou a tolerantnou, alebo nacionalistickou, centralistickou a autoritatívnou.

Členstvo v Európskej únii — návnada i donucovací prostriedok

V strednej a východnej Európe je nacionalizmus oveľa explozívnejší než v západnej Európe, kde sa národy vyvíjali v súlade s postupnými základnými sociálnymi, hospodárskymi a politickými zmenami. Na východe neprebíhali národnostné a štátnostné procesy podobnou paralelnou cestou. V medzivojnových rokoch sa nacionalizmus stal akýmsi štátnym náboženstvom využívaným na odvádzanie pozornosti od sociálnych, hospodárskych a politických problémov. V súčasnosti sa na viacerých miestach ukazuje nebezpečenstvo, že by sa tento proces mohol opakovať.

Nebezpečenstvo návratu štruktúr z obdobia pred druhou svetovou vojnou s národnostnou rivalitou, územnými konfliktami a znovuoživeným antisemitizmom zaiste ne-

treba preháňať. Je však reálne a treba ho brať vážne na mnohých miestach i mimo bývalej Juhoslávie.

Teóriu *zmrazenej histórie*, predovšetkým pokiaľ ide o Balkán, ešte nemožno odpísať. *Späť do 19. storočia namiesto vpred do 21.* sa môže v tejto časti Európy stať heslom posledných rokov 20. storočia. Riziko, že tu európska myšlienka bude znief cudzo, existuje. Prvý slobodne zvolený rumunský parlament si za štátny sviatok nevybral 22. december, deň revolúcie, ale 1. december — deň, v ktorý bolo roku 1918 vytvorené Veľkorumunsko. Z tejto ríše dnes patrí severná Bukovina Ukrajine, Besarábia tvorí väčšiu časť Moldavska a južná Dobruža leží dnes v Bulharsku. Ako ďalší príklad možno uviesť, že Sofia síce uznala macedónsky štát, ale nie existenciu macedónskeho národa.

Nádej na členstvo v Európskej únii je centrálnym faktorom pre to, aby sa kurz smerom k demokracii a trhovému hospodárstvu dodržiaval. Táto vízia slúži ako návnada i dôvod pre to, aby zákony, ale aj politické a hospodárske inštitúcie boli kompatibilné s EÚ. Viedlo to zároveň k tomu, že sa už uskutočnili hospodárske reformy s takým rozsahom a sociálnymi nákladmi, aké by sotva boli mysliteľné v niektorej z členských krajín Európskej únie v tak krátkom časovom období.

Rast hospodárstva a blahobytu bude posilňovať pluralizmus v spoločnosti, rast demokratických organizácií a inštitúcií a zároveň podryvať dôveru v uzavretý etnický štát. Keď ľudia budú môcť veriť v lepšiu budúcnosť, prestane byť nacionalistická alternatíva atraktívna.

Ak sa naopak členstvo v Európskej únii stratí z politického horizontu, posilní to všetky protidemokratické a nacionalistické sily. Bolo by chybou, keby Európska únia zostavila akýsi poradovník a úplnou katastrofou pre európsky vývoj, ak by niektoré štáty boli považované za európske, a tým privilegované, zatiaľ čo iné by boli navždy odsunuté na existenciu mimo európskeho spoločenstva.

Rozšírenie, ktoré by presahovalo etnonacionálne hranice, by malo priame destabilizujúce účinky. Ak by sa napríklad Maďarsko stalo členom Európskej únie, zatiaľ čo Slovensku, Rumunsku, ako aj Srbsku by bolo oznámené, že do Európy nepatria, viedla by vonkajšia hranica Únie, hlavne čo sa týka Slovenska, cez územia, ktoré sú do veľkej miery etnicky maďarské, a tým by bolo podporované riziko iredentizmu. Na druhej strane prijateľné riešenie otázky menšín je jednou z podmienok pre vstup Rumunska a Slovenska do Európskej únie.

Podľa Rímskych zmlúv bolo Európske spoločenstvo otvorené pre všetky demokratické štáty Európy. Po páde diktatúr v južnej Európe prevzalo Spoločenstvo zodpovednosť za tamojší demokratický vývoj. Rovnakým spôsobom môže Európska únia prispieť k pozitívnemu hospodárskemu a politickému vývoju v strednej a východnej Európe.

Pokiaľ ide o rozšírenie na východ, musí sa Európska únia vrátiť k svojmu pôvodnému cieľu — znemožniť vojnu a konflikty medzi národmi Európy. Z tohto dôvodu sa tiež musí rozšíriť smerom na východ tak, aby nevznikli žiadne nové permanentné hranice. To možno dosiahnuť prostredníctvom individuálnych rokovaní počas dlhšieho časového obdobia, čo zamedzuje a priori vylúčenie jednotlivých štátov. Niet dôvodu predstierať, že problémy nie sú značné. Členstvo poľnohospodárskych krajín s veľ-

kým počtom obyvateľstva, ako Poľska a Rumunska, si vyžaduje radikálnu zmenu poľnohospodárskej politiky smerom k nižším subvenciám. Príspevky zo štrukturálnych a regionálnych fondov Európskej únie tiež nebude možné udržať vždy na dnešnej úrovni, z čoho vyplývajú politické následky pre súčasné členské štáty.

Ak však Európa zostane rozdelená, bude neustále vystavovaná účinkom nepokojov a konfliktov vo svojej východnej časti. Preto integráciou nových demokracií podľa tempa ich dozrievania Európska únia nielenže upevní demokraciu na východe, ale posilní i vlastnú jednotu.

Pápež Ján Pavol II. hovorí často o Európe s dvoma pľúcami. Dnešnú Európu možno zobrazit aj ako dve spojené nádoby. Integrácia sa môže šíriť zo Západu na Východ, ale zároveň sa môže opačným smerom šíriť fragmentácia. Stabilita západnej Európy predpokladá stabilitu tiež v strednej a východnej Európe. Je nutné, aby sa zeuropeizoval aj Balkán, lebo inak by mohlo dôjsť k balkanizácii Európy.

7. Čakanie na barbarov — myšlienka zjednotenia Európy od Danteho po Delorsa

Stredoveké plány na zjednotenie Európy

- * Spoločné európske právne pravidlá a spoločná zahraničná politika
- * Spoločná európska armáda a spoločný rozpočet
- * Zmierovacie konanie na zachovanie mieru pri medzištátnych sporoch
- * Sankcie proti porušovateľovi dohody
- * Medzinárodný súd

Vyššie uvedené body nie sú zoznamom *nebezpečných novôt*, ktoré vraj ohrozujú švédsky národ, zostavený švédskymi aktivistami proti členstvu v Európskej únii. Sú to návrhy na vytvorenie európskeho mierového systému a zväzu štátov, ktoré už v roku 1461 predložil český kráľ Jiří z Poděbrad prostredníctvom svojho vyslanca v Paríži.

Návrh kráľa Jiřího z Poděbrad možno považovať za prvú praktickú politickú iniciatívu k zjednoteniu Európy. Išlo v nej samozrejme predovšetkým o ochranu pred Turkami. Preto bolo potrebné vyhýbať sa zbytočným vojnám, a to pomocou mierového zväzu a jeho orgánu *Congregatio Concordiae* — akéhosi európskeho výkonného výboru. Suverenita štátov by tým neutrpela, nakoľko pri hlasovaní by každý štát mal jeden hlas. Sídlo výboru by bolo najskôr v Bazileji s tým, že by sa každý piaty rok presúvalo do iného európskeho mesta. Kráľ Jiří z Poděbrad navrhol tiež vytvorenie zväzovej rady.

K návrhu zmluvy o vytvorení zväzu sa okrem Čiech pozitívne vyjadrilo Poľsko a Uhorsko. Pokiaľ išlo o Francúzsko, návrh zmizol v kráľovskom archíve. Pápež celý plán odsúdil, nakoľko v ňom videl podryvanie svojej vlastnej moci. Možno povedať, že ešte nedozrel čas pre také radikálne návrhy, ktoré sa zdajú byť príliš ďalekosiahle aj pre národné štáty konca 20. storočia.

Tieto myšlienky však neboli nové ani v 15. storočí. Už 150 rokov predtým Dante Alighieri (1265-1321) vo svojom diele *De Monarchia* určil pápežovi úlohu božieho splnomocnenca na Zemi. Po jeho boku nebolo miesta pre žiadne kniežatá panujúce nad malými štátmi, nakoľko by taký systém viedol len k chaosu. Dante sa zároveň snažil o odlišenie duchovnej moci od svetskej. Európa sa mala politicky zjednotiť pod

vedením nemecko-rímskeho cisára, v ríši ktorého bola Itália *najušľachtilejšou krajinou Európy*. Podľa Danteho bol vznik svetovej monarchie — nadradenej zväzu národov, ale uchováajúcej ich osobitnosti — nevyhnutným pre zachovanie mieru. Cisár panoval nad ľuďmi prostredníctvom svojho vyššieho chápania, ktoré mu bolo vrodené.

Pierre Dubois, Danteho súčasník, vypracoval iný plán na vytvorenie európskeho zväzu štátov, v ktorom bral väčší ohľad na to, čo bolo politicky možné. Dubois bol právnikom na dvore francúzskeho kráľa Filipa IV. Pekného. On požadoval vytvorenie federácie s rozhodcovským súdom a konciliom, v ktorom by zasadali kniežatá. Svoj návrh motivoval slabosťou vznikajúcich národných štátov. Podľa neho bol mier medzi kresťanskými národmi najdôležitejším predpokladom úspechu križiackych vojen. Preto bolo potrebné vytvoriť nadnárodný rozhodcovský súd, ktorý by ustanovil zákony pre riešenie sporov medzi kniežatami. Vyslovil sa tiež za to, aby vyvolanie vojny medzi kresťanmi bolo trestné. Bol zástancom myšlienky zjednotenia kresťanského spoločenstva, ale neveril v možnosť vytvorenia svetovej monarchie. Vo svojom diele *De Recuperatione Terrae Sanctae* podporoval namiesto toho vytvorenie európskeho zväzu štátov.

Ako z uvedeného vyplýva, už v 13. storočí u Danteho a Duboisa možno vidieť dve základné línie, ktoré až dodnes ovplyvňujú pohľad na európske zjednotenie. Jedna obhajuje centrálné riadenie, druhá je za vzájomné približovanie národných štátov prostredníctvom federalizmu.

Možno povedať, že prvé politické modely zjednotenia Európy vznikli z napätia medzi cirkvou a štátom. Postupom času sa medzi nárokmi cisára na svetovú moc a nárokmi pápeža začala objavovať tretia sila — vyvíjajúce sa národy.

Európa ako zväz kresťanských štátov

Ani Jiří z Poděbrad ani Pierre Dubois nikdy nepoužili vo svojich plánoch na zjednotenie pojem Európa. Ako sme spomenuli už v prvej kapitole, použil ho pápež Pius II., keď v roku 1458 vyzýval do boja proti tureckým moslimom. Predpokladom pre úspech takéhoto boja však bolo, aby rivalita medzi novými európskymi národnými štátmi aspoň dočasne utíchla. Iné plány na zjednotenie z tohto obdobia sledovali tú istú líniu: mier medzi kresťanmi, boj proti jedinej dominujúcej moci v strede Európy, boj za prinavrátenie Svätej zeme. Zdôrazňovala sa jednota všetkých kresťanov proti moslimom a už vtedy sa diskutovalo o otázke i dnes aktuálnej — o začlenení Turkov do Európy.

V 16. storočí požadovali humanisti rôznych národností zjednotenie európskych kniežat, a to predovšetkým vzhľadom na turecké nebezpečenstvo. Neustále vojny medzi jednotlivými európskymi panovníkmi boli považované za väčšiu hrozbu pre Európu než útoky Turkov. Tieto výzvy mali často výrazne nacionalistický tón. Francúzsky humanista Guillaume Postel chcel napríklad obrátiť Turkov na kresťanstvo a potom zhromaždiť celý svet pod jedno knieža v jednej ríši. Týmto kniežatom by bol samozrejme francúzsky kráľ.

Reformácia a po nej nasledujúce náboženské vojny rozbili všetky myšlienky na európske zjednotenie. Protireformácia a tridsaťročná vojna podporili nacionalizmus a znamenali koniec pre kľúčiace povedomie európskeho spoločenstva.

Jestvovali však i výnimky. Taliansky filozof Tommaso Campanella (1568-1639) varoval pred nebezpečenstvom z východu. Vystríhal pred situáciou, za ktorej by Európa bola pred Turkami bezbranná a vyjadroval sa za európsku federáciu.

Ďalším bol Francúz Émeric Crucé, ktorý bol za udržanie status quo v Európe, nakoľko podľa neho vojny i tak vždy končili bez toho, že by nimi niekto naozaj získal. Takýto pre všetky strany prijateľný status quo by bol zaručený stálym medzinárodným rozhodcovským súdom so sídlom v Benátkach. Crucé tiež navrhoval jednotné európske mierové a váhové jednotky ako prvý krok proti začínajúcemu štátnemu protekcionizmu a na ochranu slobodného trhu.

Crucé bol zástancom ďalekosiahleho federalizmu založeného na malých jednotkách. Podľa neho bola rozličná veľkosť európskych štátov jedným z hlavných problémov v európskej politike. Preto by sa mali vytvoriť menšie štáty, všetky s rovnakou veľkosťou. Dali by sa ľahšie riadiť a v menších politických jednotkách by sa tiež jednoduchšie uplatňovala — vyjadrené modernou terminológiou - priama demokracia. Stavebnými kameňmi zjednotenej Európy by neboli teritoriálne štáty, ale menšie, efektívne spravované provincie. V takomto systéme by zmizol rozdiel medzi panujúcimi a poddanými a všetci by sa postupne stali *štátnymi občanmi*. Tieto návrhy vedú automaticky k dnes aktuálnemu princípu subsidiarity a dnešnému Švajčiarsku: rad malých kantónov, v ktorých občania priamo uplatňujú svoje politické práva. Crucé predložil tieto svoje názory a myšlienky v roku 1623!

O pätnásť rokov neskôr predložil knieža Sully svoj návrh, ktorý sa stal známy ako *le grand dessein de Henri IV*. Jeho cieľom bolo vytvorenie kresťanského štátneho zväzu, *la République très chrétienne*, ktorý by zahŕňal 15 štátov: 6 dedičných monarchií: Španielsko, Anglicko, Francúzsko, Lombardsko, Dánsko a Švédsko, 5 volebných monarchií: Nemecká svätá ríša rímska, Vatikán, Čechy, Uhorsko a Poľsko a 4 republiky: Benátky, Taliansky zväz, Švajčiarsky zväz a Zjednotené Nizozemsko. Pre Rusko tu teda miesto nebolo.

Na čele tohto zväzu mala stáť 60 členná rada, ktorej úlohou by okrem iného bolo vypracovanie európskeho medzinárodného práva. Ďalej Sully navrhol vytvorenie šiestich regionálnych rád, proti rozhodnutiam ktorých bolo možné odvolať sa u zhromaždenia rady.

Sully tiež predložil konkrétny návrh na vytvorenie európskej armády, ktorá by pozostávala z 50 rytierov, 250 000 infanteristov, 200 kanónov a 120 vojnových lodí. Táto armáda by bola zodpovedná aj za udržiavanie poriadku vo vnútri kresťanskej republiky, a preto by bola povolaná k zákrokom v zväzových republikách, ako i chránila občanov pred svojvôľou panovníkov. Jej prvoradou zahraničnou úlohou by bolo vyhnanie Turkov z Európy. Sully tiež navrhol, aby panovníkov Uhorska, Poľska a Čiech, ktorí vlastne bránili pred Turkami celú Európu, volili i ostatní európski panovníci.

V roku 1645 predložil Ján Amos Komenský, moravský pedagóg, plán na zjednotenie, ktorý bol založený na jednote kultúry a náboženstva. Prvým stupňom by bolo zjednotenie európskeho poznania pomocou zlepšených plánov výuky pod vedením

medzinárodnej akadémie. Pre Komenského bol základom európskeho zjednotenia voľný prúd informácií, ktorý by viedol k politickej spolupráci v rámci nových medzinárodných inštitúcií. Konečným bodom v tomto zjednocovacom procese by bolo zmierenie medzi cirkvami, ktoré by potom spoločne založili *svetové konzistórium*. Týmto projektom na zjednotenie, založenom na kultúrnej, politickej a náboženskej spolupráci, sa Komenský stal priekopníkom nielen európskeho zjednocovacieho procesu, ale i ekumenického hnutia.

Myšlienka zjednotenia ako mierový a právny poriadok

Autorom ďalšieho plánu na zjednotenie bol William Penn, zakladateľ amerického štátu Pensylvánia. Plán, ktorý predložil v roku 1692, vypracoval v dôsledku svojho pobúrenia nad ukrutnosťami, ktoré boli spáchané počas tridsaťročnej vojny a nad vrsťajúcimi francúzsko-nemeckými rozpormi. Plán bol predložený v súvislosti s útokom Ludovíta XIV. na Falcko. Vo svojej *Essay towards a present and future peace in Europe* vypracoval smernice pre vytvorenie európskeho zväzu národov jasne spočívajúcim na demokratickom základe. Vyjadruje aj vieru, že mier v Európe možno dosiahnuť len pomocou demokraticky menovaných vlád a dôraznej rovnosti pred zákonom.

Nový európsky mierový a právny poriadok by mal byť vypracovaný medzištátnym zhromaždením, ktoré by sa schádzalo raz za rok. Rozhodnutia by sa prijímali trojštvrtinovou väčšinou, pričom by pridelený počet hlasov mal odrážať relatívnu silu zúčastnených štátov. Možno teda povedať, že pod európskym slnkom nič nového. Podľa Penna by Nemecko malo 12 hlasov, Francúzsko a Španielsko po 10, Taliansko 8, Anglicko 6, Švédsko, Poľsko a Nizozemsko po 4, Portugalsko, Benátky a Dánsko po 3, Švajčiarsko 2 a Kúrsko a Holštajnsko po 1. Ak by sa v budúcnosti Turecko a Rusko stali členmi, získali by po 10 hlasov.

Pennov plán je zaujímavý aj tým, že pripisuje veľkú dôležitosť hospodárskym vzťahom. Zastúpenie v jeho európskej rade sa nezakladalo na odhade politickej moci jednotlivých krajín, ale na daniach, vývoze a dovoze. Podobne s veľkou pozornosťou sledoval kritiku vznesenú voči jeho pacifistickým názorom, ako napríklad proti zníženiu počtu zamestnaných v armáde, kde jeho protiargumentom bolo, že mier by vytvoril nové možnosti zárobku.

V roku 1712 predložil abbé de Saint-Pierre vo svojich *Mémoires pour rendre la paix perpétuelle en Europe* ďalší projekt, tiež založený na pacifizme, ktorý mal zabezpečiť mier v Európe. Nenavrhol v ňom nič viac ani menej než úplné zrušenie armád a požadoval, aby sa všetci panovníci uspokojili so svojimi teritoriálnymi dŕžavami. V rade zväzu európskych národov mal každý štát obdržať jeden hlas bez ohľadu na to, či išlo o Francúzsko alebo mestský štát, napríklad Janov. Absolútnym predpokladom pre zaistenie mieru a ohraničenie suverenity jednotlivých štátov bolo zjednotenie kresťanských mocností na federatívnom základe, pričom i Saint-Pierre neustále podčiarkoval *turecké nebezpečenstvo*, čím sa snažil dodať svojmu návrhu naliehavosť. Za dôležité považoval podporovanie rastu spoločnej európskej kultúry, ktorá by sa stala základom pocitu vzájomnej spolupatričnosti.

V známom diele nemeckého filozofa Immanuela Kanta *Zum ewigen Frieden* (1795) je vyjadrená jeho základná myšlienka, že trvalý mier v Európe možno zaručiť len vytvorením federácie európskych štátov založenej na princípoch medzinárodného práva. Vo svojom druhom *Určítom člene* nastoľuje požiadavku, aby sa federalistický systém vyvíjal tak, aby postupne zahŕňal všetky štáty, ktoré by potom žili slobodne a v mieri podľa zásad medzinárodného práva. Podľa Kanta je potrebné mier *založiť*. Okrem zákazu zasahovania do vnútorných záležitostí iných štátov a požiadavky nenarušiteľnosti hraníc vyjadril sa aj za zákaz vojen a za úplné odzbrojenie všetkých existujúcich vojsk. Kantovým cieľom bolo vytvorenie federatívneho *Völkerbund*, t. j. zväzu národov, a nie jednotného *Völkerstaat*, t. j. štátu národov.

Počas revolučného roku 1848 bolo možné počuť požiadavku na zjednotenie Európy z mnohých strán. Na kongrese mierového hnutia v Paríži 1849 sa vyslovil jeho predseda, francúzsky spisovateľ Victor Hugo, za vytvorenie Európskych spojených štátov, ktorých nosnými stĺpmi by bola politická demokracia a rešpektovanie práv jednotlivca.

Rovnaké požiadavky boli vznesené po potlačení poľského povstania Rusmi v roku 1863 a v čase povstania Srbov proti tureckej nadvláde v roku 1876. Pri tejto krvavej udalosti vzniesol Victor Hugo ešte raz požiadavku vytvorenia európskej federácie. Ukrutnosti, ktoré boli spáchané v Srbsku ukázali, že Európa potrebuje *jednu európsku národnosť, zjednotenú vládu, jedno bratské rozhodcovské konanie, demokraciu zmierenú samu so sebou*. Hugo emfaticky vyjadril aj názor, že *najväčšie otroctvo spôsobujú hranice. Medzi hranice a putá možno dať znamienko rovnosti. Prerežte putá, zničte hranice, zrušte colníkov, zrušte vojakov, inými slovami buďte slobodní a získate mier*.

Francúza Pierra-Josepha Proudhona (1809-1865) možno považovať za prvého teoretika európskeho federalizmu. Sám sa staval záporne ku konfederácii medzi veľkými štátmi a namiesto toho sa zasadzoval za *confédération de fédérations*, t. j. za európske združenie federatívnych štátov.

Proudhon videl v európskej federácii predovšetkým problém s jej veľkosťou. Podľa neho bolo potrebné vystríhať sa príliš veľkých a neprehľadných jednotiek. Francúzsko považoval za odstrašujúci príklad, pretože v Paríži si centrálna moc privlastnila všetky právomoci. Pôvodný pocit národnej spolupatričnosti, ktorý sa spájal predovšetkým s vlastnou provinciou, sa tak vytratil a bol nahradený umelým nacionalizmom. Vo veľkých štátoch trpeli provincie svojvôľou centrálnej moci. V zjednotenej Európe by podobným spôsobom boli svojvôli európskej monarchie vystavené národy i provincie.

Európa sa preto nesmie stať takým kolosom ako je Francúzsko. Modelom by sa skôr malo stať Švajčiarsko, kde kantóny samé riešia svoje vnútorné záležitosti a bez príkazov akejkoľvek centrálnej moci. Podľa Proudhona by bolo možné žiť v Európe ako príslušník určitého kraja, národa a Európy, čím sa jeho model výrazne podobá Európe regiónov, o ktorej sa dnes čoraz viac debatuje.

Spolkový štát nemá imperialistické tendencie, ktoré sú charakteristické pre centralistické štáty, je však dôležité, podľa Proudhona, ho budovať postupne, takže najskôr sa spoja štáty geograficky blízke a kultúrne príbuzné. Tieto väčšie jednotky sa potom pospájajú a výsledkom bude konfederácia federácií. Absolútnym predpokladom pre

takýto vývoj je vyrovnanie sociálnych rozdielov medzi občanmi. K tomu je potrebné zmeniť spôsob výroby, ktorý by mal spočívať na kooperatívnom základe.

Ruský anarchista Michail Bakunin mal podobné názory. Podľa neho by musela byť každá federácia založená na ďalekosiahlej decentralizácii a na nezávislosti svojich členov:

„Každý jednotlivec, každý spolok, každé mesto, každá provincia, každý región, každý národ má absolútne právo rozhodovať sám o sebe, spojiť sa, alebo nie, združiť sa s kým chce a vystúpiť z akéhokoľvek združenia bez akýchkoľvek ohľadov na nejaké historické právo alebo na mienku susedov. Právo na slobodné združovanie a rovnaké právo na výstup zo združenia je hlavným a najdôležitejším zo všetkých politických práv, bez neho by každá federácia bola len maskovanou centralizáciou.“

Zároveň bol však podľa Bakunina výstup z takejto federácie prakticky nemožný, nakoľko národné jednotky neboli výsledkom násilia a historických lží, ale boli vytvorené slobodne. Základným predpokladom celého projektu bolo preto v prvom rade rozbitie panujúceho spoločenského poriadku.

Ďalšie návrhy na vytvorenie únie alebo federácie, ktorá by zaručila trvalý európsky mier, predložili v 19. storočí Francúz Constantin Pecquers, vo Francúzsku žijúci Rus Jacques Novikov a Škót James Lorimer, ktorý propagoval federalizáciu Európy formou európskeho parlamentu s dvoma snemovňami a ďalekosiahlymi právomocami, ako napríklad rozhodovanie v otázkach týkajúcich sa hraníc.

Myšlienka európskej jednoty v medzivojnovom období

Rok 1914 mal dramaticky negatívny dopad na všetky snaženia o zjednotenie Európy, ale už krátko po konci prvej svetovej vojny bol predložený celý rad konkrétnych návrhov.

Roku 1923 publikoval rakúsko-japonský gróf Richard Coudenhove-Kalergi pan-európsky manifest. Paneurópske hnutie so sídlom vo Viedni, ktorého zakladateľom bol gróf Coudenhove-Kalergi, sa snažilo o vytvorenie politického a hospodárskeho zväzu štátov v Európe, do ktorého by nepatrila ani Veľká Británia, ani Sovietsky zväz. Ako prvý krok k vytvoreniu *Paneurópy* navrhol Coudenhove-Kalergi vytvorenie európskej colnej únie, ktorá by bola základom európskeho vnútorného trhu.

Pohnútky k tomu boli tradičné: nevyhnutnosť vytvorenia mierového poriadku a potreba európskej jednoty proti vonkajším nepriateľom. Ďalšou pohnútkou bol pokrok v komunikáciách:

Tým, že sa neustále zmenšuje relatívna vzdialenosť, stávajú sa krajiny čoraz menšími a národy sa k sebe vzájomne približujú. Ak by sa technika politického života neprispôsobila vývoju komunikácií, viedlo by to k veľkým napätiam a strašným katastrofám. Približovaniu národov v čase a priestore musí zodpovedať politické približovanie, ak sa má zamedziť zrážkam.

Coudenhove-Kalergi bol presvedčený, že sa svet čoskoro rozdelí na päť regionálnych mocností: Sovietsky zväz, Panameriku, britské impérium, Čínu/Japonsko a Paneurópu. Prostredníctvom permanentného dialógu v rámci Spoločnosti národov by bolo možné udržať stabilnú rovnováhu moci medzi týmito silovými centrami. Vytvorenie

Paneurópy je politickou nevyhnutnosťou pre to, aby sa Európa mohla v budúcnosti hospodársky, politicky a vojensky porovnávať s USA, Japonskom, Sovietskym zväzom a Veľkou Britániou.

Veľká Británia podľa Coudenhove-Kalergiho *prerástla* Európu a sama sa stala politickým kontinentom priveľkým na to, aby bola členom Paneurópy. Vzťahy medzi Paneurópou a ostrovnou ríšou by sa mali vyznačovať spoluprácou a garanciou vzájomnej bezpečnosti. Slúžili by *úlohe Európy ako nositeľke kultúry* — t. j. pôsobili by na europeizovanie ostatných častí sveta. Veľká Británia by sa na tom podieľala kontrolou nad svojimi kolóniami a Paneurópa by prispievala vysielaním expertov napomáhajúcich rozvoju.

Veľká Británia by tiež fungovala ako prostredník medzi Paneurópou a Panamerikou, nakoľko všetky tri mali rovnaké kultúrne pozadie a rovnaké chápanie demokracie.

Plány Coudenhova-Kalergiho možno považovať za priamu odpoveď na knihu nemeckého filozofa Oswalda Spenglera *Der Untergang des Abendlandes* (Zánik Západu), vydanie ktorej spôsobilo v roku 1918 značný rozruch: „*Zánik Európy je politický, nie biologický. Európa neumiera na starobu, ale preto, že jej obyvatelia sa vzájomne zabijajú a ničia použitím nástrojov modernej vedy....Európske národy nie sú senilné — len ich politické systémy. Akonáhle sa politické systémy radikálne zmenia, dokážu a musí sa tento chorý kontinent uzdraviť.*“

Vo svojej neskoršej knihe *Europa erwach!* (Zobuď sa, Európa!) Coudenhove-Kalergi kritizuje nacistické predstavy a zásadne odmieta pohľad na národy ako na objektívne javy dané prírodou. Sám pochádzajúc z rodiny, kde matka bola Japonka a otec Rakúšan považuje všetky teórie o pokrvných zväzkoch za nonsens. V Európe nejstávajú žiadne čisté rasy. Všetci Európania sú bratanci a akékoľvek pokusy rozdeľovať bielu rasu na podskupiny je nevedecké. Štáty môžu existovať a prekvítať i bez jedného spoločného jazyka, čoho príkladom je Švajčiarsko a Belgicko.

Podľa neho možno národy prirovnávať ku školám, kde sú žiaci ovplyvňovaní učiteľmi. Nacionalizmus sa stal náhradným náboženstvom buržoázie v jej boji za osamostatnenie od šľachty a cirkvi. Povinná školská dochádzka prispela k tomu, že sa nacionalizmus stal masovým javom, čo viedlo k nacionalistickej megalománii. Správna výučba by ale mohla poukazovať na spoločné európske korene všetkých národných kultúr a dokazovať, že všetci Európania sú vetvami toho istého stromu. Tak by ľudia pocítovali patriotizmus na viacerých rovinách harmonicky spletených do koncentrických kruhov od rodiny a vlastnej dediny/mesta cez kraj a krajinu až po Európu — pravú otcinu.

Protivníkov myšlienky o Paneurópe bolo možné nájsť medzi komunistami extrémnej ľavice, medzi militaristami a šovinistami extrémnej pravice, ako aj, a predovšetkým, v tých skupinách, ktoré pre zabezpečenie vlastného blahobytu boli závislé na existencii colných hraníc a hospodárskom protekcionizme. Coudenhove-Kalergi vkladal najväčšiu nádej do európskeho sociálno-demokratického hnutia. Pre spoločnú ochranu proti extrémistom ako v ľavici, tak i v pravici bola nevyhnutná široká koalícia demokratov presahujúca všetky európske hranice.

V dvadsiatych rokoch bolo predložených viacero viac i menej premyslených návrhov na budúce zjednotenie Európy. V knihe *Et nyt Europa* (Nová Európa) sa vyslovil Dán C. F. Heerfordt za to, aby sa škandinávské národy uchopili iniciatívy a založili *Anglo-European United States*, ktoré by mali spoločné obranné sily a ich colná únia by vytvorila základ pre spoločnú hospodársku politiku.

Najväčší záujem vyvolal návrh na vytvorenie európskeho zväzu národov, ktorý Aristide Briand, vtedajší francúzsky minister zahraničných vecí, predložil v roku 1929 Spoločnosti národov. V tomto návrhu, ktorý vypracoval jeho tajomník, básnik a nastrovajúci nositeľ Nobelovej ceny za literatúru, Saint-John Perse, sa vyslovil Briand za *federálne spojenie* medzi štátmi Európy. Faktory ako spoločný rasový pôvod, spoločná civilizácia a geografická blízkosť by mali byť dôvodom k spolupráci, nie k vzájomným bojom.

Konkrétne návrhy, ktoré by viedli k uskutočneniu tejto vízie, však neboli dostatočne ďalekosiahle. Európske vlády mali vypracovať a ratifikovať zmluvu, ktorá by bola založená na akejsi európskej *morálnej únii* a ktorá by potvrdzovala európsku solidaritu. Na základe tejto zmluvy by boli európske vlády povinné zúčastňovať sa spoločných zasadaní. Jadrom spolupráce by bola európska konferencia. Priebežné záležitosti by medzi zasadaniami riešil stály politický výbor s vlastným sekretariátom. Ciele spolupráce by boli formálne potvrdené a zamerali by sa na rôzne programy, od colných dohôd cez zdravotnú starostlivosť až po akademické a politické výmenné programy. Hospodárske otázky bolo treba podriaďiť politickým potrebám. Pre Brianda bolo politické približovanie sa európskych štátov nutným predpokladom pre vytvorenie spoločného európskeho trhu.

Táto navrhovaná európska únia nemala žiadne nadštátne kompetencie. Briand napopak zdôrazňoval, že by sa nestala konkurentom Spoločnosti národov, členstvo v ktorej by bolo podmienkou pre vstup do európskej únie. Základným účelom spolupráce by bola *zhoda, nie jednota*. Suverenita jednotlivých štátov by zostala neporušená. Možno teda povedať, že Briand navrhoval voľnú konfederáciu.

Európske vlády boli vyzvané vyjadriť sa k návrhu. Komentáre zostali pri všeobecných zdvorilostiach. Tí, ktorí boli členskými štátmi Spoločnosti národov, nevideli dôvod pre vytvorenie ďalšej, konkurujúcej, organizácie. Niektoré vlády zastávali názor, že politika sa mala podriaďiť hospodárskym záujmom, iné tvrdili opak. Niektoré štáty chceli, aby i Turecko bolo zapojené do tohto procesu, zatiaľ čo Nemecko a Taliansko podporovali členstvo Sovietskeho zväzu.

Krátko po predložení návrhu v septembri 1930 sa Briand pokúsil primäť Spoločnosť národov urobiť prvý krok a vytvoriť európsku radu. Predovšetkým vzhľadom na odpor zo strany Veľkej Británie bola pod záštitou Spoločnosti národov vytvorená len komisia, ktorá sa pod Briandovým vedením mala ďalej zaoberať otázkou európskej únie. Táto komisia sa však zišla len zopárkrát a jej činnosť zaspala.

Hoci východiskovým bodom Briandovho paneurópskeho projektu bolo zachovanie štátnej suverenity, predsa nemal úspech, a to z viacerých dôvodov.

V čase, kedy bol návrh predložený, bola už väčšina vedúcich politikov, ktorí mali podobné plány, mimo politickej scény. Nemecký minister zahraničných vecí Gustav Stresemann, ktorý spolu s Briandom získal Nobelovu cenu za mier roku 1926, zomrel o tri roky skôr a Briand sám zomrel v roku 1932. Britský odpor voči návrhu bol silný

a mnohé štáty sa nechceli postaviť proti Londýnu. Obdobie hospodárskej depresie bolo ďalšou prekážkou. Masová nezamestnanosť a sociálne nepokoje nútili vlády k protekcionistickým opatreniam. Následkom hospodárskej krízy sa v Nemecku šírila nacistická ideológia. Keď sa roku 1933 dostal k moci Hitler, nebolo už pre Briandove alebo Coudenhove-Kalergioho návrhy na federáciu miesto. Nemecké oddelenie pre paneurópsku úniu bolo rozpustené a literatúra, zaoberajúca sa touto tematikou, sa ocitla na zozname zakázaných kníh. Teraz išlo o iný projekt európskeho zjednotenia — Hitlerovu *Novú Európu*.

Cesta k Európskej únii

Ešte pred konečným kolapsom *tisícročnej ríše* sa znovu začalo diskutovať o tom, ako by po vojne bolo možné uskutočniť zjednotenie Európy.

V auguste 1943 prehlásil Jean Monnet, vtedy člen výboru pre francúzske národné oslobodenie, že trvalý mier by bol nemožný, keby európske štáty po vojne opäť nastúpili cestu nacionalizmu a z neho vyplývajúcej politiky prestíže a hospodárskeho protekcionizmu.

V júli 1944 požadovali európske hnutia odporu vo svojom spoločnom prehlásení vytvorenie nadštátnej európskej vlády, európskeho súdu a vybudovanie spoločnej európskej armády.

Namiesto toho bola po vojne vytvorená hranica, nová v európskej histórii, vedúca medzi západnou a východnou Európou a rozdeľujúca Nemecko. V západnej Európe vznikli početné spolky a združenia pôsobiace za zjednotenie Európy. Tieto európske hnutia nemali len rozličné všeobecnopolitické a ideologické smerovania, ale tiež úplne odlišné predstavy o tom, ako by mala zjednotená Európa vyzeráť a ktorá cesta by viedla najrýchlejšie k cieľu.

Od začiatku bolo však možné rozlíšiť dve zásadné línie. Na jednej strane bol *tradicionalistický* smer, ktorý podporoval udržanie národného štátu, i keď sa uznávala nutnosť bližšej hospodárskej spolupráce medzi európskymi štátmi. Na druhej strane boli *federalisti*, ktorí boli za vytvorenie európskeho spolkového štátu podľa švajčiarskeho alebo amerického modelu.

Tradicionalisti boli predovšetkým za spoluprácu pri znovuvybudovaní zničených miest, priemyselných centier a komunikácií. Pre nich bol však národný štát jediným možným rámcom pre túto úlohu. Federalisti naopak tvrdili, že zdôrazňovanie a udržiavanie národných štátov a nastolenie predvojnového politického poriadku v Európe vyústia len do nového chaosu.

Pokiaľ išlo o stratégiu pre spoluprácu, mienky sa rovnako rozchádzali. Na jednej strane sa zdôrazňovalo, že zjednocovací proces by mal začať v oblasti hospodárstva, nakoľko svojím technickým charakterom bol tento druh spolupráce menej vystavený konfliktom a jeho úlohou bolo tiež riešiť problémy, ktoré pre európske obyvateľstvo boli najpálčivejšie.

Takýmto spôsobom by sa postupne zmenšovali materiálne zdroje medzinárodných konfliktov. Takáto funkčná stratégia neohrozovala existenciu národných štátov, a preto bola prijateľná i pre tradicionalistov. Zároveň v nej aj mnohí federalisti videli prvý

krok vo svojich vlastných snahách, nakoľko hospodárska spolupráca by, podľa ich názoru, mohla podryvať kompetencie národných štátov.

Iní federalisti však považovali rozlišovanie medzi technickými a politickými funkciami vlád za nemožné a prehlasovali, že výlučné zameranie na menej konfliktné oblasti riešilo len druhoradé problémy. Trvalý mier bolo možné dosiahnuť iba rozriešením vážnych politických rozporov, a to bolo možné uskutočniť len v rámci európskej politickej únie.

Podľa nich jestvovalo nebezpečenstvo, že by egoizmus národných štátov znovu mohol vyvolať vážne medzinárodné konflikty. Mier bolo možné zaručiť len tým, že by sa veľké časti bývalej národnej suverenity previedli do európskeho spolkového štátu.

Pre tradicionalistov nebol takýto vývoj ani želateľný, ani možný. Autorita a legitímnosť národných vlád mala svoj základ v národnej solidarite obyvateľstva a jeho solidarity so svojím štátom. Túto spolupatričnosť nebolo možné len tak rozpustiť a previesť na európsku úroveň. Pri pokuse o to by mohlo vzniknúť nebezpečné politické vákuum. Preto bola spolupráca medzi samostatnými národnými štátmi jedinou alternatívou.

V júni 1947 ponúkol americký minister zahraničných vecí, generál George Marshall, hospodársku pomoc pre obnovu Európy za predpokladu, že európske štáty budú ochotné spoločne vypracovať plán obnovy a spoločne využívať svoje hospodárske zdroje. Táto podmienka americkej pomoci bola vlastne prvým krokom k európskemu zjednoteniu. Paríž a Londýn americkú ponuku ihneď prijali. Moskva nielenže ju odmietla, ale prinútila aj Československo, ktoré bolo ochotné spolupracovať, pomoc odmietnuť. Rozdelenie Európy tak získalo permanentný charakter.

Na konferencii v Paríži v júli 1947 sa zúčastnili všetky západoeurópske štáty s výnimkou Španielska. Francúzska vláda sa vyjadrila za vytvorenie colnej únie, ale Veľká Británia návrh zamietla, nakoľko bol v rozpore s jej preferenčným systémom. Štáty Beneluxu boli nielen za colnú úniu, ale aj za hospodársku úniu, no nechceli do nej vstupovať bez Veľkej Británie. Škandinávске štáty dávali prednosť regionálnej spolupráci.

Výsledkom bolo, že 18 západoeurópskych štátov založilo v apríli 1948 *Organizáciu pre európsku hospodársku spoluprácu* (Organization for European Economic Cooperation — OEEC). Bola to klasická organizácia, ktorej princípom bola spolupráca medzi suverénnymi štátmi a zodpovedala predstavám tradicionalistov.

Základ pre federalistickú a funkčnú spoluprácu bol položený inde. Po vojne viedol Jean Monnet francúzsku plánovaciu komisiu. V nemeckom a francúzskom uhoľnom a hutnom priemysle videl kľúč, ktorý by mohol dať obom krajinám vzájomné výhody a zamedzil by aj novým konfliktom medzi nimi.

Skúsenosti získané počas funkcie zástupcu generálneho tajomníka Spoločnosti národov ho urobili hlboko skeptickým voči medzištátnym riešeniam a integračným modelom, ktoré v praxi viedli k ochromeniu slabšej strany a zvýhodneniu silnejšieho. Spoločný právny systém a nezávislé inštitúcie boli pre Monneta jedinou zárukou civilizovaného poriadku v povojnovej Európe. Spoločnosť národov bola len *malým riešením veľkého problému*. Monnet ju pohrdavo prirovnával k *telefónnej centrále*.

Jedným z Monnetových základných názorov bolo, že vzťahy medzi štátmi Európy by sa stali civilizovanejšími, keby moc bola nahradená právom. Tak ako sa jednotlivé

štáty civilizovali tým, že pôvodne panujúci zákon džungle bol nahradený právnym poriadkom, snažil sa Monnet o európsky právny systém, v ktorom by sa silné, ako aj slabé štáty riadili rovnakým systémom pravidiel.

Monnetova myšlienka vytvoriť uhoľnú a hutnú úniu vošla do dejín ako *Schumanov plán* po tom, ako ju francúzsky minister zahraničných vecí Robert Schumann v roku 1950 prezentoval ako svoju vlastnú. Únia sa stala politickým prelomom, ktorý položil základ pre *Európsku úniu*.

Základnou Monnetovou myšlienkou bola potreba koncentrovať všetku energiu vždy do jedného sektora, čo povedie k vzniku reťazovej reakcie a tá zasa k postupnej hospodárskej i politickej integrácii.

Tým, že sa krok za krokom integruje hospodárstvo zúčastnených štátov, dospeje sa postupne k bodu, kedy bude hospodárska integrácia taká rozsiahla, že politická únia bude považovaná za prirodzený výraz spolupráce, ktorá de facto už prebieha.

Robert Schumann sám prehlásil v roku 1950: „*Európu nemožno vybudovať naraz, alebo ako jednu veličinu. Jej základom budú dosiahnuté konkrétne výsledky, ktoré najskôr vytvoria solidaritu de facto.*“

Európa sa vydala na túto cestu, i keď je to cesta často hrboľatá a plná zákrut. Cez Uhoľnú a hutnú úniu 1951, Rímske zmluvy 1957, postupné rozširovanie 1973, 1981, 1986 a 1995, Jednotný európsky akt a Maastrichtskú zmluvu sa národné hospodárstva čoraz užšie spájajú. Súčasne boli podniknuté kroky k dosiahnutiu politickej jednoty rozšírením právomoci Európskeho súdu a vytvorením Európskeho parlamentu. Tento sa vyvinul z diskusného klubu, ktorého členov menovali štáty, na priamo volené zhromaždenie s podstatne zvýšenou právomocou, väčšinovým hlasovaním v Ministerskej rade, spoločnou zahraničnou a bezpečnostnou politikou a možnosťou získania európskeho občianstva podľa Maastrichtskej zmluvy. Jeho povinnosti a práva však ešte neboli upresnené.

Potrebuje Európa nových barbarov?

Rozpory medzi oboma líniami v prístupe k plánom na zjednotenie Európy sa tiahnu od stredoveku až po druhú svetovú vojnu. V registri švajčiarskeho historika Denisa de Rougemonta sa nachádza 243 projektov zjednotenia.

Na jednej strane stoja zástancovia európskej centrálnej vlády, na druhej výrazní federalisti. Hlavný motív oboch skupín bol však vždy rovnaký: mier medzi národmi Európy, jednota voči vonkajšiemu ohrozeniu a boj proti ovládaniu Európy jednou mocou.

Ďalšou výraznou tendenciou bolo, že s Ruskom sa v takmer žiadnom pláne na zjednotenie nepočítalo a že Veľká Británia často nebola považovaná za súčasť Európy, a to ani samotnými Britmi.

Pre naše storočie je ďalej charakteristická duševná príbuznosť medzi extrémnou lavicou a extrémnou pravcou v ich odpore voči všetkým plánom na zjednotenie.

A nakoniec, spoločné pre všetky pokusy o vytvorenie európskej jednoty od bitky pri Poitiers pred viac než 1250 rokmi až po Maastricht vždy bolo, že myšlienka zjednotenia bola najsilnejšou v časoch, keď sa Európa ocitla pred nepriateľom zvonku, či

už to v povojnovom období bola sovietska vojenská moc, alebo japonská a americká hospodárska sila.

Bude snaha pripútať zjednotené Nemecko pevne do európskych štruktúr dostatočným hnacím motorom, alebo teraz, keď zmizol komunistický barbar, nebude takej sily?

Musí sa objaviť nový barbar na posilnenie pocitu európskej jednoty, alebo si ho musíme vymyslieť? *Domáci* barbari, ktorí pustošili v bývalej Juhoslávii, sa nezdali byť dostatočne odstrašujúci? Platia teda posledné riadky z básne gréckeho básnika Konstantína Kavafiho, tu v preklade Pavla Janíka?

Prečo tento náhly úžas? Tento zmätok?

(Ako vážnymi sa tváre všetkých stali)

Prečo sa ulice a námestia tak rýchlo vyprázdňujú
a každý ide domov, pohrúžený v myšlienkach?

Preto, lebo padla noc a barbari neprišli!

A niektorí z našich mužov, práve nazad z hranice,
hovoria, že barbarov už niet.

Čo sa teraz s nami stane bez barbarov?

Veď tí ľudia boli istým riešením.*

Ak úloha barbara bude prisúdená islamskému fundamentalizmu — pokusy o to už boli — uzavrie sa kruh histórie. Ako sme už spomenuli v prvej kapitole, pojem *Európan* sa po prvý raz objavil v kronike z roku 754 v súvislosti s bitkou pri Poitiers. Išlo v nej o armádu Karola Martela pozostávajúcu z pestrej zbierky galsko-románskych a germánskych kmeňov, ktoré zvíťazili nad útočiacimi moslimami. Títo *Europenses* boli však zjednotení len na bojisku. Po víťazstve sa súdržnosť rozplynula a prví Európania vkĺzli do svojich starých identít a vrátili sa do svojich jednotlivých krajín.

* *Konstantinos Kavafis, Dokonané je, Slovenský spisovateľ, Bratislava 1989*

8. Európa a národy — deficit demokracie v Európskej únii a európska identita

Dnes sa zvykne, trochu nadnesene, hovoriť, že európska identita má svoj základ v dedičstve z antiky: slobodné myslenie, individualizmus, humanizmus a demokracia so svojou kolískou v Aténach a Ríme.

Proti tomu možno namietnuť, že ani Grécko, ani Rímska ríša neboli európskymi civilizáciami. Obe boli stredomorskými kultúrami s významnými centrami v Malej Ázii, Afrike a na Prednom Východe. Keď sa Alexander Veľký rozhodol podmaniť si *civilizovaný svet*, t. j. Egypt, Perziu a Indiu, nikoho nenapadlo, že to robil v záujme Európy.

Kresťanstvo so svojimi koreňmi v judaizme bolo tiež pôvodne stredomorským a nie európskym náboženstvom. Byzancia bola kresťanskou mocnosťou, ktorá sa postavila proti nárokom Ríma na nadvládu, čo urobila neskôr i veľká časť Európy po reformácii. Dôsledkom rozštiepenia medzi Rómom a Byzanciou bolo, že sa v Rusku a juho-východnej Európe vyvinula iná kultúra. Po reformácii boli veľké časti európskeho kontinentu niekoľko storočí zapletené do náboženských vojen a rivalít medzi katolíckymi a protestantskými cirkvami.

Podľa novej interpretácie dejín zohralo antické dedičstvo menšiu úlohu. Renesancia so svojou predstavou jednotlivca ako základnej jednotky spoločnosti s neporušiteľnými právami je považovaná v súčasnosti za obdobie, z ktorého pochádzajú európske ideály.

Obdobie osvietenstva a Francúzska revolúcia pridávajú k ideálom požiadavku slobody, rovnosti, bratstva, demokracie, nároku na sebaurčenie, rovnakých podmienok pre každého, jasné hranice medzi právomocami štátu, odluku cirkvi od štátu, slobodu tlače a ľudské práva.

Vítanými ideálmi v dnešnej Európe sa stalo trhové hospodárstvo a demokracia, ale podľa takejto definície sú európskymi mocnosťami tiež USA, Kanada, Nový Zéland a Austrália. Európa sa však nevyznačuje iba svojou modernosťou a toleranciou, ale tiež prenasledovaním z náboženských dôvodov, nielen demokraciou, ale aj fašistickými diktatúrami, (ako už bolo spomenuté, Hitler bol prvým z politikov, ktorí použili termín európsky dom), komunistickými ideálmi o kolektíve i kolonializmom a rasizmom spočívajúcim na pseudovedeckom základe.

Európsku identitu teda nemožno definovať vychádzajúc z kultúrneho dedičstva a histórie a ešte menej by bolo možné budovať na takomto základe európsku vnútornú a zahraničnú politiku. Vysvetlenie je rovnako jednoduché ako zjavné. Hospodárska a politická integrácia medzi európskymi národnými štátmi ešte nedospela tak da-

leko, aby sa dalo hovoriť o spoločných záujmoch, a teraz, po páde komunizmu a strate tejto spoločnej hrozby, zdá sa ich byť ešte menej.

Vojna v Perzskom zálive a kríza v bývalej Juhoslávii ukázali rozličnosť zahraničnopolitických záujmov, čo malo za následok určité napätie v Európskej únii. V súčasnosti prebieha mocenský boj o ovplyvnenie zahraničnej politiky EÚ tak, aby slúžila vlastným národným záujmom, pričom sa zdá, že celková európska perspektíva je druhoradá. Niektoré členské štáty vidia v tomto európskom projekte predovšetkým možnosť podporovať svoje vlastné národné projekty, zatiaľ čo iné, a to predovšetkým Veľká Británia, naopak vidia v európskom projekte ich eróziu.

Obe nukleárne a kedysi koloniálne mocnosti, Francúzsko a Anglicko, chcú i naďalej, v neposlednom rade i z historických dôvodov, hrať úlohu *primus inter pares* s ohľadom na ich vlastné národné záujmy, do ktorých ostatných nič nie je.

Zdá sa, že stratégiou Francúzska je dávať Európskej únii politické úlohy vo svetovej aréne, ale pod francúzskym vedením, čo by malo kompenzovať stratu určitého *grandeur*, nakoľko Francúzsko v súčasnosti zohráva podstatne menšiu úlohu vo svetovom dianí než kedysi. Pre francúzsku politickú elitu nejestvuje žiaden rozpor medzi záujmami Francúzska a Európy — *La France par l'Europe*, ako to vyjadril bývalý francúzsky predseda Európskej komisie Jacques Delors.

Pre Veľkú Britániu sú zväzky siahajúce cez Atlantik naďalej rovnocenné s tými, ktoré vedú ponad Kanál, ak nie silnejšie.

V Nemecku sa na európske spoločenstvo pozerá ako na náhražku nemeckého nacionalizmu, ktorý po druhej svetovej vojne nikto nemohol pocítiť, ako na určitú ochranu pred démonmi z vlastnej histórie, ako aj na možnosť pripútať túto veľkú krajinu v strede Európy takým spôsobom, aby jej susedia nemali dôvod k podozrievavosti o skutočných zámeroch svojho mocného suseda. Táto skutočná európska mocnosť, zjednotené Nemecko, ešte nestihla definovať svoju zahraničnopolitickú úlohu a nenadobudla dostatok sebadôvery. Nemecko chce uskutočňovať zahraničnú politiku v medzinárodnom rámci, a pokiaľ presahuje európsky rámec, napriek všetkej európskej rétorike, opiera sa o NATO.

Zahraničná politika Írska je určovaná jeho neutralitou, ktorá sa zase zakladá na vzťahoch k Veľkej Británii. Taliansko, Španielsko a Portugalsko majú vlastnú špecifickú perspektívu. To, že sú veľmi silnými prívržencami obranného komponentu v EÚ, možno vysvetľovať v neposlednom rade ich blízkosťou k islamskému svetu a obavami, že sa stáva čoraz militantnejší a fundamentalistickejší. V gréckej zahraničnej politike s európskou identitou zohráva hlavnú úlohu vývin na Strednom východe, otázka Cypru a vzťahy s Tureckom.

Zahraničná politika Dánska má svoj nordický akcent, švédska zahraničná a bezpečnostná politika je výrazne poznačená takmer 200 rokmi neutrality, zatiaľ čo v Hel-sinkách sa na členstvo v Európskej únii pozerá ako na *window of opportunity* a možnosť raz a navždy sa vymaniť z tieňa Ruska a pripútať Fínsko k Západu.

Pre Grécko a Írsko bolo podieľanie sa na európskom projekte tiež prostriedkom získania hospodárskej podpory. To je aj cieľom Španielska a Portugalska, ktoré však v integrácii do Európy videli predovšetkým nástroj na národnú rehabilitáciu po mnohých rokoch diktatúry a nedostatočnej politickej vyspelosti. Pre Belgicko je členstvo

nástrojom na udržanie celistvosti krajiny, zatiaľ čo pre Holandsko sa zdá byť poistkou pred silnými susedmi.

Geopolitika, národné záujmy a rozličné zahraničnopolitické ambície znemožňujú každý pokus Bruselu o centrálné riadenie, ktorým by sa politika s európskou identitou mala zaoberať. Takúto európsku politiku bude možné definovať až vtedy, keď sa politické záujmy európskych štátov budú zhodovať — a to ešte potrvá roky. Kríza v bývalej Juhoslávii jasne ukázala, že Európska únia nie je schopná uskutočňovať spoločnú európsku zahraničnú politiku. Ten člen Európskej únie, ktorého kríza vzhľadom na prúd utečencov najviac postihla — Nemecko — mal zviazané ruky nielen vlastnou ústavou, ale aj svojou históriou. Žiadny z európskych štátov, ktoré by boli bývali schopné vojensky zaintervenovať, nepovažoval svoje záujmy za natoľko ohrozené, aby bol ochotný riskovať veľké vojenské straty pre účely, ktoré by ich vlastný ľud nepochopil.

Nedôvera voči Európskej únii

Európska integrácia prebieha v cyklických dráhach s opätovne sa vyskytujúcimi vzostupmi a zostupmi, ktorých príkladom môže byť kríza zapríčinená francúzskym vetovaním 1965-66, britský spor o rozpočte EÚ kulminujúci v roku 1979 a všeobecný *europesimismus* 1984-85. V súčasnosti sa celý projekt opäť nachádza v zostupnom stave — a to z viacerých dôvodov.

Podobne ako NATO a OBSE sa ani Európska únia nestihla prispôsobiť dramatickým prelomom, ktoré sa udiali v posledných rokoch. Európske spoločenstvo bolo v prvom rade projektom západoeurópskeho politického a hospodárskeho zjednotenia. Teraz ide o to, aby Európska únia v záujme celej Európy uviedla do európskeho spoločenstva nové demokracie vo východnej Európe. Táto nová úloha sa však dostala do agendy Európskej únie v čase hlbokoj konjunkturálnej a štrukturálnej krízy, ktorej dôsledkom je masová nezamestnanosť, vzrastajúce štátne dlhy, celková únava z politiky a nedôvera voči politickým zástupcom.

Súčasne možno povedať, že sa európska integrácia stala obeťou vlastného úspechu. Doposiaľ prebiehal proces bez problémov, nakoľko bol produktívnou kombináciou praktickej a vizionárskej politiky. S miernym zveličením možno uviesť, že Únia spela k úspechu na základe oprávnených očakávaní, že urobí Západoeurópanov ešte bohatšími, hoci už bohatí boli. To bol jediný európsky ideál, ktorý prijali za svoj aj obyvatelia, ale ktorý je po štyroch desaťročiach integrácie takpovediac vyčerpaný.

Nedôverčivosť občanov voči Európe, ktorá sa čoraz viac začína dotýkať ich každodenného života, rastie. Namiesto pocitu uspokojenia z toho, že sa európske politické a hospodárske systémy dokázali tak dlho prispôbovať rýchlym zmenám a hospodárskej a spoločenskej globalizácii, rastie nespokojnosť. Európa je rozčarovaná. Zdá sa, že viera v budúcnosť a dynamika sú rezervované pre Áziu.

Pre Európsku úniu a celú myšlienku zjednotenia Európy treba občanov znovu získať. Európa potrebuje pre svoj ďalší rast hnaciu silu a impulzy od svojich občanov, ale tie zatiaľ chýbajú. Demonštrácie proti Európskej únii sa sem-tam vyskytujú, ale neko-

najú sa demonštrácie za Úniu. Výnimkou sú manifestácie krátko pred hlasovaním o členstve do EÚ.

Keďže poslaním Európskej únie je snaha o blahobyt a mier, mala by sa tešiť z legitimity a uznania, ktoré potrebuje každý politický poriadok. Zdá sa, že Európania si naopak čoraz častejšie pripomínajú americkú deklaráciu nezávislosti z roku 1776, v ktorej sa hovorí, že na zaručenie svojich práv si ľudia *spomedzi seba ustanovia vlády, ktoré získajú svoju právnu moc tým, že ju jej podriadení uznajú*.

Hlavným problémom Európskej únie je, že toto uznanie v súčasnosti nemá. Tento tzv. deficit v demokracii je a zostane jednou z hlavných tém v debatách o budúcnosti Únie. Všetky debaty sa budú, pravdepodobne tak ako doteraz, sústreďovať na otázku kompetencií Európskeho parlamentu, respektíve ich nedostatku a na rozdelenie moci medzi jednotlivé inštitúcie Únie.

Otázka je však komplikovanejšia. Demokratické procesy prebiehali doteraz len vo vnútri štátov. Každý členský štát Európskej únie kladie svoje národné záujmy nad záujmy Európy a bude v tom pokračovať aj v dohľadnej budúcnosti z toho jednoduchého dôvodu, že sú silnejšie a ľahšie definovateľné, než jednoducho žiadne definovateľné európske záujmy nejestvujú, a teda ani nijaká politická európska identita.

Podľa výsledkov prieskumov verejnej mienky len každý druhý z opýtaných bol presvedčený, že jeho štát má úžitok a výhody z členstva v Európskej únii. Iba menšina občanov by ľutovala zánik Únie. Účasť vo voľbách do Európskeho parlamentu sa neustále znižuje. V roku 1994 bol priemer len 56,3%. Vo Veľkej Británii sa volieb zúčastnil každý tretí oprávnený občan, a hoci vo Švédsku bola účasť v roku 1995 o niečo vyššia — 41% — politikov táto ľahostajnosť šokovala. Záujem médií je slabý a volení kandidáti často neznámi. Občania idú voliť skôr z nespokojnosti s vnútropolitickou situáciou než zo záujmu o účasť na európskom politickom procese. Vo Francúzsku rovnako ako v Nemecku boli voľby do Európskeho parlamentu zaujímavé len ako vnútropolitický indikátor pred nadchádzajúcimi voľbami prezidenta a poslancov do spolkového snemu, respektíve parlamentu.

Túto situáciu možno vysvetliť predovšetkým nejasnosťou predstavy o úlohe Európskeho parlamentu, hoci to zároveň dokazuje, že Európania necítia blízkosť a spolupatričnosť s Úniou. Nezaujímajú o tieto voľby dokazuje ďalej aj to, že ich na svoje ciele nedokázali využiť ani protivníci Európskej únie (okrem Dánska a Švédska). V Nemecku vo voľbách 1994 získala otvorene antieurópska Brunnerova strana len jedno percento hlasov napriek tomu, že sa Nemci jasne postavili proti nahradeniu nemeckej marky *esperanto-menou* a napriek vzrastajúcej nespokojnosti s úlohou Nemecka ako *pokladnice* Európy.

Ako teda vysvetliť ťažkosti so zvyšovaním atraktívnosti Európskej únie?

* Podľa predstáv Jeanna Monnetta sa malo zjednotenie Európy uskutočniť, takpovediac, nebadateľne. Hospodárska integrácia mala logicky viesť k ďalšej integrácii, ktorá by viedla k integrácii politickej. Vytvorením vnútorného trhu a maastrichtskými dohodami sa tento technokratický koncept ocitol na konci svojej cesty.

* Hlavne v časoch hospodárskej neistoty a obdobiach rýchlych spoločenských zmien pociťujú ľudia potrebu pevnej identity. Európska únia im ju neposkytuje. Únii sa nepodarilo vierohodne zodpovedať na otázky vznikajúce rýchlym európskym vý-

vojom. Európska politika nie je ani tak cieľom spoločného snaženia, ako sa skôr zreteľne riadi národnými záujmami. Spoločná európska mena je tiež považovaná za hrozbu voči národným identitám. Pre boj proti nezamestnanosti existujú len národné stratégie a nie spoločná európska protikrízová stratégia, ktorá by mohla dať Európskej únii väčšiu legitimitu. Vízia zjednotenej Európy so širokou podporou občanov jednoducho neexistuje. Ak by August Rodin tvoril svoju známu sochu európskeho mysliteľa dnes, bola by to zohnutá postava zahľadená na vlastný pupok a zároveň jednou rukou škriabajúca sa vo vlasoch. Takto sa v každom prípade javí Únia verejnosti.

* Európania sú zmätení požiadavkou byť za, alebo proti Európe, ktorú nie sú schopní definovať. Argumenty za Európu boli navyše nielen predkladané prostredníctvom použitia takmer marxistickej terminológie, kde EÚ vystupuje ako výsledok tvrdého a neúprosneho historického vývoja, ale tiež oscilujúce medzi idealizmom a pragmatizmom. Tí, ktorí boli proti hospodárskym argumentom, boli poučení, že tu ide o projekt na udržanie mieru a tí, ktorí o tom mali pochybnosti, boli zasypaní jednostranne hospodárskymi argumentami.

* Nakoľko sa Európska únia zakladá na kompromisoch medzi národnými záujmami, výsledkom je hľadanie najmenšieho spoločného menovateľa, s ktorým sa potom len málokto dokáže identifikovať. Okrem toho sú rozhodovacie mechanizmy, ktoré vedú ku kompromisom, značne neprehľadné, pretože jasnosť sa stáva obeťou na oltári kompromisov. Všetky pokusy o vytvorenie prehľadnejších mechanizmov pri rozhodovaní, a tým vyriešenie problému s deficitom v demokratickosti, doposiaľ viedli len k vytvoreniu ešte zložitejších procedúr.

* Európska únia preto nie je považovaná za demokratické spoločenstvo. Voliči, ktorí majú ťažkosti identifikovať sa už i so svojim zástupcom v národnom parlamente, pociťujú ešte väčšiu vzdialenosť k svojmu zástupcovi v Štrasburgu. Ak sa mnohým Európanom už ich hlavné mesto zdá byť vesmírnou loďou, je Brusel pre nich planétou v inom hviezdnom systéme.

* Ďalším základným problémom pre vierohodnosť Európskej únie je rozdiel medzi predstavou a skutočnosťou. Verejnosť má značne prehnané predstavy o právomoci Európskej únie. Tento problém si Únia čiastočne spôsobila sama, keďže sa rada robila a naďalej robí kompetentnejšou a mocnejšou, než akou podľa európskych zmlúv je.

* Hoci to nebola Európska únia, ale jej jednotlivé členské štáty, ktoré museli znamenáť neúspech na Balkáne, zdiskreditovali tamojšie vojny EÚ a jej spoločnú zahraničnú politiku. Vojna v Bosne sa predkladá ako dôkaz neúspechu nadštátneho systému a nie ako to, čím v skutočnosti je, totiž potvrdením nebezpečenstva spočívajúceho v renacionalizácii Európy, v ktorej by sa etnická homogenita stala základňou politickej identity.

* Zdá sa tiež, že Bonn a Paríž precenili vôľu a schopnosť k integrácii u svojich partnerov. Pokusy o urýchlenie zjednotenia Európy v súlade s procesom zjednocovania Nemecka sa ukázali byť kontraproduktívnymi. To, čo malo Európsku úniu posilniť, viedlo naopak k určitému zneisteniu o ďalšom smerovaní integrácie.

* Pocit európskej spolupatričnosti vždy vzrastal v časoch ohrozenia zvonka. Seba-definovanie pomocou vonkajšieho nepriateľa je konštantnou črtou dejín európskeho zjednocovania. Európa sa vždy spojila proti ničomu, zriedka za niečo. Ukončenie

konfrontácie medzi Východom a Západom drasticky zmenilo podmienky integrácie. Európu možno po páde múru prirovnať k rodine, ktorej viacero členov sa vrátilo z dlhoročného zajatia. Výsledkom je nielen radosť z opätovného stretnutia, ale tiež ťažký proces nadobúdania pôvodnej rovnováhy v rodine.

Červená hrozba komunizmu zmizla, nukleárna bledne. Ak európska integrácia v tejto situácii nezíska nové orientačné body a nový každodenný obsah, jestvuje reálne riziko nového vzplanutia nacionalizmu. Národný štát a región sa postaví proti integrácii. Európa sa stane pojmom vyvolávajúcim celý rad nepríjemných asociácií: nekontrolovateľné náklady, snaha o detailnú reguláciu, nedemokratická kabinetná politika, strata regionálnych osobitostí, rastúce prisťahovalectvo.

* Nedostatočná vierohodnosť Európskej únie spočíva tiež v tom, že ani jej najodanejší prívrženci a politici nevedia, čo vlastne v skutočnosti znamenajú neustále sa opakujúce slová o rozšírení a prehĺbení. Únia sa stáva čoraz komplikovanejším ozubeným kolesom, ktoré nikto úplne neovláda, ale ktoré stále viac podryva suverenitu národných štátov. Keď sa aj skúsení politici potkávajú pri objasňovaní hlasovania s kvalifikovanou väčšinou a blokujúcimi menšinami, keď dokonca vyložení eurokrati majú ťažkosti pri vysvetľovaní spoločnej poľnohospodárskej politiky, ako tomu môže rozumieť človek z *európskej ulice*? Pojmy ako *Maastricht plus*, *EU-light*, *koncentrické kruhy*, *variabilná geometria*, *komitológia*, *multi-track* a *multi-speed* vyvolávajú zmätok, a reči, že niektoré štáty by mali byť rovnoprávnejšie než iné, sú považované za hrozbu.

Berlaymont, budova európskej komisie, symbolicky naznačuje, ako ďaleko stavba európskej únie pokročila: je to veľká konštrukcia, ktorú možno považovať za dopravnú značku. Vo vnútri je však prázdna a treba ju renovovať, nakoľko je plná nebezpečného azbestu.

Na záver možno citovať Jacquesa Delorsa, ktorý nazval Európsku úniu OPNI — *”objet politique non-identifié* — neidentifikovaný politický objekt.

Európska únia — projekt elity

Ako z uvedeného vyplýva, kladné prijatie tohto projektu politickými vodcami jednotlivých národov nie je ani zďaleka jednoznačné a po Maastrichte si čoraz viacerí s prekvapením kladú otázku, kam sú vlastne svojimi zástupcami vedení.

Zatiaľ ešte Európska únia ako nadštátna právna autorita nezasahuje citeľne do každodenného života svojich občanov. Spoločenstvo je stále predovšetkým hospodárskou úniou a rokovacím aparátom zameraným na dosiahnutie konsenzu, pričom rozhodujúcu úlohu zohrávajú členské štáty. Pokiaľ v Ministerskej rade panuje princíp jednohlasnosti, je možné argumentovať, že legitimita európskej zákonodarnosti pochádza z členských štátov a ich demokratických ústav. Ak sa však bude z ich práva veta uberať, i keď s cieľom uchovania funkčnosti Spoločenstva, povedie to zákonite k zníženiu jej legitímnosti.

Po plnom uskutočnení vnútorného trhu sa integračná práca zamerá na iné oblasti a tie sa budú zreteľnejšie dotýkať štátnej suverenity. Čím viac bude Európska únia

riadíť každodenný život Európanov a zasahovať doň, tým zreteľnejší bude tento nedostatok legitimity. Týka sa to predovšetkým tých oblastí, v ktorých členstvo kladie občanom ďalšie úlohy a vo svojom konečnom dôsledku rozhoduje o mieri alebo vojne. Politické elity preto mali doteraz široké pole pôsobnosti pre svoje konanie a neboli vystavené kritike. Táto situácia sa však môže rýchlo zmeniť.

Politickú integráciu presahujúcu štátne hranice nemožno uskutočniť formou vládného dekrétu. Odovzdanie rozhodovacieho práva nadštátnym inštitúciám musí mať podporu obyvateľstva, ak má byť politicky uskutočniteľné. Táto podpora zase musí byť založená na spoločnej politickej identite, ktorá v súčasnosti nejestvuje.

Národné identity, vytvorené dejinami a dennodenne potvrdzované štátnymi hranicami a národnými symbolmi, kladú jasné hranice pocitu európskej spolupatričnosti. Výsledky prieskumov verejnej mienky vo Veľkej Británii a ľudového hlasovania vo Švajčiarsku, Dánsku, Francúzsku, Švédsku a Nórsku ukazujú, s akými ťažkosťami získávajú tieto jednotné politické elity mandát od ľudu pre svoj európsky projekt.

Napriek tomu, že európska integrácia prebieha už 40 rokov, nejestvuje ešte nijaká kolektívna európska identita, ktorá by zvládla väčšiu záťaž.

Nie je možné umelo ju vytvoriť — musí vyrastať v povedomí ľudí tak, aby sa cítili byť súčasťou záujmového spoločenstva, ktoré je väčšie než národné a mali pocit, že im niečo konkrétne dáva. Jedným zo základných problémov je práve skutočnosť, že toto precítene spoločenstvo bude rásť pomalšie a v inom tempe ako hospodárska a politická integrácia členských štátov. Demokratické procesy fungovali doteraz len v rámci štátu a hoci integrácia už do určitej miery uvoľnila štátne hranice, predsa len v každodennom živote občanov zohrávajú veľkú úlohu. Sú dôležité pre označenie a ohraničenie siete politických strán, organizácií, spolkov a združení, ktoré zväzujú a udržiujú spoločnosť pospolu. Vytváranie európskej identity je ďalej sťažované tým, že práve v oblastiach, kde je spoločné európske konanie nevyhnutné a kde by sa spoločná identita mohla vytvárať, je neochota k integrácii najväčšia, napríklad v oblasti pracovného trhu, bezpečnostnej politiky, politiky riadiacej prístahovalectva a poskytovanie azylu, potieranie kriminality a pod.

Potreba národnej identifikácie a suverenity navyše vzrastá rovnakou mierou, akou rastie politická a hospodárska nivelizácia v Európe. Čím viac prevláda dojem, že rozmanitosť je ohrozená a pribúda jednodliatosť, tým viac rastie odpor voči integrácii. Pokiaľ ide o produkčné a spotrebné spoločenstvo, je zjednotenie už skutočnosťou. Ľudia sa však bránia nivelizácii kultúrneho spoločenstva. Čím nejasnejšou a kontroverznjšou sa bude ľuďom zdať spoločná európska budúcnosť, tým viac sa budú národy mobilizovať proti Európe.

Nadšenie pre tento európsky projekt, ak nemá byť kontraproduktívne, musí byť vyvážené priznaním, že v dohľadnom čase bude Európska únia trpieť deficitom legitimity. Toto poznanie však nemusí ochromiť integračné snahy, naopak, formulácia *čoraz užšie spojenie medzi národmi Európy* môže byť užitočná práve svojou všeobecnou neurčitostou.

Múdre slová britského politika a filozofa Edmunda Burkeho o tom, že politické zriadenia nemožno tvoriť na rysovacej doske, ale že sa musia vyvinúť, platia i o európskej integrácii. To znamená, že sa politici a byrokrati musia sústreďovať na to, čo je

práve dôležité a prehľadné a na opatrenia, ktorých výsledky môžu občania sami posúdiť.

Preto je potrebné, aby sa dala každá nová európska kompetencia konkrétne motivovať. Len v tom prípade bude možné ju akceptovať. Za týmto účelom je dôležité presne určiť, ktoré otázky potrebujú celoeurópske riešenie a odolávať všetkým pokusom o zbytočný centralizmus, v neposlednom rade preto, že chybné rozhodnutia, ako tomu bolo napríklad v otázke poľnohospodárskej politiky, môžu mať ďalekosiahle následky a podryvajú dôveru v celý projekt.

Európska únia získa pre svoju legitimitu pevný základ, len ak Európania budú pociťovať európsku politickú identitu, nie však na úkor svojej identity ako Švédi, Fíni, Portugalci alebo Francúzi, ale naopak tým, že tieto identity budú rozšírené o pocit európskej osudovej spolupatričnosti.

Národné štáty vznikali za dlhých a často konfliktami naplnených období. V ich prípade ide o ideologické konštrukcie a národná identita je vo svojom konečnom dôsledku politickým vyjadrením. Predpokladom silnej národnej identity je, že občania pociťujú solidaritu so svojím štátom, ktorý rozdeľuje zdroje spoločnosti a stará sa o vzdelanie, infraštruktúru, zákonnosť a pod.

Jednou z významných podmienok v tomto procese vytvárania národnej identity bolo vytvorenie novej triedy intelektuálov a elity — avantgardy — ktorá stála nad bývalými miestnymi rivalitami. Mala vlastný záujem na vývine myšlienky národného štátu, ktorá im umožňovala vidieť samých seba ako Nemcov, a nie Prusov alebo Bavorov, ako Francúzov, a nie Parížanov.

Tieto podmienky platia aj pre *tvorcov Európy*. Tak, ako tomu bolo počas procesov vedúcich k vytvoreniu európskych národných štátov, bude tiež európska únia ešte dlhý čas projektom elity a európska identita elitným fenoménom. Technokrati a byrokrati v Bruseli sú síce predstaviteľmi novej európskej elity, ale predstavujú skutočne novú, európsku kultúru, alebo sú len ďalšou vrstvou medzinárodných úradníkov, ktorí sa postupom času čoraz viac vzdalujú od ľudí, záujmom ktorých majú slúžiť? Nejestvuje tu riziko, že lojalita k inštitúcii sa stane silnejšou než *európske povedomie* a rozšíri sa i medzi elity členských štátov?

Problému dodáva na komplexnosti i skutočnosť, že príslušníci elity často vyvolávajú v občanoch negatívne stereotypy, a preto v eurokratoch nevidia prvých *Európanov*, ale len vysoko platených byrokratov, ktorí sa miešajú do vecí, do ktorých im nič nie je.

K procesu budovania európskych národov patrilo vytváranie národných symbolov a mýtov, ako i nové vykladanie dejín. Najskôr jestvoval štát a národná spolupatričnosť sa vytvárala postupne v jeho teritoriálnom rámci postupnou integráciou a štandardizáciou kultúry.

Všeobecná vojenská služba, povinná školská dochádzka a rozvoj masovokomunikačných prostriedkov so širokým dosahom boli kanálmi, ktoré architekti rozvoja národných štátov v 19. storočí využívali na vytváranie kontaktu medzi centrom a perifériou, ako aj na vytváranie hraníc, ktoré sa zdali byť prirodzené, so svojím východiskovým bodom v geografii, jazyku, etnicite alebo náboženstve. V nemalej miere to bolo práve vytvorenie národných systémov výuky a prostriedkov masovej komunikácie,

ktoré sprostredkovali pocit spolupatričnosti do určitého národného spoločenstva, rozširovali horizonty a napomáhali odstraňovať provinčnú obmedzenosť.

Pokusy o vytvorenie európskej identity

V roku 1984 sa Európske spoločenstvo rozhodlo zlepšiť kontakty s občanmi a, takpovediac, centrálné a zhora vytvoriť európsku identitu.

Počas zasadania vrcholných predstaviteľov vo Fontainebleau prehlásila Európska rada, že *je nevyhnutné, aby Spoločenstvo splnilo očakávania európskeho obyvateľstva a prijalo opatrenia, ktoré by posilňovali a podporovali identitu a pozitívny obraz Spoločenstva voči jej občanom a ostatnému svetu.*

Za týmto účelom bol ustanovený ad hoc výbor, ktorého úlohou bolo začať kampaň *A people's Europe*. Na čele kampane stál taliansky právnik Pietro Andonnino. Vo svojej práci mal vychádzať z úvodu k Rímskym zmluvám, kde sa hovorí o *čoraz užšom spojení národov Európy*, a z tzv. Tindemanovej zprávy z roku 1975, v závere ktorej sa uvádza, že Európa musí byť svojim občanom blízka a Európska únia sa stane skutočnosťou len za predpokladu, že národy prijmú túto myšlienku za svoju.

Jedným z výsledkov práce Andonninového výboru bolo, že Európske spoločenstvo dostalo vlastnú zástavu. Táto bola identická so zástavou Európskej rady, t. j. 12 žltých hviezd na modrom podklade. Počet 12 bol zvolený z viacerých dôvodov. Bolo povedané, že predstavuje nielen dokonalosť, ale aj rozmanitosť, hodiny dňa, mesiace roka, znaky zverokruhu vedie k asociácii s biblickým Jakubom a jeho synmi, a navyše kruh, ktorý hviezdy tvoria, symbolizuje myšlienku Únie. Zástava má vyjadrovať snahu Európskeho spoločenstva stať sa centrom zjednocujúcim všetky západoeurópske štáty okolo spoločných tradícií a dejín. Zatiaľ čo symbolom EFTA boli vlajky ich jednotlivých členov, zvolilo si Spoločenstvo zástavu, ktorou vyjadrovalo svoju snahu o hlbšiu integráciu.

Keď sa 29. mája 1986 po prvý raz zástava vztýčila, zaznela tiež po prvý raz hymna Spoločenstva. Podľa návrhu Andonninového výboru bola zvolená štvrtá časť Beethovovej 9. symfónie — Óda na radosť, ktorá už bola hymnou Európskej rady, a tým vyjadrovala myšlienku európskej spolupráce. *Óda na radosť* získala tiež jeden verš preložený do všetkých deviatich oficiálnych jazykov Únie. Pomocou zástavy a európskej hymny získala teda Únia atribúty národného štátu. Za Deň Európy bol zvolený 9. máj, kedy v roku 1950 Robert Schuman predniesol prejav, ktorý viedol k založeniu Európskeho spoločenstva uhlia a ocele. Rok 1986 bol zároveň 100. výročím Schumanovho narodenia.

Šport bol tiež využívaný, so striedavým úspechom, na budovanie národnej identity. Európske spoločenstvo začalo od roku 1958, podľa nie práve najšťastnejšie zvoleného príkladu NDR, podporovať celý rad športových podujatí. Bolo napríklad jedným z hlavných sponzorov zimnej olympiády v Albertville 1992, kde bol otvárací ceremoniál naplnený hviezdami a nebovomodrou farbou. Brusel prejavil tiež záujem o podporu olympiády v nórskom Lillehammeri, podpora však bola odmietnutá.

Pri príležitosti 30. výročia Rímskych zmlúv bolo v roku 1987 organizované športové podujatie *Sail for Europe* a k oslavám 200. výročia americkej ústavy prispeli

preteky *Constitution Race*. Takzvané *Walks for Europe* boli usporiadané vo viacerých oblastiach, o. i. každoročný pochod cez tri európske hlavné mestá: Brusel, Luxemburg a Štrasburg. V roku 1986, kedy sa Španielsko a Portugalsko stali členmi EÚ, boli organizované cyklistické preteky *Race for the Future*, ktoré začali v Portugalsku, pokračovali severným Španielskom, južným Francúzskom a cieľ bol v Turíne. Pozdĺž celej trasy boli organizované výstavy a konferencie na tému európskeho spoločenstva. O rok neskôr boli organizované nové cyklistické preteky, tentoraz cez všetkých šesť pôvodných členov Spoločenstva s cieľom *posilniť vôľu občanov k budovaniu Európy a priblížiť Spoločenstvo k ich každodennému životu*.

Ďalším z návrhov Andonininho výboru, ktoré sa uskutočnili, bolo nadväzovanie vzťahov medzi družobnými mestami v rámci Spoločenstva. Túto činnosť finančne podporil Brusel, ktorý tiež rozhodol vymenovať každý rok jedno z európskych miest za európske kultúrne hlavné mesto. Prvým z nich sa stali Atény. Každoročné udeľovanie európskych cien za kultúru má tiež prispieť k rozvíjaniu európskej identity.

Andoninov výbor vychádzal z predstavy, že európsku identitu možno vytvoriť iniciatívou politikov a byrokratov. Roku 1988 rozhodla Európska rada dať európsku dimenziu učebným osnovám v predmetoch ako literatúra, dejiny, občianska výchova, zemepis, jazyky a hudba. Poukazovaním na spoločné dejiny a kultúrne dedičstvo by bolo možné nadobudnúť legitimitu pre ďalšiu integráciu.

Jacques Delors vyzval aj historikov, aby sa zasadili o Európske spoločenstvo. V prejave prednesenom v roku 1989 na sympóziu pod názvom *Rok 1992 a historické dedičstvo* povedal: „*Je úlohou historikov dať integračnému procesu perspektívu, vidieť ďalej za krátkozraké uvažovanie, ktoré by nás ostatných dokázalo urobiť slepými. Ak chceme, aby bolo naše snaženie správne chápané a hodnotené, i so všetkými svojimi následkami, je potrebné sa naň pozerat' z historického hľadiska.*“

Výklad histórie treba prispôbiť tomuto účelu. Už dlhší čas sú dve svetové vojny považované za vhodný východiskový bod pre spoluprácu medzi bývalými nepriateľmi, no toto zdá sa byť nedostačujúce. Preto sa Komisia rozhodla podporiť dielo zaoberajúce sa dejinami, ktoré by popisovalo históriu Európy videnú zo spoločnej európskej perspektívy bez uplatňovania národných hľadísk a bolo vydané súčasne vo väčšine oficiálnych jazykov Európskeho spoločenstva.

Výsledkom bola kniha francúzskeho profesora dejín Jeana-Baptista Durosellea *Europe: A history of its peoples*, ktorá sa podľa autora zaoberá obdobím od 3. tisícročia pred naším letopočtom až po dnešok. Vzhľadom na danú úlohu nemôže byť prekvapením záverečné konštatovanie, že *jestvujú pevné historické dôvody pre to, aby Európa nebola považovaná za mozaiku rozličných kultúr, ale za organický celok, a preto by tiež malo byť možné vytvoriť zjednotenú Európu*. Jacques Delors to komentoval prehlásením, že projekt bol veľmi zaujímavou myšlienkou, ktorá mala pomôcť ľuďom uvedomiť si, že existuje určitá európska identita, ktorá siaha ďalej než k hraniciam Spoločenstva.

Televízna verzia knihy bola vysielaná desať večerov v roku 1992 na všetkých väčších európskych televíznych stanicách. Tento historický projekt považuje za svoje jadro Nemecko, Anglicko a Francúzsko, a preto v ňom európska história začína Keltmi, nie Grékmi. O východnej Európe sa temer vôbec nezmieňuje.

Tak ako sa väčšina národných štátov snažila personifikovať svoje národy, rozhodlo sa i Európske spoločenstvo zvoliť si jednu osobnosť, ktorá by stelesnila myšlienku zjednotenej Európy. Voľba padla na Jeana Monneta, v neposlednom rade pre jeho motto v knihe *Memoirs*: „*Nevytvárame koalície medzi štátmi, ale úniu medzi národmi.*“ Roku 1976 sa stal Jean Monnet prvým čestným občanom Európy. Pre úplnosť treba tiež spomenúť, že jeho pozostatky boli v roku 1988 prenesené do parížskeho Panthéonu, kde sa nachádzajú pamätné mohyly hrdinom francúzskeho národa.

Európska únia sa teda snaží vytvoriť európsku identitu zhora. Štandardizáciou istých symbolov a mýtov sa má vytvoriť spoločné európske povedomie. Jestvuje už európsky vodičský preukaz a pas, u ktorého trvalo desať rokov, kým sa rozhodlo o jeho farbe a vzhľade. V maastrichtských dohodách sa objavil nový pojem — občianstvo únie — práva a povinnosti s ním spojené však ešte definované nie sú. Tieto aktivity sa nezhodujú s neustále opakovaným tvrdením, že európska integrácia sa musí vyvíjať ako prirodzený proces, ktorý sa nemôže nakomandovať zhora.

Všetky európske národy majú svoje viac-menej pravé historické mýty, historické zážitky a skúsenosti, ako aj pohľad na históriu. Neexistuje žiadny celoeurópsky ekvivalent k Académie Française, Bastille, Escorialu, la Scale, Brandenburskej bráne, parlamentu vo Westminsteri a pod. Benedikt z Nursie a slovanskí apoštoli Cyril a Metod boli síce pápežom Jánom Pavlom II. vyhlásení za európskych svätých, sú európskymi ochrannými patrónmi, ale nie sú patrónmi Európskej únie.

Ako sme už spomenuli, Jean Monnet má svoje miesto v Panthéone v Paríži. Czy-Chazelles, kde je pochovaný Robert Schuman, nemôže súťažiť s Colombey-les-Deux-Églises, kde odpočíva generál de Gaulle.

Pre väčšinu Európanov predstavujú skúsenosti z európskej spoločnej histórie ešte stále skôr boje jedného proti druhému vo veľkých vojnách, než mierový život bok po boku.

Hlavnou úlohou *tvorcov Európy* preto nemôže byť snaha dať Európanom spoločnú identitu založenú na pra- alebo stredoveku, ale pozdvihnúť ich politické sebavedomie a schopnosť konať tak, aby to zodpovedalo úlohám Európy v 21. storočí.

To sa neuskutoční tým, že sa Európska únia stane zónou voľného trhu podľa predstáv Angličanov, ani tým, že obyvateľstvu nanútime akési Spojené štáty európske podľa amerického modelu. Teoretici zaoberajúci sa otázkami európskeho zjednocovania čoraz častejšie citujú slová Jeana Monneta, že ak by mohol celý proces ešte raz začať, začal by kultúrou, ktorá zatiaľ zaostáva za politickými a hospodárskymi snaženiami. I podľa Roberta Schumana bolo potrebné, aby sa Európa stala najskôr kultúrnym spoločenstvom, ktoré by neskôr prerástlo do hospodárskeho a bezpečnostného. A Jacques Delors nastolil otázku: *Kto sa zaľúbi do vnútorného trhu?*

Základy európskeho patriotizmu a identity

Základ pre demokratickú Európu, ktorú jej občania akceptujú, môže teda poskytnúť len dlhodobé a trpezlivé zrastanie. Európske spoločenstvo bolo počas desaťročí prospechovým spoločenstvom. Teraz sme ešte len na začiatku cesty vedúcej k spo-

členstvu založenom na spoločnom osude a skúsenostiach. Z európskej histórie sa bolo možné poučiť, že zjednotenie sa dá dosiahnuť len v spolupráci s národmi, nie proti nim, ani proti tomu, čo považujú za svoje legitímne záujmy.

Dnes má regionalizmus a nacionalizmus rozhodne inú silu než *paneuropeizmus*. Európa možno potrebuje niečo ako *multinacionalizačné šoky* v podobe agresívneho Ruska, nové katastrofy typu Černobyľ, alebo krízy ako v Perzskom zálive, ktoré ukazujú totálnu závislosť Európy na USA v súvislosti s konfliktmi, ktoré sa dotýkajú európskych životných záujmov.

I iné problémy si budú vyžadovať spoločné riešenia, ktoré by mohli prispieť k vytvoreniu spoločnej identity, napríklad:

- * potreba vynaložiť spoločné sily na udržanie konkurencieschopnosti s Japonskom a USA, a v dohľadnej budúcnosti i s ďalšími *novými tigrami*

- * spoločné opatrenia pre riešenie otázok týkajúcich sa životného prostredia, prístupov k prírodnému dedičstvu a organizovanej medzinárodnej kriminality.

Úspešná európska politika v týchto a iných oblastiach by pomohla vývoju *konštitučného európskeho patriotizmu* podobne ako sa *Verfassungspatriotism* stal skutočnosťou v Spolkovej republike a nahradil nacionalizmus, ktorý po hrôzach éry Hitlera nemohol pociťovať žiaden Nemeč.

Zásadným predpokladom pre to, aby EÚ dokázala vyvinúť spoločnú politickú kultúru a konštitučný patriotizmus je, že občania EÚ budú priebežne informovaní a budú sa podieľať na nadštátnom rozhodovacom procese. K tomu, aby bolo možné hovoriť o európskom občianstve, sa tiež musí vytvoriť *európska verejná mienka*.

Európska identita nespočíva v dejinách, ale v demokratickom zriadení. Zatiaľ nestávajú európske odbory a iné záujmové organizácie, ani európske politické strany s členstvom presahujúcim štátne hranice, ani žiadna európska verejnosť.

Tento nedostatok sa jasne ukázal v maastrichtských dohodách, ktoré boli výsledkom jednaní expertov a ktoré kodifikovali Európu tak, že sa stala pre jej občanov úplne nepochopiteľnou, v dôsledku čoho jej vierohodnosť ďalej poklesla. Preto je vývin európskych politických strán alebo aspoň európskej siete strán a politická debata o otázkach presahujúcich štátne hranice predpokladom pre vznik stabilnej európskej identity. Až sa začnú odbory a organizácie zamestnávateľov stretávať na európskej úrovni pri obhajovaní spoločných záujmov svojich členov, budeme na správnej ceste, lebo to bude znamenať, že sa politika dostala na nadnárodnú úroveň.

Na konci tohto procesu môžeme v optimálnom prípade dosiahnuť európsky *ústavný štát* a skutočné, nie len konštruované, občianstvo Európskej únie.

Cesta k tomuto cieľu je však dlhá a ťažká a rozšírenie Únie na východ ju skôr pribrzdí, než urýchli. Už prekonanie kultúrnych a jazykových bariér medzi katolíckou a protestantskou, latinskou, germánskou a škandinávskou Európou bolo dosť ťažké. Integrácia ešte aj pobaltskej, slovanskej a pravoslávnej Európy bude mnohonásobne ťažšia. Čím početnejší a heterogénnejší bude členský kruh, tým väčšie budú aj požiadavky na diferenciáciu medzi jednotlivými členskými štátmi, na integráciu s nerovnakým tempom, pričom politická únia, menová únia, spoločná bezpečnostná a obranná politika a vnútorný trh budú ohraničené na rozličné geografické oblasti. Únia

s 30 členskými štátmi s rôznou hospodárskou vyspelosťou môže fungovať len za predpokladu, že bude organizovaná vo viacerých prúdoch a na viacerých úrovniach.

Snaha zjednotiť Európu okolo tvrdého jadra menovej únie s *eurom* ako magnetom sa môže ukázať ako kontraproduktívna. Magnety totiž pôsobia dvoma smermi: na jednej strane častice priťahujú, na druhej strane ich odpudzujú a jestvuje zjavné riziko, že menová únia bude mať účinky nielen priťahujúce, ale i odpudzujúce.

Rozmanitosť kultúr — prekážka európskej identity alebo jej predpoklad?

V európskej politickej rétorike často počuť tvrdenie, že Európa sa môže definovať práve svojim jedinečným dedičstvom rozmanitosti a rozštiepenosti, a že jednotiacim princípom a silou Európy bola práve rozmanitosť.

S veľkou pravdepodobnosťou je to však práve veľká rozmanitosť európskych jazykov, ktorá je najväčšou prekážkou pre vznik európskej identity, a tým i pre celý európsky demokratický projekt. V Európe síce jestvujú viacjazyčné demokracie, ale Švajčiarsko, ktoré by mohlo slúžiť ako najlepší príklad — sa rozhodlo zostať mimo Európskej únie.

Neexistuje teda žiaden demokratický štát, v ktorom by sa väčšina jeho občanov nedokázala vzájomne dorozumieť. Napriek všetkej európskej rétorike sa dnes ani len vedúci európski politici nedokážu dorozumieť bez pomoci tlmočníka a len veľmi málo z nich dokáže komunikovať s väčšinou svojich európskych voličov v ich vlastných jazykoch. Nejestvujú zatiaľ žiadne európske noviny, s výnimkou elitných novín ako *The European*, žiaden európsky TV-program, s výnimkou kanálu Eurosport, kde najpopulárnejším programom bývajú stretnutia medzi národnými štátmi. Taktiež neexistuje žiadna európska verejná debata, nijaký európsky politický "discours", nakoľko politický proces je viazaný na určitý jazyk.

Jazyková otázka je vo svojej podstate otázkou demokracie. V prípade, že by sa len anglický a francúzsky jazyk stali oficiálnymi jazykmi Európskej únie, rozdelila by sa politická debata na dve družstvá, *A a B* a mnohí by kvôli svojim nedostatočným jazykovým znalostiam boli z diskusií úplne vylúčení. Zároveň vznikajú neprekonateľné problémy s tlmočením a prekladaním. Už dnes pohlcujú jazykové služby viac než 40% celého administratívneho rozpočtu Únie. Pri používaní 11 jazykov je v kabínach tlmočníkov možných 132 kombinácií. S ďalšími desiatimi východo- a stredoeurópskymi jazykmi stúpne ich počet na 420 a s maltčinou na 462. Bude preto potrebné zaviesť určitú funkčnú diferenciaciu, pri ktorej budú určité jazyky *viac rovnoprávne než iné* aj za cenu negatívnych následkov. Takéto rozhodnutie určite zníži popularitu EÚ v jej menších členských štátoch.

Dnes hovorí 66% občanov Európskej únie len jedným jazykom, zatiaľ čo 10 % hovorí dvoma alebo viacerými cudzími jazykmi. Extrémna situácia panuje v Írsku, kde ide o pomer 80% ku 3% a v Luxembursku, kde naopak len 1% obyvateľov hovorí jedným jazykom a viac než 80% dvoma a viacerými cudzími jazykmi. Na to, aby sme my, Švédmi, mohli fungovať ako Európania a obhajovať svoje záujmy, je potrebné, aby

sme popri angličtine do určitej miery ovládali aspoň jeden ďalší z hlavných európskych jazykov. Švédčina zostane základom nášho kultúrneho dedičstva a jazykom pre vnútropolitické debaty, ale na to, aby sme mohli zohrať konštruktívnu úlohu v Európe, sa musíme v jazykovom zmysle stať Luxemburčanmi.

Európa teda nie je ani *spoločenstvo spoločnej komunikácie*, ani *spoločenstvo spoločných skúseností*. Tieto dva faktory sú však nevyhnutné pre vývin kolektívnej politickej identity.

Tá sa postupne vytvára na základe zdieľaných skúseností, mýtov a pamätí, často v protiklade k tým, ktoré jestvujú v iných kolektívnych identitách. Posilované sú nezriedka tým, že sa stavajú do protikladu k identite výrazne odlišnej. Nie len Robert Schuman, Alcide de Gasperi, Jean Monnet a Konrad Adenauer by mali byť považovaní za otcov európskej integrácie, ale i Josif Stalin. Počas studenej vojny bolo možné zmobilizovať pocit jednoty v západnej Európe, no kto sa stane protivníkom pomáhajúcim Európanom pri vytváraní spoločnej identity teraz? USA patrí do rovnakého kultúrneho okruhu, Japonsko je síce homogénna a značne odlišná spoločnosť, nachádza sa však príliš ďaleko a nepredstavuje žiadnu politickú ani vojenskú hrozbu. Jeho hospodárska sila je predovšetkým problémom pre USA.

Jestvuje reálne nebezpečenstvo, že si Európa zvolí za svoj pomocný identifikačný objekt rozvojové krajiny vo svojom najbližšom susedstve a že sa tak Stredozemné more stane vodnou priekopou okolo *pevnosti Európa*. Nemožno vylúčiť riziko, že budovanie paneurópskej identity pôjde ruka v ruku s mechanizmom kultúrneho vylučovania. Hľadanie európskej identity sa môže ľahko premeniť na ohraničovanie sa proti *tým druhým*, na politiku vedúcu do spätnej uličky rasizmu a to v čase, kedy sa rasové zmiešanie v Európe zvyšuje.

Európska identita musí byť preto jasná, rozlišujúca a zároveň asimilujúca. Ide teraz o integráciu štátov s hlboko zakorenenými národnými, v mnohých prípadoch i regionálnymi identitami a o to, presvedčiť občanov, aby cítili nadnárodné spoločenstvo a identitu.

Môže mať polovica kontinentu s 370 miliónmi občanov a 11 oficiálnymi jazykmi skutočne demokratickú ústavu?

V ideálnom scenári pre rast európskej politickej únie sa musí európsky parlament predovšetkým *de-nacionalizovať*, čo však prepokladá jestvovanie európskych politických strán, musí získať klasické zákonodarné a finančné právomoci. Ministerská rada sa musí premeniť na druhú komoru a na čele Komisie bude *šéf vlády* menovaný parlamentom.

Parlamenty členských štátov by takto stratili svoju funkciu. V menších členských štátoch by sa premenili na parlamenty čiastkových štátov, ako spolkové parlamenty v Nemecku, s rovnakým postavením voči Bruselu. Odstránenie deficitu v demokracii rozšírením právomoci parlamentu v Štrasburgu je však ľahšie navrhnuť ako vykonať, nakoľko sa ihneď ocitneme pred dilemou: reprezentatívnosť alebo efektívnosť? Ak by každý člen parlamentu, tak ako vo švédskom, zastupoval cca 25 000 občanov, muselo by zhromaždenie v Štrasburgu už teraz pri 15 členských štátoch mať 15 000 členov. Ak by sa v mene efektívnosti obmedzil počet zástupcov na 500, s volebnými okruhmi presahujúcimi 1 milión občanov a každý by mal jeden hlas, Luxembursko by nemalo žiadneho zástupcu a Švédsko v Európskom parlamente nie viac než 13. Tento

parlament by síce mohol fungovať, no nemohol by si robiť nároky na to, že reprezentuje európskych voličov a deficit v demokracii by zostal.

Európske zjednotenie možno uskutočniť len pomocou národov a ich osobitostí, nie proti nim. Európska integrácia nie je žiadnym prirodzeným javom, ale je možné ju dosiahnuť pri nasadení dostatočnej politickej energie. Budúcnosť Európskej únie spočíva preto v spoločných záujmoch členských štátov, nie v politickej vôli európskeho národa, a to z toho jednoduchého dôvodu, že žiaden európsky národ neexistuje.

Európsky národný štát — projekt odsúdený k neúspechu

Je známe a samozrejmé, že Švédii chcú, aby im vládli Švédii, Dánom Dáni, Britom Briti. Atmosféra môže byť trochu iná v mladších národných štátoch, ako napr. v Taliansku, kde aj keď severní Taliani nechcú byť riadení Sicíľčanmi, dali by im predsa len prednosť pred Nemcami. Maastrichtské dohody ihneď vyvolali debaty, ktoré sú výrazom znepokojenia, a to i v Nemecku, ktoré je považované za krajinu s najkladnejším prístupom k integrácii. Je štátom, od ktorého sa očakáva, že bude nosnou osou celej európskej konštrukcie.

Rozhodnutie nemeckého ústavného súdu z 12. októbra 1993 znamená, že Nemecko akceptuje Európsku úniu v podobe zväzu štátov, ktorého cieľom bude dosiahnutie čoraz užšieho spojenia medzi európskymi národmi organizovanými v národných štátoch. Cieľ integračného procesu je otvorený, ale zámerom nie je vytvorenie Európskych spojených štátov podľa amerického modelu. Členovia Európskej únie majú právo svoje členstvo zrušiť. *Die Herren der Verträge* — páni európskych dohôd — sú členské štáty.

Zmluva o členstve v EÚ teda nie je základom európskeho štátu opierajúceho sa o štátotvorný ľud. (*Der Unionsvertrag begründet keinen sich auf ein europäisches Staatsvolk stützenden Staat*, sucho konštatuje súd.) Nevyhnutnosť nadštátnej spolupráce v rozličných formách a na rozličných úrovniach nielen naďalej trvá, ale vzhľadom na množstvo problémov, ktoré jednotlivé národné štáty nemôžu riešiť osamote, vzrastá. Zodpovednosť štátu za všetko, čo sa týka blahobytu jeho občanov, patrí minulosti. Neznamená to však, že treba všetky jeho úlohy previesť na vyššiu úroveň, nakoľko je možné čoraz viac z nich riešiť na úrovni regiónu.

Dôležitosť regionálnych a národných identít vo svete, ktorý sa stáva čoraz neprehľadnejším a mení sa v neustále sa zrýchľujúcom tempe, rastie. Občania sa čoraz častejšie ocitnú na poli napätia medzi viacerými lojalitami: k rodisku, štátu, národu, Európe, svetovému spoločenstvu, s požiadavkou, aby mysleli globálne a konali lokálne.

Po celej Európe vyrastajú staronové a nové regióny. Podporovaním procesu regionalizácie môže Brusel, ale aj jednotlivé hlavné mestá, ukázať, že sa Európska únia snaží približovať svoje inštitúcie občanom. Takýmto spôsobom môže vytvoriť väčší priestor pre kultúrnu a jazykovú rozmanitosť, než ako sa to podarilo národným štátom. Predložením tejto novej vízie — Európa rozmanitosti a regionálnej samostatnosti na základe princípu blízkosti — možno urobiť myšlienku Európy ľahšie pochopiteľnou a príťažlivejšou.

Regionálne identity takto môžu posilniť rastúcu európsku identitu. Keď sa teraz regióny čoraz častejšie obracajú na Európsku úniu v boji o zdroje pre svoj rozvoj a pre získanie investícií, sú Brusel a Európska únia skôr považované za priateľa regiónu než vlastné hlavné mesto.

Národný štát je teda ohlodávaný z oboch strán. Budeme však svedkami ako renesancie národného štátu a regiónov, tak aj ich postupného splynutia do nadštátneho spoločenstva. Ten, kto je za regióny, nemusí preto nevyhnutne byť proti Európe, no národný štát so svojim spoločenstvom založeným na spoločných tradíciách, identite a solidarite zostane nevyhnutným ako zdroj sily a politickej stability. Národný štát je preto potrebný na poskytnutie legitimacy novému európskemu zriadeniu, ale štrukturálne asymetrie, protichodné záujmy a neočakávané zvraty vo vývoji urobia vzťahy medzi národným štátom a európskou integráciou komplikovanými a neprehľadnými. Preto bude Európa aj v budúcnosti, podľa výroku nemeckého filozofa Karla Jaspersa, ovplyvňovaná *balkanizujúcimi a helvetizujúcimi* tendenciami, t. j. bude oscilovať medzi juhoslovanským a švajčiarskym modelom vývoja.

Európsku úniu nemožno uskutočniť napodobnením už existujúcich štátoprávných foriem. Žiadne vzory, ktoré by Európska únia mohla použiť, jednoducho neexistujú. Kanada a Austrália sú síce kontinenty, ale ich obyvateľstvo zodpovedá svojou početnosťou európskemu mestu strednej veľkosti, sú to mladé národy pristahovalcov. India sa zo zjavných dôvodov na porovnanie nehodí. Švajčiarsko a USA sú často považované za vzor pre viackultúrnu európsku federáciu so silným konštitučným patriotizmom. V prípade Švajčiarska boli príčinou odporu voči Európskej únii, ale aj voči Európskemu hospodárskemu priestoru (EES) hlavne obavy, že by sa alpská republika mohla rozpadnúť.

Prirovnávanie k USA má tiež svoje nedostatky. USA sú síce etnicky a kultúrne heterogénne, ale majú spoločný jazyk, zdedený konštitučný patriotizmus a spoločnú politickú kultúru, čo tvorí základ aj ich národnej identity. I tak potrebovala sto rokov na to, aby dosiahla svoje dnešné obrovské dimenzie. Pre úplnosť obrazu treba dodať, že oba nosné pylóny pri tomto procese — spoločný jazyk a politická kultúra s veľkou integračnou silou — nie sú v súčasnosti veľmi stabilné.

Európska únia má úplne iné predpoklady predovšetkým preto, že jestvujúce európske inštitúcie budú i v dohľadnej budúcnosti získavať svoju demokratickú legitimitu od svojich členských štátov.

Pri budovaní Európy treba vychádzať zo skutočnosti, že tradície federalizmu tu nie sú silné. Väčšina členských štátov je centralistickej povahy a ako ich politici, tak i ich občania majú zjavné problémy s federalistickým myslením. Nemci a Rakúšania majú vo svojich skúsenostiach určitý náskok, ale ani ich model nie je možné prebrať.

Vzhľadom na požiadavku suverenity bolo doposiaľ možné uvažovať len o dvoch typoch federatívneho systému: spolok federatívnych štátov a suverénny spolkový štát. Formy pohybujúce sa na rozhraní, ako Nemecký zväz 1815-1866 alebo rakúsko-uhorská monarchia, sú pri spätnom pohľade nevelmi úspešnými výnimkami.

Pokiaľ ide o prvý model — spolok suverénnych štátov — toto štádium má Európska únia už za sebou, nakoľko rozhodnutia sa prijímajú väčšinovým hlasovaním v Ministerskej rade.

Druhý model — suverénny spolkový štát s menovou úniou, nadštátnym parlamentom, občianstvom s presne definovanými právami a povinnosťami, spoločnou zahraničnou a bezpečnostnou politikou, s väčšinovým rozhodovaním i o otázkach priamo sa týkajúcich bezpečnosti jednotlivých štátov — tiež nemôže predstavovať konečnú podobu Európskej únie.

Európska únia je dnes jedine predstaviteľná ako federácia, ktorá i pomocou európskych inštitúcií s čo najjasnejšie vymedzenými výkonnými mocami a možnosťami rešpektuje svoje členské štáty a ponecháva dost priestoru pre ich individualitu a špecifické črty.

Európska únia zostane preto v dohľadnom čase predovšetkým spoločenstvom štátov, pre ktoré nejestvuje žiaden model alebo vzor. Bude to *nedokončený spolkový štát* — niečo viac než voľný zväz, ale nie spolkový štát v klasickej podobe. Nebude to však ani torzo, ako dúfajú jeho protivníci. Bude to forma medzištátnej spolupráce rešpektujúca suverenitu jednotlivých štátov, snažiaca sa o harmonizáciu politiky v tých oblastiach, kde panuje zhoda, zameraná predovšetkým na reformy prinášajúce vyššiu efektívnosť a nižšie náklady, zvyšovanie otvorenosti a zdôrazňujúca princíp subsidiarity.

Pokusy o hlbšiu integráciu by uviedli do nebezpečenstva celý zjednocovací proces, pretože vo viacerých členských štátoch by viedli k referendum s negatívnymi výsledkami. Ťažké rozhodnutia, ktoré sú potrebné na to, aby sa EÚ prispôbila blížiacemu sa rozšíreniu na východ, nemožno preto odsunúť do veľmi vzdalenej budúcnosti, kedy sa im už nebude možné vyhnúť.

Pokus o vytvorenie európskeho národného štátu je projektom odsúdeným na neúspech. Nejestvuje totiž žiadna priama súvislosť medzi európskou kultúrou, históriou a európskou politikou. Európska integrácia sa nezavší nijakou prirodzenou silou — podarí sa len vtedy, ak sa do nej investuje dostatok politickej energie. Budúcnosť Európskej únie preto spočíva v spoločnom záujme jej členských štátov, nie v politickej vôli nejakého európskeho národa, pretože ten neexistuje.

Dnes je ťažké povedať, za akých okolností by sa v dohľadnom čase mohla vytvoriť takáto *vôľa európskeho národa*. Národy nie sú veličiny raz a navždy dané, sú vytvárané. Sú to, podľa pojmu zavedeného írskym antropológom Benedictom Andersonom, *imagined communities*, imaginárne spoločenstvá. Európske spoločenstvo takéhoto typu nemôže vzniknúť z nemeckých pojmov *Blut und Boden*, ani z predstáv o nejakom európskom *Volk*, ani z európskej *Kulturnation*.

Európska identita sa nedá vytvoriť ani na základe centrálnych direktív z Bruselu či hlavných miest členských štátov, ani usporadúvaním seminárov a konferencií. Vznikne len vtedy, ak občania jednotlivých európskych štátov budú osobne presvedčení, že integráciou niečo získavajú a že Európska únia koná v ich záujme.

Ako sme už mali možnosť poučiť sa, vnucované zjednotenie vyvoláva protireakciu vo všetkých členských štátoch. Európska identita sa objaví, až keď občania budú pociťovať spolupatričnosť založenú na spoločných záujmoch. Pokiaľ sa nevytvorí, pokiaľ nebude dostatočne silná, bude Európska únia trpieť deficitom v demokracii a to bez ohľadu na to, koľko nových kompetencií sa Európskemu parlamentu udelí.

Vnútrotný trh zvýši pohyblivosť cez štátne hranice a tým, i keď pomaly, bude prispievať k vytváraniu európskej identity, ktorá však bude jednou z viacerých, o. i. národných a regionálnych (napríklad Benelux, Iberoeuropa). Pristáhovalectvo bude naďalej posilňovať zložku viackultúrnosti, ktorá je nevyhnutnou súčasťou vytvárania novej identity. Zároveň však bude zdrojom sociálnych napätí, ako aj rasistických a nacionalistických prejavov, ktoré napokon povedú k politickej mobilizácii a k uvedomeniu si, že tieto problémy možno riešiť len na európskej úrovni.

Národné štáty sa vyvíjajú postupne, často v časoch naplnených konfliktami. Sú to ideologické konštrukcie a národná identita je, podľa tvrdenia Ernesta Renana, v konečnom dôsledku vyjadrením určitého politického stanoviska, *každodenným ľudovým hlasovaním*. Predpokladom pevnej národnej identity je solidarizácia občanov so svojím štátom, ktorý rozdeľuje zdroje spoločnosti a stará sa o vzdelávanie, rozvoj infraštruktúry, zákonnosť atď. Hlavnou úlohou *tvorcov Európy* preto nemôže byť pokus predložiť Európanom spoločnú identitu pochádzajúcu zo staroveku či stredoveku, ale podporiť vývin politického sebavedomia, ako aj schopnosť konať v súlade s úlohami Európy v 21. storočí.

Európska *nadnárodnosť* bude prijatá, až keď národné, regionálne a nadregionálne identity nebudú hierarchizované, ale každý jedinec ich bude považovať za samozrejmosť a za súčasť svojho každodenného života. Politika, ktorej cieľom je zachovanie rozmanitosti, bude preto dôležitým predpokladom pre vytvorenie európskej identity, ktorá by nemala, ani nemôže, nahradiť identitu národnú, ale dodá podporu a silu tým politickým inštitúciám, ktoré nie sú ani štátne, ani základom akéhosi európskeho superštátu.

Otázky týkajúce sa kultúry, vzdelania a historicky zakotveného sociálneho systému a hodnôt preto musia zostať záležitosťou národných štátov. Je dôležité dať národným štátom to, čo im patrí a Európskej únii to, čo prináleží jej, t. j. štruktúry zaoberajúce sa otázkami bezpečnostnej a zahraničnej politiky, vnútrotný trh, spoločnú politiku v oblasti kriminalistiky, poskytovania azylu a pristáhovalectva.

Takýmto spôsobom sa bude doposiaľ pretrvávajúce spojenie medzi štátom a národom postupne uvoľňovať. Z tejto perspektívy neznamenaá európska integrácia vytvorenie nového superštátu, ale rozptýlenie moci. Kultúrna identita zostane zakotvená na úrovni národa, ale prenikne i smerom nadol k čoraz jasnejším regionálnym identitám. V budúcnosti nebudeme mať ani nový európsky superštát, ani suverénne národné štáty. Národy nevymiznú, ale budú mať menej štátnosti a národné kultúry budú mať väčší obal.

Vzťahy medzi európskou identitou a národnými identitami by mohli byť potom sformované tak, že zahraničná a bezpečnostná politika by boli v širokom poňatí základom spoločnej európskej politickej identity. Teda *národom*, ku ktorému by bolo možné politicky patriť bez toho, aby to vyžadovalo tiež príslušnosť k nejakému európskemu *Volk* alebo európskemu *Kulturnation*.

Na úrovni národov by naďalej jestvoval pojem národa vo svojej herderovskej forme, kde národnosť nemusí byť zároveň vyjadrená štátnosťou. Každý národ by tak mohol byť, pri zachovaní svojej pevnej kultúrnej podstaty, svojou osobitosťou a kultúrnymi prejavmi príspevkom k medzinárodnému spoločenstvu.

Pojem národ sa stane čoraz viac odteritorializovaný. Ľudia budú pocitovať príslušnosť k určitej oblasti a jej kultúrnym a politickým dejinám, no táto oblasť nemusí byť súčasťou určitého národného štátu s presne ohraničeným územím. Takýmto spôsobom sa tiež pri zachovaní kultúrnej národnej alebo regionálnej identity môže vyvíjať európska politická identita a európska rozmanitosť bude nielen zachovaná, ale sa aj zväčší. Len pri takomto vývoji možno odstrániť deficit v demokracii a európsky projekt uskutočniť.

Jeden z otcov Európskej únie, iniciátor vytvorenia Európskeho spoločenstva uhlia a ocele, Robert Schuman, pochopil už v päťdesiatych rokoch, že Európa nemôže obísť svoju históriu: „*Politické hranice sú výsledkom slávneho historického a etnického vývinu, dlhodobej snahy o národnú jednotu. Nikoho by ani nenapadlo ich zrušiť. Keďysi sa menili v dôsledku krvavých vojen alebo uzavieraním prospešných manželstiev. V súčasnosti je dostačujúce, ak sa bude zmenšovať ich dôležitosť. Naše európske hranice budú čoraz menej ohraničovať výmenu myšlienok, osôb a tovarov. V budúcnosti bude solidarita medzi národmi hrať väčšiu úlohu než zastaralý nacionalizmus. Jeho zásluhou získali štáty pevnú vnútornú štruktúru. No na tomto starom základe je potrebné budovať nové poschodie. Nadštátna konštrukcia bude spočívať na národnom základe. Takýmto spôsobom nebude potrebné zapierať čestnú minulosť, ale národná energia získa nové uplatnenie a bude možné ju využiť pre spoločné dobro v službách nadštátneho spoločenstva.*“

Prognóza o budúcnosti Európy a národných štátov, ktorú stanovil Schumanov krajan Ernest Renan vo svojom klasickej prejav *Čo je národ?* prednesenom na Sorbonskej univerzite 11. marca 1882, platí vo veľkej miere i dnes po 114 rokoch: „*Národy nie sú ničím večným. Majú svoj začiatok a budú mať tiež svoj koniec. Je pravdepodobné, že po nich príde nejaká európska konfederácia, no nie je povedané, že sa tak musí stať v našom storočí. V súčasnosti je existencia národných štátov niečím dobrým, ba i nevyhnutným. Ich existencia je zárukou slobody, ktorá by sa stratila, keby bol svet spravovaný jedným zákonom a poslúchal jediného pána.*“

Bibliografia

- Alsterdal, Alvar: *Det andra Europa*, Halmstad 1966
- Alter, Peter: *Nationalismus*, Frankfurt am Main 1985
- Ambjörnsson, Ronny: *Öst och Väst. Tankar om Europa mellan Asien och Amerika*, Stockholm 1994
- Anderson, Benedict: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Chapel Hill 1982
- Banać, Ivo (red): *Eastern Europe in the 1990s*, New York 1991
- Barracrough, Geoffrey: *European Unity in Thought and Action*, Oxford 1963
- Bartlett, Robert: *The Making of Europe. Conquest, Colonization and Cultural Change 950-1350*, London 1993
- Bergquist, Lars: *Den heliga pyramiden. Påven, Vatikanen och himmelrikets nycklar*, Falun 1992
- Braudel, Fernand: *Medelhavet*, Hedemora 1985
- Bodin, Per-Arne: *Ryssland och Europa. En kulturhistorisk studie*, Stockholm 1993
- Breuilly, John: *Nationalism and the State*, Chicago 1994
- Brown, J. F.: *Hopes and Shadows. Eastern Europe after Communism*, London 1994
- Bugajski, Janusz: *Nations in Turmoil. Conflict and Cooperation in Eastern Europe*, Oxford 1995
- Cobban, Alfred: *The Nation State and National Self-Determination*, London 1969
- Coudenhove-Kalergi, Richard von: *Europa Erwacht! Zürich-Wien-Berlin* 1934
- Czok, Karl: *August der Starke und Kursachsen*, Berlin 1988
- Dahrendorf, Ralf: *Reflections on the Revolutions in Europe*, London 1990
- Daun, Åke: *Den europeiska identiteten*, Stockholm 1992
- Daun, Åke: *Svensk mentalitet: Ett jämförande perspektiv*, Stockholm 1989
- Delamaide, Darrel: *The New Superregions of Europe*, London 1995
- Delanty, Gerard: *Inventing Europe. Idea, Identity, Reality*, London 1995
- Djait, Hichem: *l' Europe et l' Islam*, Paris 1978
- Dohrn, Verena: *Reise nach Galizien. Grenzlandschaften des alten Europa*, Frankfurt am Main 1991
- Drakulić, Slavenka: *Balkan Express*, Stockholm 1994
- Duroselle, Jean-Baptiste: *l' Idée d' Europe dans l' histoire*, Paris 1965
- Engelberg, Ernst: *Bismarck, Urpreusse und Reichsgründer*, München/Berlin 1985

- Engman, Max: När imperier faller. Studier kring riksupplösningar och nya stater, Stockholm 1994
- Enzensberger, Hans Magnus: Ack Europa, Stockholm 1988
- Fredborg, Arvid: Serber och kroater i historien, Stockholm 1994
- Garton Ash, Timothy: The Uses of Adversity, Oxford 1989
- Garton Ash, Timothy: Folket, det är vi, Stockholm 1991
- Gellner, Ernest: Nations and Nationalism, Oxford 1983
- Gellner, Ernest: Encounters with Nationalism, Oxford 1994
- Gerner, Kristian: Centraleuropas återkomst, Stockholm 1991
- Gidlund, Gullan: Partiernas Europa, Stockholm 1992
- Gidlund, Janerik (red): Den nya politiska konserten. Identitet, suveränitet och demokrati i den europeiska integrationen, Stockholm 1993
- Gidlund, Janerik & Sörlin, Sverker: Det europeiska kalejdoskopet. Regionerna, nationerna och den europeiska identiten, Stockholm 1993
- Glenny, Misha: Rebirth of History: Eastern Europe in the Age of Democracy, Harmondsworth 1992
- Glenny, Misha: The Fall of Yugoslavia, London 1993
- Glötz, Peter: Der Irrweg des Nationalstates. Europäische Reden an ein deutsches Publikum, Stuttgart 1990
- Goldfarb, Jeffrey: After the Fall. The Pursuit of Democracy in Central Europe, New York 1992
- Gollwitzer, Heinz: Europabild und Europagedanke 1984
- Greenfield, Liah: Nationalism: Five Roads to Modernity, Harvard 1992
- Griffiths, Stephen: Nationalism in Central and Eastern Europe, Oxford 1993
- Guibernau, Montserrat: Nationalism. The Nation-State and Nationalism in the Twentieth Century, Oxford 1996
- Habsburg, Otto von: Zurück zur Mitte, Wien 1991
- Harvie, Christopher: The Rise of Regional Europe, London 1994
- Havel, Václav: En dåre i Prag, Stockholm 1990
- Hedlund, Stefan: Östeuropas kris, Stockholm 1990
- Hettne, Björn: Den europeiska paradoxen, Stockholm 1994
- Hjorth, Daniel: Kakafoni, Malmö 1984
- Hobsbawm, Eric: Nations and Nationalism since 1780, Cambridge 1990
- Hoffmann, Stanley: The European Sisyphus. Essays on Europe 1964-1994, Oxford 1995
- Horsman, Mathew & Marshall, Andrew: After the Nation-State. Citizens, Tribalism and the New World Disorder, London 1994
- Huntington, Samuel P.: The Clash of Civilizations, Foreign Affairs, Summer 1993
- Hutchinson, John: Modern Nationalism, London 1994
- Hutchinson, John & Smith Anthony (red): Nationalism, Oxford 1994
- Ignatieff, Michael: Blood and Belonging: Journeys into the New Nationalism, London 1993
- Karlsson, Ingmar: Islam och Europa - samlevnad eller konfrontation? Stockholm 1994

- Karlsson, Ingmar: Det lilla Europa - en guide till Europas sma folk, Stockholm 1992
- Karlsson, Ingmar: Landet i mitten - Tyskland och det nya Europa, Stockholm 1991
- Keating, M. & Jones B.: Regions in the European Community, Oxford 1985
- Kedourie, Elie: Nationalismen, Stockholm 1995
- Knudsen, Anne: Identiteter i Europa, Köpenhamn 1989
- Kohn, Hans: The Age of Nationalism, Westport 1976
- Kohn, Hans: The Idea of Nationalism, New York 1946
- Konrád, György: Antipolitik, Stockholm 1985
- Konrád, György: Från Europas navel, Stockholm 1990
- Kundera, Milan: „Ett kidnappad västerland”, Ord&Bild 4/83
- Kupchan, Charles (red): Nationalism and Nationalities in the New Europe, New York 1995
- Künhardt, Ludger & Pöttering, Hans-Gert: Europas vereinigte Staaten. Annäherungen an Werte und Ziele, Osnabrück 1991
- Labasse, Jean: L Europe des Régions, Paris 1991
- Lendvai, Paul: Eagles in Cobwebs: Nationalism and Communism in the Balkans, New York 1969
- Lewis, Bernhard: The Muslim Discovery of Europe, New York 1982
- Lindberg, Bo: Europa och latinet, Stockholm 1993
- Lindeborg, Lisbeth: Regionalt samarbete i Europa. Med tyska erfarenheter, Stockholm 1995
- Linnér, Sture: Europas födelse, Stockholm 1991
- Lundén, Thomas: Språkens landskap i Europa, Lund 1993
- Lützel, Paul Michael: Hoffnung Europa. Deutsche Essays von Novalis bis Enzensberger, Frankfurt am Main 1994
- Magris, Claudio: Donau, Stockholm 1990
- Malmberg, Mikael af: Den ståndaktiga nationalstaten. Sverige och den västeuropeiska integrationen 1945-1959, Lund 1994
- Miall Hugh (red): Redefining Europe. New Patterns of Conflict and Cooperation, London 1994
- Mommsen, Margareta (red): Nationalismus in Osteuropa. Gefahrvolle Wege in die Demokratie, München 1992
- Miłosz, Czesław: Mitt Europa, Uppsala 1981
- Morin, Edgar: Penser L Europe, Paris 1987
- Moynihan, Daniel Patric: Pandaemonium: Ethnicity in International Politics, New York 1993
- Naumann, Friedrich: Mitteleuropa, Berlin 1915
- Östergard, Uffe: Europas Ansigter. Nationale stater og politiske kulturer i en ny, gammel verden, Köpenhamn 1992
- Österud, Öyvind: Nasjonenes sjelvbestemmelserett. Sökelys pa en politisk doktrine, Oslo 1984
- Pfaff, William: The Wrath of Nations, New York 1993

- Pollak, Martin: Nach Galizien. Von Chassiden, Huzulen, Polen und Ruthenen. Eine imaginäre Reise durch die verschwundene Welt Ostgaliziens und der Bukowina, Wien/München 1984
- Pomian, Krzysztof: L'Europe et ses nations, Paris 1990
- Ransmayr, Christoph (red): Im blinden Winkel. Nachrichten aus Mitteleuropa, Frankfurt am Main 1989
- Renan, Ernest: Qu'est-ce qu'une nation? Paris 1882
- Rokkan, Stein: Stat, Nasjon, Klasse, Oslo 1987
- Rougemont, Denis de: Vingt-huit siècles d'Europe. La Conscience européenne à travers les textes. D'Hésiode à nos jours, Paris 1961
- Ruegg, François: A l'Est rien de nouveau. De la barbarie à la civilisation? Genève 1991
- Rupnik, Jacques (red): Le Déchirement des nations, Paris 1995
- Schieder, Theodor: Nationalismus und Nationalstaat. Studien zum nationalen Problem im modernen Europa, Göttingen 1991
- Schirmmacher, Frank (red): Im Osten erwacht die Geschichte, Stuttgart 1990
- Schlögel, Karl: Die Mitte liegt ostwärts. Die Deutschen, der verlorene Osten und Mitteleuropa, Berlin 1986
- Schlögel, Karl: Go East oder Die zweite Entdeckung des Ostens, Berlin 1995
- Schulze, Hagen: Staat und Nation in der europäischen Geschichte, München 1994
- Sem-Sandberg, Steve: Den kluvna spegeln – en resa genom det andra Europa, Göteborg 1991
- Seton-Watson, Hugh: Nations and States. An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism, Sydney 1965
- Smith, Anthony: The Ethnic Origins of Nations, Oxford 1986
- Smith, Anthony: Nations and Nationalism in a Global Era, Oxford 1995
- Strath, Bo: Folkhemmet mot Europa. Ett historiskt perspektiv på 90-talet, Falun 1993
- Tilly, Charles (red): The Formation of National States in Western Europe, Princeton 1975
- Trevor-Roper, Hugh: The Rise of Christian Europe, London 1965
- Tägil, Sven (red): Europa - historiens återkomst, Södertälje 1992
- Törnqvist, Gunnar: Sverige i nätverkens Europa, Stockholm 1993
- Utbildningsradion: Utsikt mot Europa, Stockholm 1991
- Utbildningsradion: Tidernas Europa, Oskarshamn 1991
- Wagner, Richard: Völker ohne Signale. Zum Epochenbruch in Osteuropa, Berlin 1992
- Wallace William: The Transformation of Western Europe, London 1990
- Weidenfeld, Werner (red): Die Identität Europas, München 1985
- Wieviorka, Michel: La Démocratie à l'épreuve. Nationalisme, populisme, ethnicité, Paris 1993
- Wilson, Kevin & Dussen, Jan van der: The History of the Idea of Europe, London 1995

Register

- Aasen, Ivar 69,
 Abd al-Rahmán 18,
 Acton, John Emerich Edward Dalberg 70
 Adenauer, Konrad 26, 38, 132
 Alexander 85
 Alexander Veľký 119
 Anderson, Benedict 71, 135
 Andonnino, Pietro 127, 128
 Andrič, Ivo 87
 Antall, József 102
 Antonescu, Ion 97
 Aristoteles 14
 Arndt, Ernst Moritz 67
 August Silný 79
 Augustín 15
 Babel, Isaak 32
 Bakunin, Michail 112
 Balduin 62
 Baudeau 24
 Bauer, Bruno 44
 Bender, Peter 41
 Benedikt z Nursie 129
 Bernolák, Anton 69
 Beyazid I. 87
 Birgersson, Bengt-Ove 54
 Bismarck, Otto von 26, 35, 76, 78, 79, 80
 Bjornson, Bjornstjerne 69
 Brandt, Willy 38, 57
 Braudel, Fernand 45
 Brazauskas, Algirdas 102
 Brežnev, Leonid 27
 Briand, Aristide 114, 115
 Brockhaus 67
 Buber, Martin 33
 Burke, Edmund 24, 125
 Caesar, Gaius Julius 15
 Campanella, Tommaso 109
 Castlereagh, Robert Stewart 25
 Ceausescu, Nicolae 98, 102
 Celan, Paul 33
 Cicero, Marcus Tullius 15, 60
 Comynnes, Philippe de 63
 Coudenhove-Kalergi, Richard 26, 112, 113, 115
 Crucé, Émeric 109
 Cyril a Metod 12, 16
 Czok, Karl 79
 Čosič, Dobrica 89
 D'Este, František Ferdinand 85
 Dante Alighieri 107, 108,
 Decebal, Dák 17
 Delors, Jacques 29, 107, 120, 124, 128, 129
 Deuil, Odo von 62
 Dienstbier, Jiří 50
 Dioklecián 15
 Djilas, Milovan 37
 Djogo, Gojko 86
 Dubois, Pierre 108
 Duroselle, Jean-Baptista 128
 Dušan, Štefan 84
 Eduard I. 62
 Engelberg, Ernst 79
 Engels, Friedrich 73, 82
 Enzensberger, Hans Magnus 84
 Eriksen, Thomas Hylland 96
 Fallersleben, Hoffmann von 67
 Fichte, Johann Gottlieb 65, 67
 Filip IV. Pekný 108
 Fridrich I. Barbarossa 46, 47
 Friedman, Bernhard 41
 Friedrich II. 78
 Friedrich Veľký 66, 76, 79, 82
 Friedrich Vítazný 63,
 Garton Ash, Timothy 37, 96
 Gasperi, Alcide de 132,
 Gaulle, Charles de 9, 29, 129
 Gellner, Ernest 70
 German 89
 Glotz, Peter 41
 Goebbels, Joseph 26
 Goerdeler, Carl Friedrich 82
 Goethe, Johann Wolfgang von 82, 87
 Goldefroi z Bouillonu 62
 Gorbačov, Michail 27, 28, 29, 31, 40, 41
 Gregor I. 17,
 Grieg, Edvard 69,
 Gromyko, Andrej 27

- Habermas, Jürgen 42
 Habsburský, Rudolf 69
 Hager, Kurt 79, 80
 Havel, Václav 37 43
 Heer, Friedrich 20
 Heerfordt, C. F. 114
 Herder, Johann Gottfried von 66, 67, 68
 Herodotos 13, 14
 Hesiodos 13
 Hippokrates 14
 Hitler, Adolf 26, 27, 36, 40, 76, 82, 88, 115, 119,
 130
 Ho Či Min 81
 Hobsbawm, Eric 33, 71
 Hodža, Enver 98
 Homér 14
 Honecker, Erich 41, 77, 78, 81, 97
 Horn, Gyula 103
 Horthy, Miklós 97
 Hrebeljanovič, Lazar 85
 Hugo, Victor 111
 Huntington, Samuel 31, 32
 Hus, Jan 20
 Cheruski, Herman 17
 Iliescu, Ion 102
 Isokrates 14
 Ivan II. 22
 Izidor zo Sevilly 17
 Jahn, Friedrich Ludwig 67
 Ján biskup 17
 Ján Pavol II 10, 37, 106, 129
 Janík, Pavol 118
 Jiří z Poděbrad 107, 108
 Johansson, Olof 9
 Kafka, Franz 39
 Kant, Immanuel 111
 Karadžič, Radovan 84, 90
 Karadžič, Vuk Stefanovič 69
 Karol II. 23
 Karol Smelý 63
 Karol V. 22
 Karol Velký 18, 19, 21, 35, 38, 75
 Kavafis, Konstantinos 118
 Kedourie, Elie 71
 Klaus, Václav 43
 Klement V. 19
 Kohl, Helmut 38, 41, 91, 102
 Kohn, Hans 71, 72
 Komenos, Alexios 21
 Komenský, Ján Amos 109, 110
 Konrád, György 37, 40
 Konštantín 16
 Koperník, Mikuláš 23
 Korais, Admantios 69
 Kraljevič, Marko 87
 Kundera, Milan 32, 36, 37, 38
 Kwasniewski, Alexander 101, 102, 103
 Labasse, Jean 49
 Lafontaine, Oskar 50
 Lauer, Reinhard 86
 Lazar 87, 89
 Lenin, Vladimir Iljič 22
 Liebknecht, Karl 81
 Lipset, Seymour Martin 32
 Lívius 15
 Lönnrot, Elias 69
 Lorimer, James 112
 Ludovít I. Pobožný 46
 Ludovít VII. 62
 Ludovít XIV. 23, 110
 Luther, Martin 76, 77, 78, 81, 82
 Luxemburg, Rosa 81
 Machiavelli, Niccoló 23
 Marshall, Georg 26, 98, 116
 Martel, Karol 18, 118
 Marx, Karol 9, 82, 93
 Masaryk, Tomáš Garrique 35
 Maurikios 17
 Mečiar, Vladimír 102
 Mertes, Michael 91
 Metternich, Klemens von 25
 Michnik, Adam 37, 96, 102
 Mill, John Stuart 70
 Milles, Carl 13
 Milosz, Czesław 37, 97
 Milošević, Slobodan 84, 85, 89, 90
 Mircea 87
 Mittenzwei, Ingrid 78, 79
 Mitterand, Francois 86
 Mladič, Ratko 84, 90
 Monnet, Jean 115, 116, 117, 122, 129, 132
 Montesquieu, Charles-Louis 24, 61
 Müntzer, Thomas 76
 Nairn, Tom 71
 Napoleon 67
 Napoleon I. Bonaparte 25
 Naumann, Friedrich 35
 Novikov, Jacques 112
 Obilič, Miloš 87, 88
 Otakar 69
 Otto I. 19, 21
 Oxenstierna, Axel 55
 Pavelič, Ante 88, 97
 Pavle 90

- Pecquers, Constantin 112
Penn, William 110
Perse, Saint-John 114
Peter Velký 22, 25, 28
Pilsudski, Jozef 97
Pipin III. Krátky 18
Pirenne, Henri 18
Pius II. 21, 22, 108
Plinius 60
Plinius senior 15
Pomian, Krzysztof 30
Popa, Vasko 86
Popper, Karl 75
Postel, Guillaume 108
Princip, Gavriilo 85, 87
Proudhon, Pierr-Joseph 111
Pujol, Jordi 45
Radič 85
Reagan, Ronald 28
Renan, Ernst 11, 72, 74, 75, 137
Rheinhold, Otto 76
Rodin, August 123
Rougemont, Denis de 117
Rousseau, Jean-Jacques 24
Rüütel, Arnold 102
Sainte-Pierre, Charles-Irénéé Castel 110
Sallustius 15
Sava mních 85, 86, 89
Seton-Watson, R. W. 59
Schlegel, Friedrich von 67
Schleiermacher, Friedrich 67
Schlögl, Karl 42, 100
Schlögl, Rudolf 38
Schmidt, Helmuth 38
Schmidt, Walter 79
Schuman, Robert 117, 127, 129, 132, 137
Sibelius, Jean 69
Sieyés, Emmanuel Joseph 65
Sinatra 103
Sinowatz, Fred 36
Smetana, Bedřich 69
Spengler, Oswald 113
Stalin, Josef 22, 132
Stauffenberg, Claus Schenk von 82
Stresemann, Gustav 114
Strossmayer 83
Sully, Maximilien de Béthune 109
Šiklová, Jiřina 99
Štefan II. 18
Štúr, Ludovít 69
Talleyrand, Charles Maurice de 25
Tegnér, Esaias 73
Thälmann, Ernst 81
Thatcherová, Margaret 29
Themistokles 14
Tito, J. B. 84, 86, 88, 89, 90, 98
Tocqueville, Alexis de 25
Ulbricht, Walter 46, 76, 81, 97
Urban II. 21,
Urzidil, Johannes 39
Venerabilis, Beda 17
Vercingetorix, Gal 17
Viliam III. Oranžský 23
Voigt, Karsten 41
Voltaire 24
Weizsäcker, Richard von 29, 38, 81
Wyclife, John 20
Xerxes I. 14
Živkov, Todor 98

Európa a národy — európsky národ alebo Európa národov?

INGMAR KARLSSON

Vydal Slovenský inštitút medzinárodných otázok vo vydavateľstve
Academic Electronic Press, Bratislava 1998

Strán 146,

preklad Margaréta Karlssonová,
zodpovedný redaktor Juraj Cúth,
výkonná redaktorka Tatiana Lauková

ISBN 80-88880-22-X

